

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Toponimia de Ribeira

Fernando Cabeza Quiles
Colección Terra Nomeada

Asociación Galega de Onomástica

REAL ACADEMIA GALEGA

Fernando Cabeza Quiles

Toponimia de Ribeira

Consello de redacción
da colección **Terra Nomeada**

Ana Boullón (Real Academia Galega, Universidade de Santiago de Compostela)

Luz Méndez (Real Academia Galega)

Gonzalo Navaza (Real Academia Galega, Universidade de Vigo)

Antón Palacio (Real Academia Galega, Universidade de Vigo)

Edita:

Real Academia Galega

© Real Academia Galega

© Fernando Cabeza Quiles

Fotografía da cuberta:

© Antonio Parada Mariño

Fotografías:

© Antonio Parada Mariño

© Fernando Cabeza Quiles

Mapa:

© Ángel Duarte Campos
Xeosfera.com

Maquetación:

Real Academia Galega

Impresión:

Lugami Artes Gráficas

Infesta, 96. 15319 Betanzos

ISBN: 978-84-17807-23-8

Depósito Legal: C 2108-2022

<https://doi.org/10.32766/rag.406>

**REAL
ACADEMIA
GALEGA**

**Deputación
DA CORUÑA**

Cun recordo emocionado para os meus amigos palmeiráns falecidos,
Antonio Betanzos (en realidade Antonio Betansos) e Antonio Sampedro.

Introdución

O concello de Ribeira está situado no extremo suroeste da provincia da Coruña. Limita ao norte cos do Porto do Son e A Pobra do Caramiñal, ao sur co océano Atlántico, ao leste coa ría de Arousa e ao oeste coa de Muros e Noia. Ten unha extensión de preto de 69 quilómetros cadrados. O INE, no ano 2020, contabilízalle 26 848 habitantes, o que supón unha densidade de poboación alta de case 390 por quilómetro cadrado, moi concentrada na costa, que sufriu unha intensa modificación humana, especialmente en Santa Uxía de Ribeira (Ribeira, de xeito abreviado), a capital do concello, á que o rei Afonso XIII lle concedeu no ano 1906 o título de cidade; nela vive aproximadamente a metade da poboación do territorio municipal.

O concello hoxe está dividido en nove parroquias: Aguiño, Artes, Carreira, Castiñeiras, Corrubedo, Oleiros, Olveira, Palmeira e Ribeira, pero ata hai poucos anos non era así, antes de que se desmembrase a ata entón extensa parroquia de Carreira (Santa Uxía), a cal lle cedeu parte do seu territorio ás de Ribeira (a esta tamén a advocación), Aguiño (creada no ano 1959), e Castiñeiras (en 1967), que tamén adquiriu algo de territorio de Ribeira. A este respecto, o P. Sarmiento escribe na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 que: “la feligresía de San Payo de Carreira [...] es inmensa y de tres ducados”, en referencia á extensión do seu territorio antes das devanditas segregacións; naquel momento xa perdera a favor de Ribeira a súa segunda advocación, Santa Uxía, e conservou ata hoxe a de San Paio. No ano 1928, E. Carré Aldao aínda escribe: “Su término, sumamente extenso, confina con el de la capital del ayuntamiento”. Outra freguesía do concello que se constituíu como tal relativamente tarde é a actual de Corrubedo (foi anexo da de Oleiros e despois pertenceu á hoxe limítrofe de Olveira), antes chamada Santa María do Cabo de Corrubedo, cando pertencía ou formaba parte do antigo Couto de Corrubedo, como a maior parte da parroquia de Ribeira ao Couto de Deán, e Martín, Palmeira e Oleiros constituían tamén cadanseu couto.

Polo que respecta aos xentilicios das parroquias de Ribeira, téñeno completamente consolidado e atestado as de Carreira, *carreirán*, Corrubedo, *corrubedán*, Palmeira, *palmeirán*, Ribeira, *ribeirense*, e, aparecido máis serodiamente, coa forma *aguiñense*, Aguiño. Dos xentilicios festivos ou pseudoxentilicios é de destacar, referido aos habitantes da parroquia de Palmeira, o de, con gheada, *maghorrentos*, derivado da voz *maga* ‘tripa de polbo ou de peixe, especialmente de sardiña

machucada que se emprega como engado para a pesca'. O alcume colectivo *magorrentos* podería equivaler a 'os que andan entre as magas ou tripas de polbo'.

No tocante ao relevo do concello, a maior parte das súas terras esténdense polo somonte meridional da serra do Barbanza, que baixa dende o Pico dos Forcados, de algo máis de 600 metros de altura, punto de unión dos concellos de Ribeira, O Porto do Son e A Pobra do Caramiñal, ata o mar en dirección norte-sur. A altura media do concello é só de 25 metros sobre o nivel do mar, rompendo esa suave orografía, á parte do citado Pico dos Forcados, as alturas moito máis modestas, derivacións deste, chamadas monte da Cidá, duns 210 metros, onde se atopa o castro do mesmo nome, e o monte de Santo Alberte de 190 metros, en cuxo cume está a ermida románica do santo que lle deu o nome a esta altura, dende a que se ve unha boa parte da ría de Arousa e a cidade de Ribeira. Tamén son dignos de destacar o monte Taúme, de 240 metros, situado entre os concellos de Ribeira e O Porto do Son, outro excelente miradoiro costeiro, e O Facho, na parroquia de Corrubedo.

Os cursos fluviais, aínda que abundantes, son, dada a proximidade da serra e os seus derrames á costa, de pequeno percorrido. Entre eles destaca, co seu val, o río de Artes, a corrente que achega máis auga á lagoa litoral do Carregal, a cal, xunto á de Vixán, a franxa costeira e a gran duna móbil de Corrubedo forman o parque natural dese nome. Por outra banda, a illa de Sálvora, pertencente á parroquia de Aguiño, é unha das que compoñen o Parque Nacional das Illas Atlánticas de Galicia.

Do pasado remoto do territorio que hoxe ocupa o concello fálannos o celebrado dolmen de Axeitos, situado na parroquia de Oleiros, e, entre outros, o castro da Cidá. Este xacemento ou antiga *cidá* fortificada en altura está no cume do monte da Cidá, entre as parroquias de Artes e Carreira. A súa escavación arqueolóxica, aínda sen rematar, puxo ao descuberto (parte dunha construción xa estaba á vista antes da prospección) os restos de varias casas circulares e, sobre unha delas, os alicerces dunha antiga garita de vixilancia de planta cuadrangular. Dende esta altura divísase unha dilatada e fermosa panorámica marítima, na cal destacan a illa de Sálvora, a de Ons, as Cíes, o cabo de Corrubedo e, co monte Taúme polo medio, o de Fisterra; de aí a construción, moi posterior ao castro, da garita de vixilancia.

O porto pesqueiro de Ribeira, un dos de pesca de baixura máis importantes de Europa, que condicionou o desenvolvemento do núcleo urbano da pequena cidade, é a base da industria marítimo-pesqueira local, con empresas de electricidade naval, produción de frío industrial, transformación de produtos do mar etc. No porto de Ribeira, á parte da pesca dos barcos do día, que se poxa na súa activa lonxa, desembárcanse túnidos destinados a seren manufacturados nas empresas locais de conservas.

As praias e outros lugares de interese turístico, como o Parque Natural de Corrubedo, os miradoiros da Garita, da Pedra da Ra ou do monte Taúme e a práctica dos deportes náuticos atraen cada verán ao concello numerosos turistas.

En canto á lingua, pertence, segundo a clasificación establecida polo profesor F. Fernández Rei (1991), ao bloque do galego occidental, na subárea Tambre-Barbanza da área fisterrá. O seu trazo característico máis representativo é o seseo explosivo en posición inicial de sílaba (*vesiño*, non *veciño*; *faser*, non *facer*). Esta característica represéntase, por exemplo, nos topónimo *Sego*, no canto de *Cego*, se este nome de lugar reproduce, como prognosticamos, o adxectivo *cego*, e na *Covasa < A Covaza*, *Coroso < Corozo* e en *Sirves < Cirves*. Ao seseo explosivo cómpre engadir na fala de Ribeira o implosivo en posición final de sílaba (*rapás*, *crus*).

Polo que respecta á gheada, xunto co seseo a variante fonética máis importante e característica de Galicia, en Ribeira, o son aspirado propio deste fenómeno é substituído por un semellante ao que representa o *j* ou *g⁺e*, *i* do castelán (*jardín* ou *gente*). Aínda que nas zonas de gheada o dominante é que o grupo *-ng-* se manteña, na fala de Ribeira pode haber enxordecemento do *g* (*dominco*, *nincún*, *concro*, *palancre*).

Outra característica do galego que se fala no concello de Ribeira e en toda a banda coruñesa da ría de Arousa, que tamén se reflicte na toponimia (e na antroponimia), é a crase ou contracción en *-ó* do hiato *-oa*, resultado da caída do *-L-* e *-N-* latinos na súa evolución ó galego (*-OLA*, *-ONA* > *oa* > *ó*). Este fenómeno deu formas como *mó* (no canto de *moa*), *avó*, tamén feminino (por *avoa*), o apelido *Mos* e os topónimos *Lixó* / *O Lixó*. Tamén se rexistran na zona os hidrotopónimos *Airó Grande* e *Airó Chica*, nome de dous illotes rochosos da parroquia de Castiñeiras, que noutros falares de Galicia recibirían o nome de *Airoa Grande* e *Airoa Chica* ou *Eiroa Grande* e *Eiroa Chica*.

O galego falado en Ribeira usa o ditongo *oi* e non *ui* (*moito*, *oito*). Fai o plural en *-ns* das palabras rematadas en *-n* (*cans*, *ladróns*). Emprega as terminacións *-án(s)* < latín *ANO(S)*/*ANA(S)*, para o masculino e para o feminino (*a miña irmán*, *as miñas irmáns*, non *a miña irmá*, *as miñas irmás*).

Dentro do bloque do galego occidental, ao contrario que noutras áreas, como a bergantiñá, na fala do concello de Ribeira existe cheísmo (*vinche na festa*, non *vinte na festa*). Ás particularidades anteriores cómpre engadir as formas *cantábamos*, *cantáramos*, *cantaríamos*, fronte ás que presentan acentuación etimolóxica (*cantabamos*, *cantaramos*, *cantariamos*), e a terminación *-tes* na segunda persoa do pretérito perfecto de indicativo (*ti cantastes*, non *ti cantaches*). A terceira de plural termina en *-ron* ou en *-non* (*cantaron* e *cantanon*). Ten a forma *cantín* no canto de *cantei*, *contestín*, non *contestei*, *pensín*, *atopín* etc.

Agradecementos

Quero amosar o meu agradecemento aos revisores que coas súas suxestións, contribucións e traballo enriqueceron e melloraron o texto, advertíndome de grallas, erros e omisións. Conste tamén a miña gratitude aos ribeirenses anónimos que me deron informacións moi valiosas dos lugares onde viven así como, en particular, aos eruditos, estudosos e curiosos locais Manuel Gago Pérez, Pablo García (Takarta), José Antonio Jiménez Casais, Manolo Mirás Fernández, José Antonio Olveira López, Antonio Parada Mariño, José Adelino Paz Martínez, Domingo Regueira González, Monty Xirelos e Santiago Páramo; eles, coas súas explicacións, achegas e informacións vía Internet, aforráronme, cando a pandemia da covid-19 estaba no seu peor momento, moitas viaxes de pescuda a Ribeira.

Explicación dalgúns termos

aférese: s. m. Perda dunha vogal en posición inicial de palabra.

antropónimo: s. m. Nome propio de persoa.

apócope: s. f. Supresión dun fonema ou dunha sílaba ao final dunha palabra. Exemplo: *san* é apócope de *santo*.

asimilación: s. f. Proceso polo que unha vogal ou consoante exerce a súa influencia articulatória e acústica sobre outra contigua e se fan iguais.

cognado: s. m. Palabra que ten a mesma orixe etimolóxica ca outra.

crase: s. f. Contracción ou fusión de dúas vogais en contacto dunha mesma palabra ou da vogal final dunha palabra coa inicial da seguinte. Exemplo: *Caamaño* > *Camaño*.

disimilación: s. f. Proceso polo que unha vogal ou consoante exerce a súa influencia articulatória e acústica sobre outra contigua e se fan diferentes ou desaparece unha das consoantes disimiladas.

ditongo: s. m. Conxunto de dúas vogais contiguas que forman parte da mesma sílaba. Chámase *ditongo decrecente* o formado por vogal + semivogal: *au* (*auga*), *ou* (*outro*), *eu* (*morreu*), *ai* (*ademais*), *oi* (*moito*), *ei* (*peite*).

epéntese: s. f. Figura de dicción que consiste en engadir algún son non etimolóxico no interior dun vocábulo.

epentético, *-a*: adx. Que se engade por epéntese.

étimo: s. m. Palabra que se considera orixe doutra. Cando un étimo é hipotético, xa que non hai constancia de que existise esa forma, indícase con *.

fitotopónimo: s. m. Topónimo que se refire ao mundo vexetal. Exemplos: *O Carballal*, *Castiñeiras*, *O Espiñeiredo*.

galicismo: s. m. Vocábulo ou xiro procedente do francés empregado noutra lingua (no noso caso, no galego).

gheada: s. f. Fenómeno fonético do idioma galego que consiste en pronunciar o *g* como unha aspirada xeralmente farínxea (*amigho*, *ghato*, no canto de *amigo*, *gato*).

- gótico*: s. m. Lingua da rama do xermánico oriental que faláron os godos.
- haploloxía*: s. f. Omisión dun son ou unha sílaba na pronuncia por causa da súa semellanza ou igualdade con outra sílaba contigua.
- haxiotopónimo*: s. m. Topónimo que se refire a un santo ou santa ou a cultos relixiosos. Exemplos: *A Igrexa, Santo Amedio, San Paio*.
- hiato*: s. m. Pronuncia en dúas sílabas diferentes de dúas vogais que aparecen xuntas (*moe*).
- hidrotopónimo*: s. m. Topónimo que se refire a un elemento xeográfico relacionado coa auga. Exemplos: *O Rial, Teira*.
- hipocorístico, -a*: adx. e s. Nome familiar dun nome de persoa, usado afectuosamente.
- indoeuropeo*: s. m. Lingua prehistórica e hipotética reconstruída polos lingüistas a partir de comparacións das linguas que supostamente proceden dela.
- metátese*: s. f. Fenómeno fonético que consiste no cambio de lugar dalgún fonema na palabra ou na cadea falada.
- microtopónimo*: s. m. Nome de calquera elemento xeográfico ou lugar non habitado.
- nasal*: adx. Dise do son que se articula deixando saír o aire total ou parcialmente polo nariz e provocando unha resonancia na cavidade nasal.
- orotopónimo*: s. m. Topónimo que se refire ao relevo do terreo. Exemplo: *Os Forcados, O Outeiro, A Curota*.
- palatal*: adx. Dise do son que se articula en calquera punto do padal e, máis propiamente, da vogal ou consoante que se pronuncia acercando o dorso da lingua á parte correspondente do padal duro, como o *i* ou o *ñ*.
- palatalización*: s. f. Acción de palatalizar ou dar a un fonema un son palatal.
- poseor*: s. m. O que posúe, propietario. O topónimo de poseor é aquel que contén o nome persoal, de orixe latina ou xermánica, dun antigo propietario das terras.
- pretónico, -a*: adx. Dise do que vai antes da sílaba forte ou tónica.
- rotacismo*: s. m. Fenómeno que consiste en pronunciar como *r* o *s* final de sílaba cando a consoante seguinte é sonora.
- seseo*: s. m. Fenómeno que consiste en pronunciar o fonema interdental /θ/ como /s/. O seseo pode ser implosivo ou explosivo. O implosivo dáse en posición final de sílaba e o explosivo en posición inicial.
- sonorización*: s. f. Acción e efecto de sonorizar.
- sonorizar*: v. t. Pronunciar ou converter en sonoro un fonema xordo. Por exemplo, a palabra latina *capra*, ao sonorizar a súa consoante xorda *p* en *b* con vibración das cordas vocais, converteuse na palabra galega *cabra*.

til de nasalidade: s. m. Na escrita medieval ou no portugués indica, colocado enriba dunha vogal, por exemplo <õ>, o carácter de nasal da vogal de que se trate. É reminiscencia dun antigo *-n-* intervocálico desaparecido, que existiu inmediatamente despois da vogal.

xermánico, -a: adx. Relativo ou pertencente á rama do indoeuropeo da que proveñen o inglés, o alemán, as linguas de Escandinavia etc., e a antiga lingua chamada gótico.

zootopónimo: s. m. Topónimo que se refire ao mundo animal. Exemplo: *A Conlleira, O Lagarto, As Lobeiras*.

Parroquias e lugares do concello de Ribeira

Nesta relación de topónimos recóllese a lista dos nomes das entidades de poboación do concello distribuídos por parroquias, como aparecen no NG (*Nomenclátor de Galicia*) do ano 2003. Sinálanse en cursiva aqueles topónimos que se modificaron segundo as propostas feitas polo Seminario de Onomástica da Real Academia Galega. A próxima edición do NG recollerá as correccións dos erros detectados e o nome das novas entidades de poboación incorporadas.

Malia que figura no NG 2003, eliminouse o nome de lugar *A Estrada*, que se rexistra na parroquia de Carreira, por ser descoñecido para os habitantes da aldea de Liboi, en cuxas proximidades estaría, supostamente, o topónimo. Tamén se elimina *Almansa*, antigo nome da rúa hoxe chamada *A Canle*, da zona urbana da vila de Palmeira. Na parroquia de Ribeira os veciños non dan conta dos topónimos *As Brañas do Cabo*, *A Viña do Cabezal* e *A Xunqueira*, polo que se suprimen tamén do NG. O mesmo para *O Petón*, que dá nome a un lugar despoboado. En canto ao *Carregal* (véxase), aínda que o NG 2003 o inclúe na parroquia de Ribeira, non pertence a esta freguesía.

A rápida transformación urbanística de Galicia nas últimas décadas fixo que se construíse en terras agrícolas, que en moitos casos deixaron así aflorar o seu nome e hoxe son entidades que entraron recentemente no NG. Pola contra, algúns lugares independentes quedaron ou están a quedar integrados noutros veciños de máis entidade e hoxe xa se consideran barrios ou mesmo rúas do núcleo principal. Algúns lugares de Ribeira non escaparon a estas circunstancias, como se indica nas respectivas entradas, e seguramente isto faga alterar, aínda en maior medida do que se sinala a seguir, o *Nomenclátor* actual do concello.

Aguiño (Nosa Señora do Carme)

Aguiño
Carreiro, O
Castelos, Os
Catía, A
Cerca, A
Couso
Covasa, A
Cruz, A
Lagarto, O
Listres
Pedras Miúdas, As
Penisqueira, A
Pinar de Martín, O
Rascacú
Ribeira, A
Robalo, O
Sálvora
Tasca, A
Trasporto

Artes (San Xián)

Arribas
Barreiro, O
Bouciñas, As
Braña Aberta, A
Castro, O
Devesa, A
Gándara, A
Goda
Gude
Muíños, Os
Outeiro, O
Perdigoteira, A
Ponte, A
Queimadoiros, Os
Sego
Soidade, A
Teixoeira, A
Viñas, As

Carreira (San Paio)

Agro da Cuña, O
Aldea Vella, A

Bouzas, As
Buxos, Os
Campos de Abaixo, Os
Campos de Arriba, Os
Capela, A
Carreiriña
Cartas, As
Casalnovos
Castro
Cruce, O
Cruceiro, O
Cubelo
Fieiteira, A
Filgueira, A
Frións
Graña, A
Granxa, A
Laxes de Abaixo
Laxes de Arriba
Liboi
Mámoa, A
Montevixán
Outeiro, O
Parte ó Río
Pé do Corniño, O
Pedriñas, As
Pedrosa, A
Quinteiro, O
Revolta, A
Rueiro, O
Sabartán
San Paio
Sobreira
Vilar, O
Vixán

Castiñeirás (O Bo Pastor)

Aldea, A
Areeiros, Os
Castiñeirás
Castro, O
Curros, Os
Fonte Ramil
Fonte Seca, A

Mosqueiros
Páramos, Os
Poi
Revolta, A
Rial, O
Xebre

Corrubedo (Santa María)

Adro, O
Atalaia, A
Campo da Agra, O
Chiscas, As
Corgo, O
Corrubedo
Españeirido, O
Faro, O
Fóra de Portas
Mexilloeiro, O
Pedra do Pino, A
Pitas, As
Porto, O
Porto Alto
Prado, O
Rocapellón
Teira
Torreiro

Olveira (Santa María)

Agrelo
Agüeiros, Os
Barreiro, O
Bretal
Campelos
Casanande
Cerradas
Cocheiriza, A
Cristal
Españeira, A
Iñeiras
Monte da Laxa, A
Olveira
Olveira da Igrexa
Olveira de Arriba
Reiris

Sirves
Souto, O
Viso, O

Palmeira (San Pedro)

Bacelo, O
Bouciña, A
Branca
Brañal, O
Callao
Cambra, A
Canle, A
Carballa, A
Carballal, O
Carolo
Chacín
Chimpín
Cochón, O
Cruceiro de Cruces, O
Cruceiro de Marcos, O
Cudieiros
Figueirido
Insuela
Lagoíña, A
Lixó, O
Lomba, A
Miñoteiro, O
Modorróns
Mondelo
Mourelas
Muíño Vello, O
Palmeira
Pedriña, A
Porto, O
Revolta, A
Robaleiras, As
Rochela, A
Rosende
Ruciro do Adro, O
Ruciro do Porto, O
Saíñas, As
San Pedro
Ventín

Ribeira (Santa Uxía)

Ameixida, A
Ameneiro, O
Avesadas, As
Banda ó Río
Caramancheiro, O
Carballiños, Os
Carolinas, As
Castelo, O
Cochón, O
Conlleira, A
Coroso
Cruxeiras
Cubeliño
Deán Grande
Deán Pequeno
Fafián
Fondevila
Fontán
Garita, A
Hedreiras, As
Laxes do Castelo, As
Martín
Padín
Pedra Pateira, A
Pombal, O
Queiro, O
Río Grande, O
Río Pequeno, O
Santa Uxía de Ribeira
Sarreiras, As
Touro, O
Xarás

San Martiño de Oleiros (San Martiño)

Axeitos
Balteiro
Carballo, O
Cruceiro, O
Gándara, A
Granxa, A
Igrexa, A
Lixó
Lobeiras, As

Meixe
Moldes
Muíño de Correa, O
Muíños, Os
Portochouso
Salmón
San Amedio
Sancortes
Sobrido
Xenxides

Outros topónimos estudados

Balieiros
Carregal, O
Forcados, Os
Sagres

Adro, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

O topónimo *O Adro*, en latín ATRIUM ‘adro, entrada’, refírese ao adro da pequena igrexa parroquial de Santa María de Corrubedo, construída no ano 1907 sobre o terreo dunha anterior coa mesma advocación citada como ermida en textos antigos. Así, nun documento do ano 1345 figura que o mosteiro de Antealtares afora un barrio, daquela pertencente ao Couto de Corrubedo, chamado O Castro, que tiña un dos seus límites na “ermita de *Santa María*”.

Malia que non o recolle o NG 2003, no termo municipal de Ribeira existe outro lugar chamado *O Adro* distinto ao da parroquia de Corrubedo. Referímonos (tamén hai *Subida ó Adro*) ao barrio do *Adro*, contiguo á actual igrexa de San Pedro de Palmeira, onde a pequena praza do *Campo Santo*, que parece indicar a situación do cemiterio desta freguesía no adro da igrexa e proximidades, antes do seu traslado ao lugar que ocupa na actualidade. Con todo, o primeiro cemiterio parroquial de Palmeira puido estar na aldea de *San Pedro* (véxase), onde estivo a primitiva e desaparecida igrexa, en concordancia coa antiga práctica de situar os núcleos poboados e os seus templos afastados da costa co fin de evitar ou minimizar os efectos dos ataques que chegaban por mar. Así, un documento do ano 1562 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita o “Casal de la *Iglesia de San Pedro* [...] de la feligresía de San Pedro de Palmeira”, que debe corresponder ao actual lugar de *San Pedro* e á súa igrexa, antecesora da actual, construída anos despois máis preto do mar, en 1757.

O topónimo *O Adro* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Rexístrase por primeira vez no NG 2003. Esta fonte tamén documenta o topónimo *O Adro* nos concellos de Abegondo, Cambre, Cedeira, Cereda, Ortigueira, Paderne, Valdoviño (A Coruña), Cambados e Vigo (Pontevedra) e Vilalba (Lugo).

Agrelo

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *Agrelo* é un diminutivo en *-elo* (< latín *-ĒLLU*) da voz *agro*, en latín *AGRU*, ‘terreo cultivado’.

Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítase unha herdade chamada *Agrelo*, situada no lugar do mesmo nome: “Juan da Silva tiene en el dicho lugar y agro de *Agrelo* una pieza de este nombre” e “Otra llamada *Agrelo de Arriva*”.

Despois de Carballo, o concello de Ribeira é o de máis ocorrencias do apelido *Agrelo*. Á parte do que nos ocupa, o NG rexistra o topónimo *Agrelo* nos concellos de Camariñas, Noia, O Porto do Son, Vedra (A Coruña), A Estrada (Pontevedra) e Cospeito (Lugo). Nos de Pontearreas (Pontevedra) e Muíños (Ourense) existen senllos lugares chamados *O Agrelo*. Tamén hai *Agrelos* nos concellos de Monforte de Lemos e O Saviñao (Lugo).

Agro da Cuña, O

Lugar da parroquia de Carreira

Pensamos que o topónimo *O Agro da Cuña*, no NG 2003 *Agro da Cuña*, puido ser con anterioridade, antes de producirse unha falsa segmentación que interpretou a contracción da vogal do artigo coa primeira do substantivo como unha única vogal, *O Agro de Acuña*, en referencia a un *agro* (> latín *AGRU*) dun tal *Acuña*. Este apelido, seguramente oriúndo do lugar do mesmo nome da parroquia e do concello pontevedrés de Vilaboa, debeu existir antigamente no concello de Ribeira e levouno o cura liberal Manuel Acuña Malvar, unha das personaxes máis interesantes da Galicia do século XVIII, que foi párroco de Carreira entre os anos 1789 e 1792.

De acordo coa nosa proposta, o Catastro de Ensenada (1752) cita, entre os muíños da parroquia de Carreira “otro de dos muelas llamado de Amendo sito en la *agra de Acuña*”; trátase dun dos muíños, hoxe restaurados, situados no río de Vixán ou de Amendo, que desemboca na lagoa do mesmo nome. Malia esta atestación, uns anos despois, a comprobación do Catastro (1763) rexistra o topónimo como *Agro da Cuña* e *Agro de Cuña*. Entre a toponimia maior non existe en Galicia ningún outro lugar chamado *O Agro da Cuña*.

Agüeiros, Os

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *Os Agüeiros*, plural do adxectivo latín *AQUĀRIU* ‘de auga’, contén o plural da palabra *agüeiro*, variante de *augueiro*, que os dicionarios recollen coas equivalencias de ‘abertura practicada nun valo dun prado para permitir o paso da auga da chuvía’ e ‘lugar por onde se lle abre á auga represada para conducila ás

leiras'. De acordo con este significado, no lugar dos *Agüeiros*, abundante en auga, nace un rego.

Nunha atestación do ano 1585 do Arquivo do Reino de Galicia, nun documento recollido por D. Bravo Cores, cando Filipe II ordena vender a antiga xurisdición de Noia ao banqueiro xenovés, residente en Madrid, Baltasar Lomelin e deslindar os seus coutos, un dos lindes do de Corrubedo coas limítrofes parroquias de Santa María de Olveira e San Pedro de Muro estaba no devandito rego dos *Agüeiros*: “El siguiente marco era la peña grande que está do llaman el *Riego de Agueiros*”.

No NG 2003 este topónimo aparece coa forma errada *Os Agueiros*. Esta fonte recolle tamén *Os Agueiros* no concello de Cedeira (A Coruña), *Agüeiros* no de Outeiro de Rei (Lugo), *O Agüeiro* no de Oza-Cesuras (A Coruña), e *Agüeiro* no pontevedrés de Mos.

Aguiño (Nosa Señora do Carme)

Parroquia

Aguiño

Lugar da parroquia de Aguiño

Aínda que non son frecuentes os topónimos procedentes de nomes de posesores en acusativo, o topónimo *Aguiño* podería provir dunha posible (VILLA DE) AQUILINU(M), co nome de poseedor latino *Aquilinus*, o cal tamén estaría presente, segundo A. Palacio (1981), na segunda parte do topónimo *Fondaguiño*, nome dun terreo, que non se deu identificado na actualidade, do concello lugués de Pantón, que é citado no Catastro de Ensenada. O mesmo antropónimo, pero en xenitivo, a partir dun sintagma (VILLA) AQUILINI, deu o topónimo portugués *Aguim*, estudado por Piel (1948).

Nun documento do ano 1562 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, recollido polo historiador D. Bravo Cores, o arcebispo de Santiago dá en foro “el Lugar e Casal de *Aguiño*, en San Paio de Carreira, al presente despoblado y no labrado de mucho tiempo y años a esta parte”. Terán que pasar moitos anos, ata 1959, para que a poboación de *Aguiño* se segregue de Carreira para constituírse como parroquia propia, aínda que a súa igrexa actual foi inaugurada anos máis tarde. Consecuentemente, na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) o lugar de *Aguiño* aparece citado coas formas *Agiño* e *Aguiño* como un dos lugares da freguesía de San Paio de Carreira, daquela moito máis extensa ca hoxe, pois tamén abranguíu parte do actual territorio da do Bo Pastor de Castiñeiras. No NG a parroquia de *Nosa Señora do Carme de Aguiño* aparece por primeira vez no ano 1970. Daquela, ao contrario ca hoxe, só figuran como lugares pertencentes á súa xurisdición as aldeas de Aguiño, Couso e Sálvora, esta situada na illa do mesmo nome.

O apelido *Aguiño*, inexistente no concello de Ribeira, concéntrase principalmente ao outro lado da ría, na pontevedresa comarca do Salnés.

O NG 2003 non rexistra ningún outro topónimo *Aguiño*.

Aldea, A

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Aldea Vella, A

Lugar da parroquia de Carreira

O nome de lugar *A Aldea*, de introdución medieval tardía na toponimia, é moi abundante en Galicia. Provéen do andalusí *addāyʿa*, árabe clásico *dayʿah* ‘quinta rústica’ e refírese a un pequeno núcleo poboado do medio rural. O adxectivo *vella*, en latín *VĒTULA*, diminutivo de *vetus* ‘vello’, fálanos dunha aldea considerada no seu día máis antiga ca outras da súa contorna. O arabismo *aldea* aparece nos textos referido a núcleos galegos a partir do século XIII: “in *aldea* de Pineyra de predicto monasterio”, ano 1223, colección diplomática do mosteiro de Ferreira de Pallares.

O topónimo *A Aldea* de Ribeira aparece no NG por primeira vez sen artigo, coa forma *Aldea*, no ano 1981. *A Aldea Vella*, que dá nome a unha localidade practicamente unida á de Frións, non se recolle ata o NG 2003.

En Galicia existen moitos topónimos que conteñen a voz *aldea* e hai arredor de 80 persoas apelidadas *Aldea*, pero ningunha no concello de Ribeira.

Ameixida, A

Lugar da parroquia de Ribeira

A voz *ameixa*, proveniente, coa aférese do *d* inicial, do latín (D)AMASCENA, designa a froita que dá a ameixeira. Un derivado de *ameixa* por medio do sufixo correspondente ao latín *ĒTA* podería ser *Ameixida* < (D)AMASCENĒTA, topónimo que sinalaría un lugar outrora abundante en ameixas, froito que, segundo a tradición, se cultivou por primeira vez nas áreas agrícolas que rodeaban na antigüidade a cidade de Damasco, de aí *damascena*.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita unha peza de terra de labradío chamada *Ameixida*. Noutro documento do ano 1839 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, seleccionado por D. Bravo Cores para a súa *Historia de Riveira 1200-1975*, un tal José Puente afora a Gerardo Ferrer “seis ferrados a juncal en la *Ameijide*, Martín-Riveira, junto a la mar, por vida de 3 reyes y 19 años más”. Esta atestación, que semella indicar que o topónimo *A Ameixida* naceu xunto ao mar na praia do mesmo nome, lévanos a pensar na posibilidade de que esta *A Ameixida* en particular se refira, máis que á froita do mesmo nome, á ameixa de mar, suposto que se correspondería coa realidade do lugar, pois, nas

proximidades do areal da *Ameixida* aínda existe un banco deste molusco, outrora moito máis produtivo. Na parroquia de Aguiño, ao final do paseo marítimo do Carreiro, construído sobre unha ringleira de pequenas illas, contigua ás rochas chamadas As Centoleiras, está *A Poza das Ameixas*. A voz *ameixa*, referida ó molusco, é de etimoloxía discutida.

O NG 2003 non rexistra ningún outro lugar chamado *A Ameixida*.

Ameneiro, O

Lugar da parroquia de Ribeira

Amiero e *ameneiro*, este no concello de Ribeira, son os nomes máis comúns que se usan en galego para designar a árbore, amiga da auga, *Alnus glutinosa*. O topónimo *O Ameneiro* que nos ocupa na actualidade dá nome a unha rúa de Ribeira próxima á chamada *Fuente de Ameneiro*, como aparece citada no mapa do antigo Couto de Deán, custodiado no Arquivo do Reino de Galicia e feito por Antonio Millán, datado no ano 1627, pero atopado nun preito da Real Audiencia de Galicia do ano 1756. Nesta fonte ou manancial, onde estaría o ameneiro nomeado no topónimo, nace unha pequena corrente fluvial que desembocaba, segundo o mapa, a carón das laxes do Castelo (na actual zona do porto), hoxe entulladas por un dos múltiples recheos aos que foi sometida a liña litoral da cidade de Ribeira.

Cando a zona conservaba o seu estado natural, sabemos, por documentación do Arquivo Municipal de Ribeira de finais do século XIX, que o río do *Ameneiro* (tamén chamado *do Castelo* por desembocar nese lugar), remataba, antes de entrar en contacto co mar, nunha zona de marismas onde ían parar vertidos insalubres. Así, por un acordo municipal do ano 1886, contrátase persoal para sanear “los ríos de Padín, Castelo [tamén chamado do *Ameneiro*] y cauces de Parte al Río”. Aínda que sen o seu nome, os cursos destas pequenas correntes de auga, hoxe baixo terra, incluída a do *Ameneiro*, poden verse, cando a cidade de Ribeira tiña unha urbanización moito máis desafogada, nun plano de Santa Uxía do ano 1864 que fixo o enxeñeiro vasco Celedonio de Uribe con motivo de proxecto da estrada de terceira orde de Ribeira a Padrón. Este mapa foi publicado polo xornalista e historiador ribeirense X. M. Fernández Pazos.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita un lugar chamado *O Ameneiro* na parroquia de Olveira e outro de nome *Ameneiros* na de Oleiros.

No lugar que ocupaba a antiga fonte do *Ameneiro* de Ribeira levantouse un lavadoiro recuperado recentemente. Aínda que de etimoloxía discutida, a voz *ameneiro* podería retraerse en primeira instancia a unha raíz hidronímica prerromana *AMEN- ou *AMIN-. Hoxe leva o nome de *Ameneiro*, sen artigo, en honor ao lugar ribeirense do *Ameneiro*, un barco de ferro da frota pesqueira de Ribeira.

O NG 2003 tamén recolle o topónimo *O Ameneiro* nos concellos de Cabanas, A Capela, Fene e As Pontes de García Rodríguez (A Coruña), así como *Ameneiro* no de Teo (A Coruña).

Areiros, Os

Lugar e praia da parroquia de Castiñeiras

A orientación do lugar e da praia dos *Areiros*, que forma parte da do Castro, propiciou que os ventos do sur e do suroeste, predominantes no inverno, acumulasen alí moita area; de aí o topónimo *Os Areiros*, en latín ARENARIOS. O P. Sarmiento define a voz *areiro*, sinónimo de areal, da seguinte maneira: “Advierto que para significar los gallegos un grande arenal que causa alguna ensenada del mar, le llaman *areiro*, perdiendo la N de *arenario*”.

Non atopamos este topónimo na documentación medieval nin no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG aparece por primeira vez en 1970 erroneamente como *Areciros*, forma restituída, aínda que sen artigo, a *Areiros* en 1981, que se repite nunha guía de rúas do concello de Ribeira publicada no ano 1987, titulada *Concello de Riveira, rúas e prazas*.

O NG 2003 recolle outro topónimo *Os Areiros* no concello de Salceda de Caselas (Pontevedra) e *Areiros* no de Vilaboa (Pontevedra), así como *O Areiro* nos concellos de Pazos de Borbén e Vilagarcía de Arousa (Pontevedra). No de Vigo rexistra *Areiro*.

Arribas

Lugar da parroquia de Artes

Arribas é un topónimo orográfico que pode proceder do sintagma latino AD RIPAS ‘xunto ás ribas’, en referencia a unhas ribas ou ribeiras xeralmente asociadas a un río. No caso que nos ocupa, trátase dunha costa non inmediata a un curso de auga, que empeza no cume do monte de Santo Alberte e remata no val de Artes. Outra riba ou ribeira seca é a que deu nome ao lugar das *Arribas*, situado nunha forte pendente da parroquia de Fruíme, no concello coruñés de Lousame.

O padre Sarmiento, na súa viaxe a Galicia no ano 1745, escribe o seguinte sobre este lugar no que estivo: “San Julián de Artes, feligresía. *Arribas* (acaso ad Ripas)”. Este mesmo autor, na súa viaxe dos anos 1754-1755, recolle o topónimo coa forma *As Ribas* e a comprobación do Catastro de Ensenada cítao no ano 1763 en repetidas ocasións coa forma *Rivas*. “Monte común, en el nombrado de San Alberto, sito en la aldea de *Rivas* y campo”. Estas atestacións antigas fannos pensar como segunda posibilidade que o actual topónimo *Arribas* fose antes simplemente *As Ribas* e que a forma actual sexa produto do fenómeno do rotacismo: *As Ribas* > *Ar Ribas* > *Arribas*, interpretándose quizais o topónimo como unha especie de plural de *arriba*. Sexa como for o matiz, o nome de lugar *Arribas* está relacionado coa voz latina RIPA ‘ribeira, costa’.

O NG 2003 recolle outro topónimo *Arribas* no concello de Melide e o devandito *As Arribas* no de Lousame (A Coruña). Tamén hai un lugar chamado *Arribas* no concello da Pobra do Brollón (Lugo), *A Arriba* no de Fene (A Coruña) e *Arriba*

nos de Muros, Toques (A Coruña), Abadín, Chantada —aquí nome de lugar e parroquia— e Friol (Lugo).

Artes (San Xián)

Parroquia

Creemos que o topónimo *Artes* pode expresar a idea de ‘depresión ou concavidade’. Así, a parroquia ribeirense de *Artes* está bañada polo río de Artes ou Sanchanás. Esta corrente fluvial forma, en combinación co seu pequeno afluente o rego da Soidade, unha artesa natural moi definida, tipo de depresión fluvial que se repite, segundo indica F. Cabeza Quiles (1992, 2008 e 2020), na parroquia chamada tamén *Artes* do concello de Carballo (A Coruña), bañada polo río Rosende e un seu afluente. Atendendo a este tipo de orografía, o topónimo *Artes* podería estar emparentado coa voz *artesa* ‘especie de caixón ou arca de madeira’, xa que é habitual a asociación de nomes de recipientes con depresións de terreo.

A atestación máis antiga do topónimo pode ser do ano 1050, nun documento publicado en *La Coruña, fondo antiguo (788-1065)*, onde unha tal Ferilli Afonso cede a un seu neto un lugar “vocitato (chamado) villa [*Artines?* ... territorio] Pestomarcos”, que podería ser o *Artes* que nos ocupa. En 1246, nunha atestación do mosteiro de Toxos Outos, Fernando Rabinádiz de Deán e a súa muller véndenlle a este cenobio dúas herdades: unha situada en Deán Pequeno e outra próxima, hoxe chamada Os Muñices (forma castellanizada) ou Os Munises (a forma orixinal) e daquela Vilanova, entón pertencente á parroquia de *San Xián de Artes*:

Ita vendimus [...] totam nostram hereditatem quam habemos (que temos) sub aula Sancte Eugenie et *Sancti Iulani de Artiis* in villis scilicet de Dayam Minore et in villa que vocatur Villa Nova.

O NG 2003 só recolle os topónimos *Artes* dos concellos de Ribeira e Carballo.

O val ou a depresión de
Artes, de fondo plano
(á esquerda)
en forma de artesa

Atalaia, A

Lugar da parroquia de Corrubedo

A orixe da voz *atalaia*, reproducida no topónimo homónimo, está no andalusí *Aṭṭa-LĀYAÇ*, do árabe clásico *ṭalāyiç*, plural de *ṭalīçah* ‘avanzada’. O lugar da *Atalaia* está, como non podería ser doutra maneira, nunha posición alta que no seu día serviría para exercer a vixilancia sobre o mar. A carón da *Atalaia* existen unhas leiras que reciben o nome das *Atalaias*.

O topónimo *A Atalaia* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Rexístrase por primeira vez no NG 2003. Esta fonte tamén recolle o topónimo *A Atalaia* nos concellos de Carral, Malpica de Bergantiños, A Pobra do Caramiñal, Ponteceso, Rianxo, Valdoviño e Zas (A Coruña), Cerdedo-Cotobade e Gondomar (Pontevedra), e *Atalaia* no concello de Abadín (Lugo).

Avesadas, As

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo *As Avesadas* contén o adxectivo *vesadas* (latín < (TĒRRAS) VERSATAS, participio de *vesar* ‘labrar a terra dándolle a volta, labrar, cavar’, en referencia a unhas terras volteadas ou aradas con arado vesadoiro. Como explica G. Navaza (2007), o nome do *verso* poético foi en orixe unha metáfora creada pola semellanza das liñas paralelas dun poema cos sucos dunha terra arada, isto é: *versata* ou *vesada*.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Ribeira cita unha peza de terra nomeada *agro de Besada*. Segundo documentación do Arquivo Municipal dos anos 1898-1900, achegada por D. Bravo Cores, no lugar das *Avesadas*, no documento *Agra de las Abesadas*, houbo un importante acuífero que subministraba auga, despois dun longo percorrido subterráneo, á fonte que houbo a carón da actual igrexa parroquial. Un texto do mesmo arquivo cita “el *agro de las Abesadas*” como lugar de construción, entre os anos 1951 e 1954, de 57 vivendas protexidas, coñecidas como *casas Baratas*, que aínda están en pé, polo menos en parte.

Hoxe as antigas terras vesadas ou ganadas ao monte nomeadas no topónimo *As Avesadas* están ocupadas principalmente polas edificacións dunha urbanización da cidade de Ribeira.

O NG 2003 tamén rexistra un topónimo *Avesada* no concello de Muros (A Coruña), e *A Avesada* no de Ribadeo (Lugo). *Vesada* no de Vigo e *A Vesada* no de Miño (A Coruña), Abadín (Lugo), Salvaterra de Miño (Pontevedra) e Boborás (Ourense).

Axeitos

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O *Diccionario Enciclopédico* de E. Rodríguez González explica a voz *axeito* como ‘porción de terreno que, según la ley, se deja en Galicia fuera del muro cuando se cierra una heredad, o lo que está contiguo a ésta cuando aún no existen linderos’. O mesmo autor explica que “en antigos documentos ya se dice: ‘da en foro con resíos o baldíos agregados o *axeitos*’”; esta parece ser a significación do topónimo.

Pensamos que o carácter de terra residual do *axeito*, onde non se poderían efectuar labores agrícolas, quizais explique o sorprendente estado de conservación do dolmen alí localizado, tamén chamado a anta de Axeitos ou a *Pedra do Mouro*, importante e coñecida construción megalítica prehistórica, que é o que queda dunha tumba de corredor con cámara de época neolítica.

En canto á etimoloxía do topónimo *Axeitos*, este procede, segundo a profesora A. I. Boullón, de ADJECTU(M), participio do verbo latino *adjicio* ‘colocar nun lugar, colocar preto de’. O participio pasado *adjectum* é recollido nos dicionarios de latín e por Meyer-Lübke.

Nun documento do ano 1575 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase, con motivo dun foro, a “*Juan d’Ageitos*, labrador, vezino de la fra. de San Martín d’Oleyros” e noutro do ano 1586 a “*Tomé d’Axeitos*, labrador, vezino de la felegrésia de Santa María d’Olveira”, límite coa de Oleiros. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita a *aldea de Axeitos*.

Segundo a *Cartografía dos apelidos de Galicia*, o de *Axeitos*, que debeu nacer no lugar do mesmo nome, concéntrase maioritariamente, case en exclusiva, no concello de Ribeira e no límite do Porto do Son.

O NG 2003 non recolle ningún outro lugar chamado *Axeitos*.

Bacelo, O

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *O Bacelo*, hoxe nome dunha rúa do casco urbano de Palmeira, fálanos dun antigo cultivo das viñas no lugar. O substantivo *bacelo* (do lat. *BACĒLLUM, variante de *bacillum* ‘bastón’, con outro sufixo diminutivo), usouse nun principio co significado de ‘cepa de viña’, para pasar despois a adquirir o de ‘viña, cultivo de videiras’.

Aínda que o Catastro de Ensenada (1752) e a súa comprobación (1763) non rexistran o topónimo, esta segunda fonte documental cita varias pezas de terra chamadas *Viña* en distintos lugares da parroquia de Palmeira e un lugar chamado *Bacelo de Arriba* na freguesía de Artes, que, de acordo co significado do topónimo, estaba dedicado á viña: “Otra [peza de terra] nombrada *Bacelo de Arriba*, a parra”.

O topónimo *O Bacelo* que nos ocupa aparece no NG por primeira vez no ano 1900. O de 2003 tamén rexistra o topónimo *O Bacelo* nos concellos de Pantón

(Lugo) e Punxín (Ourense), e *Bacelo* nos de Carral (A Coruña), Portas (Pontevedra) e A Arnoia (Ourense). No concello de Tomiño (Pontevedra) hai un lugar chamado *Bacelos*.

Balieiros

Praia, enseada e pequeno lugar da parroquia de Corrubedo

O topónimo *Balieiros* dá nome a unha praia, á súa enseada e a un pequeno lugar habitado, O *Diccionario da Real Academia Galega* (de aquí en diante DRAG) recolle a voz *baleiro* como adxectivo co significado de ‘relativo ou pertencente ás baleas ou á pesca das baleas’, e como substantivo como ‘barco dedicado á captura de baleas’ e ‘persoa que se dedica a pescar ou cazar baleas’. De acordo con estas equivalencias, o topónimo *Balieiros* < *Baleiros*, co primeiro *e* pechado en *i*, é un zootopónimo referido ás baleas que antano frecuentaban as costas galegas, especialmente a de Corrubedo. A súa abundancia na costa de Corrubedo aparece reflectida nunha atestación do ano 1577 do Arquivo do Reino de Galicia. O documento, consistente nun preito entre o arcebispado de Santiago e uns veciños da costa de Corrubedo que aproveitaron unha balea morta botada polo mar nunha praia un día de forte temporal, foi publicado e comentado polo noso devanceiro S. Cabeza de León. Unha testemuña que presentan os veciños querelantes chamada Pedro Bermo, mareante de Corrubedo, manifesta que, naquela costa, “A maor parte do tempo anda [o mar] bravo con gran forza”, e que os veciños

están en quieta y pacífica posesión, uso y costumbre desde tiempo inmemorial de llevar para sus casas quelquiera pescado de quelquiera calidad que sea, así ballenas como lubrigantes como otros qualesquiera que salgan en la costa de la mar.

Tamén declaran Xan Alonso e Martiño Maneiro, ambos labradores, así mesmo veciños de Corrubedo. O primeiro lémbrese de ver saír na costa de Corrubedo (moitos anos antes de que existise a parroquia homónima) cinco baleas. Por estes testemuños de 1577 sabemos que era frecuente o encallamento de baleas nas praias da costa de Corrubedo, que eran esnaquizadas e logo derretidas *in situ* polos veciños para obter saín. Esta operación debeu estar relacionada dalgunha maneira co topónimo *Balieiros*, que se repite na costa do concello coruñés de Malpica de Bergantiños, lugar onde nos primeiros anos de 1600 o cardeal J. del Hoyo documenta a existencia certa da caza de baleas, que cada ano pasaban polo litoral malpicán:

Esta villa [Malpica] es el puerto donde se pescan más ballenas de todos los demás de Galicia. Péscanse cada año siete o ocho ballenas, dos más o menos, arriendan los vizcaínos, que son los que las pescan, al arçobispo [de Santiago] páganle cada año siete mill maravedís y estos son renta fixa.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da daquela “Santa María del Cavo de Curruvedo, Cotto del mismo nombre” rexistra “Otra [peza de terra] en *Baleiriños*”, microtopónimo que existe na actualidade contiguo ao de *Balieiros* e próximo á enseada e á praia do mesmo nome.

Aínda que unhas pedras dos Baixos de Corrubedo reciben o nome das *Baleas*, *A Balea de Fóra* e *A Balea de Dentro*, cremos que neste caso máis que a relación directa co mamífero mariño, o topónimo puido crearse debido ao parecido da forma desas pedras, ou dunha delas, coa das baleas, por parte dunha poboación mariñeira familiarizada con este tipo de cetáceos. Nunha atestación do ano 1140 publicada por H. Flórez cítase unha “*Petram quae dicitur Baleam*”, que debe corresponder, segundo indica F. Carrillo Boutureira, a un lugar das proximidades da costa de Baiona. Este autor tamén comenta, e estamos de acordo, que: “No está clara la relación [do hidrotopónimo] con el mamífero, podría tratarse de un peñasco con forma de ballena”.

Balteiro

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Malia que a maioría dos topónimos de posesores proceden do caso xenitivo do nome persoal de que se trate, hai algúns que veñen do acusativo. Un deles é *Balteiro*, que designa unha explotación agrícola do período medieval propiedade dunha persoa chamada *Baltarius*, antropónimo de orixe xermánica composto polas voces góticas **balth* ‘audaz, valente’ e *harjis* ‘exército’, ou ben derivado da primeira co sufixo latino -ARIUS, pois as evolucións destes dous últimos termos conflúen nun mesmo resultado. O mesmo nome persoal en xenitivo, *Baltarii*, deu orixe ao topónimo *Baltar*, moito máis frecuente que *Balteiro*.

O P. Sarmiento refírese ao topónimo coa forma *Valteyro*, con motivo da súa viaxe a Galicia de 1754-1755. Uns anos máis tarde, en 1763, a comprobación do Catastro de Ensenada cita “Una pieza [de terra] en la aldea de *Balteiro*, llamada Boqueiro” e “molino, en el nombrado río *Balteiro*, término de la aldea del mismo nombre”; trátase dun dos brazos iniciais do río de Artes, que, ao pasar pola aldea, recibiría o nome desta.

O topónimo *Balteiro* non só existe no concello de Ribeira. O NG 2003 tamén o rexistra nos de Boiro, Cedeira (A Coruña), Mos, Vilaboa (Pontevedra), Gomesende e Maside (Ourense).

Banda ó Río

Lugar da parroquia de Ribeira

Banda ó Río, na pronunciación popular *Bandourrí*, contén a palabra *banda*, de orixe incerta, que o DRAG recolle co significado de ‘territorio máis ou menos amplo situado á beira e nas proximidades dun río, ría, accidente xeográfico etc.’.

Xa que logo, este topónimo nomea un lugar situado a carón dun río. Esta corrente fluvial, que debeu ser de pequeno tamaño, hoxe desaparecida, non é recordada polos ribeirenses consultados. Así e todo, o P. Sarmiento debe referirse a ela cando escribe, na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, que: “el *Río da Fonte* divide a Santa Eugenia del coto de Martín”, en referencia ao límite natural entre o antigo couto de Martín e o incipiente núcleo de Santa Uxía, centro da parroquia de Santa Uxía de Ribeira, á que, segundo o bieito, pertencían o citado couto e o de Deán.

En canto á fonte citada no topónimo antigo *O Río da Fonte*, cuxo manancial estaría relacionado ou a carón do pequeno río, atopábase nas proximidades das actuais praza de Pontevedra e rúa Portugal. Aparece co nome castelanizado de *Fuente de Parte al Río* (no canto de *Banda ó Río*) nunha foto do ano 1914 do arquivo persoal de X. M. Fernández Pazos. O tamén historiador local D. Bravo Cores publica un documento do ano 1886 do Arquivo Municipal de Ribeira, segundo o cal o concello contrata persoal para sanear “los ríos de Padín, Castelo [trátase do río do Ameneiro] y *cauces de Parte al Río*”. Esta forma castelanizada do topónimo, onde se nomea de maneira inequívoca o río, repítese noutra atestación de xullo do ano 1854 do Arquivo Parroquial de San Paio de Carreira na que se dá noticia da primeira vítima mortal producida pola grande epidemia de cólera daquel ano en Ribeira e no Barbanza: “se dio sepultura a Antonia Fernández, vecina de la *Parte al Río*”.

Os cursos dos devanditos ríos, incluído o de *Banda ó Río*, que hoxe non corren en superficie, aparecen de maneira clara, antes da presión urbanística que sufriu a cidade de Ribeira, no plano do ano 1864 feito polo arquitecto vasco Celedonio de Uribe para o proxecto da antiga estrada de Ribeira a Padrón.

Na freguesía de Carreira, o lugar chamado *Parte ó Río* (véxase) está na banda ou parte dereita dunha pequena corrente de auga que desemboca na próxima lagoa de Vixán. Finalmente, hai tamén un barrio chamado *Banda ó Río* na parroquia de Palmeira que se encontra a carón do pequeno río do Torno.

Na parroquia de Lesón do concello da Pobra do Caramiñal, limítrofe coa de Ribeira, existe outro lugar chamado *Banda ó Río*, situado na banda, parte ou lado dereito do río Morto. Este topónimo repítese tamén no concello coruñés de Boiro.

Non atopamos rexistrado o topónimo *Banda ó Río* entre os lugares da parroquia de Ribeira no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Estas mesmas fontes si rexistran outro lugar do mesmo nome (hoxe inexistente, polo menos entre a toponimia maior), na parroquia ribeirense de Artes: “Otra [peza de terra] nombrada *Bandaorrío*”.

Barreiro, O

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *O Barreiro*, que sinala lugares ricos en *barro*, é un derivado desta palabra de orixe prerromana co sufixo abundancial *-eiro* (< latín *-ARIU*).

O Barreiro da parroquia de Artes é citado na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) nos seguintes termos: “Otra [terra de labradío] nombrada fonte do *Barreyro*”. O da parroquia de Olveira aparece nesta mesma fonte documental como “Otra [terra de labradío] llamada braña do *Varreiro*”. Uns anos antes, en 1754-1755, o P. Sarmiento anota o lugar de *Barreyro*, ao visitar a parroquia de Olveira, con motivo da súa primeira viaxe a Galicia.

No concello de Ribeira hai uns 50 portadores do apelido *Barreiro*. O NG 2003 rexistra máis de 120 ocorrencias do topónimo *O Barreiro*. Son tamén moi numerosos os lugares chamados *Barreiro*, *Barreiros* e *Os Barreiros*.

Bouciña, A

Lugar da parroquia de Palmeira

Bouciñas, As

Lugar da parroquia de Artes

Bouzas, As

Lugar da parroquia de Carreira

A palabra *bouza* ‘terreo inculto con maleza, toxos, xestas e uces’, que contén en plural o topónimo *As Bouzas*, é de orixe controvertida, probablemente prerromana. *A Bouciña* e *As Bouciñas* son diminutivos de *bouza*. No lugar da *Bouciña*, a carón de Insuela de Arriba, hai unha gran rocha, hoxe rodeada de casas. É nomeada no topónimo *A Pedra da Aiga*.

Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) aparece citado varias veces o “agro da *Bouciña*”. Tamén *As Bouciñas* da freguesía de Artes: “Otra [terra de labor] llamada *Bouziñas*, circundada sobre sí, a parra”, é mencionada como *Bouciñas*, nos anos 1754-1755, na segunda viaxe a Galicia do P. Sarmiento. A comprobación refírese ao lugar das *Bouzas* da parroquia de Carreira da seguinte maneira: “La partida cinco que [se] dice agro das *Bouzas*, y se deve llamar das *Barrosas*”.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *A Bouciña* nos concellos de Ordes e Rois (A Coruña), Cambados, Covelo, Ribadumia e Vigo (Pontevedra); e *As Bouciñas* nos de Lousame (A Coruña), As Neves (Pontevedra) e Láncara (Lugo). O topónimo *As Bouzas*, *A Bouza*, *Bouza* e os seus compostos é moi abundante en Galicia.

Branca

Lugar da parroquia de Palmeira

Hoxe o topónimo *Branca* designa unha rúa de Palmeira. No seu día relacionamos o nome da pequena praza do *Callao* (de nome antigo *O Rueiro do Porto*) da mesma localidade, co das rúas próximas denominadas *Almansa* (esta cambiou o seu nome polo da *Canle*) e *Numancia*, en honor ás dúas fragatas así chamadas que participaron no combate naval sucedido no principal porto do Perú. A estes tres topónimos urbanos que conmemoran o referido episodio bélico cómpre engadir *Branca*, nome doutra fragata que interveu na batalla do Callao, segundo achega do investigador e artista palmeirán D. Regueira. O topónimo *Almansa* aparece no NG 2003.

Dado que a batalla naval do Callao tivo lugar en 1866, todos estes topónimos hoxe urbanos inspirados nela teñen que ser posteriores a ese ano. *Branca*, coa forma castelá *Blanca*, e *O Callao*, rexistrado sen artigo, non os atopamos no NG ata ao ano 1920.

Os topónimos conmemorativos *Branca* e *O Callao* son únicos en Galicia. O segundo repítese na cidade de Madrid, no nome de *La Plaza del Callao*, inaugurada como tal o mesmo ano da celebración do combate.

Braña Aberta, A

Lugar da parroquia de Artes

Tradicionalmente considerábase que o substantivo galego *braña* ‘terreo húmido, que pode ser prado ou monte baixo’, presente en moitos topónimos, procedía do latín *VERANEA ou *VERANIA, por ser as *brañas* lugares onde adoitaba pastar o gando polo verán. Non obstante, o feito de presentar o topónimo *B-* inicial en todas as épocas, fai pensar nunha base prerromana.

No lugar da *Braña Aberta* nace un pequeno regato, e de aí seguramente o adxectivo *aberta*, que logo de atravesar un terreo moi chan, desemboca uns metros despois no río de Artes.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) non rexistra o topónimo *A Braña Aberta* da parroquia de Artes, pero si un *A Braña*, que pode ser aquel antes de que se lle engadise o adxectivo *aberta*: “Otra [peza de terra] nombrada da *Braña*, a herbal, regadío”.

O topónimo *A Braña Aberta* aparece no NG 2003. Entre a toponimia maior, non existen máis lugares chamados *A Braña Aberta*, pero hai arredor dun 50 topónimos formados coa palabra *braña*. Tamén existe o nome de lugar *La Braña* en Asturias, León e Cantabria.

Brañal, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Derivado de *Braña* (véxase a entrada *A Braña Aberta*). Aínda que hoxe se usa como sinónimo de *braña*, algún autor, como E. Reguera (DdD), explica que ‘*braña* es una pieza chica’ mentres que ‘*brañal* es una pieza más grande’. Pola súa banda, Juan Cuveiro (recollido tamén no DdD) dá *brañal* como ‘sitio de brañas’, definición que está de acordo co carácter de abundancial do topónimo *O Brañal*, formado pola voz *braña* máis o sufixo colectivo *-al* (latín < -ALE).

O lugar do *Brañal* está a carón doutra pequena corrente de auga chamada río do Torno, que tamén descorre, antes de desembocar no mar, por unha zona moi chá proclive a formar brañas.

Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Palmeira cítase unha peza de terra de labradío “nombrada agro do *Brañal*” e “Otra [peza de terra] nombrada *Brañal*, cavida cinco quartillos, herbal de primera calidad, L. y P. arroio”, pequena corrente de auga que debe ser o devandito río Torno, que contribuiría a formar o brañal e mais o herbal.

Bretal

Lugar da parroquia de Olveira

Aínda que pode haber outras, o topónimo *Bretal*, lugar onde se atopa a capela das Angustias, admite nun principio varias posibles explicacións. Piel e Kremer (1976) inclúen o topónimo similar *Bertal* entre os derivados dos antropónimos de orixe xermánica documentados *Bertaldo* e *Bertario* (este sería de orixe franca), o que quizais se podería facer extensible ao de *Bretal*. Así, a partir dunha probable (VILLA) BERTARII, teríamos, co termo *villa* elidido, a desaparición do *-i* final e a metátese do primeiro *r*, que, coa transformación do seu *-r* final en *-l* por disimilación do primeiro, daría o actual *Bretal*, aínda que o topónimo podería vir directamente do nome en xenitivo, *Bertarii*, coa palabra *villa* desaparecida. Sexa como for o matiz, E. Bascuas (2014) rexeita esta explicación e considera o topónimo *Bretal*, xunto co de *Bertal*, un abundancial en *-al* (< latín -ALE) das palabras *brita* ou *birta* ‘regó que se fai nos prados para regar’, ou *brita* ‘pedra solta, cascallo’. Este autor emparenta os de *Bretal* e *Bertal* co topónimo portugués *Briteiros*, que para el sería tamén un abundancial pero co sufixo *-eiro* (< latín -ARIU). Tamén podería conxecturarse que o topónimo *Bretal* estivese relacionado co substantivo *abertal* ‘terreo aberto, sen valos que o choian’.

Nun documento do ano 1223 do mosteiro de Toxos Outos o topónimo aparece como *Birtar*: “[...] hereditatem quam habeo [...] in *Birtar*”. Esta atestación apoia a hipótese de Bascuas. En 1457, no *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da Terra de Rianxo e Postmarcos*, en GMH, lemos: “a metade do casal de *Bretal*”, xa coa forma moderna, que se repite en repetidas ocasións na comprobación do Catastro de Ensenada.

O apelido *Bretal*, nado no lugar do mesmo nome, ten o seu maior número de ocorrencias, con moita diferenza, no concello de Ribeira, de onde irradiaría aos limítrofes do Porto do Son e A Pobra do Caramiñal, así como ao próximo de Boiro; tamén está presente en cidades de forte atracción poboacional como son as da Coruña e Vigo.

O topónimo *Bretal* é único en Galicia.

Buxos, Os

Lugar da parroquia de Carreira

Nun principio o topónimo *Os Buxos* parece sinalar a presenza dun grupo de *Buxus sempervirens*, árbore de madeira moi apreciada na artesanía, que debeu ser relativamente común en Galicia. Na illa de San Simón destaca o denominado Paseo dos Buxos, formado por dúas ringleiras destas árbores, algunha delas con máis dun século de vida. Malia o anterior, A. Palacio (2017), co que estamos de acordo, considera máis probable que o topónimo *Os Buxos*, único en Galicia, se refira a unha familia apelidada *Buxo*, sobrenome que nun principio nacería como alcume aplicado a un individuo san e robusto que fose *forte coma un buxo*. Trasladados ao lugar, un señor maior da contigua aldea da Capela informounos de que cando el era neno o lugar dos *Buxos* estaba formado por unha soa casa (hoxe hai outra no seu lugar), a primeira construída na zona, daquela baleira de edificacións, onde vivía unha familia alcumada *Os Buxos*.

O topónimo é recollido pola comprobación do Catastro de Ensenada (1763): “braña dos *Buxos*”, “agro dos *Buxos*” e “agro dos *Bojos*”. Esta fonte documental cita na parroquia un *Benito Buxes mariner*, que pode ser o nome que tratamos co -o final relaxado en *e*.

Actualmente o *Cartografía dos apelidos de Galicia* non documenta o apelido *Buxo* no concello de Ribeira; de toda Galicia, só sinala 21 ocorrencias no de Vigo.

Callao

Lugar da parroquia de Palmeira

Véxase a entrada *Branca*.

Cambra, A

Lugar da parroquia de Palmeira

O profesor J. J. Moralejo (2008) propón un segundo termo celta **m(b)rig-*, procedente de **merg-* ‘borde, límite’, para o topónimo ribeirense *A Cambra*, o portugués *Cambra* (en documentación medieval *Calambria*), o asturiano *Calambre* e galego *Cambre*. Para o primeiro termo postula un elemento, tamén prerromano **kal-* ‘duro’, co que se configuraríase, segundo o citado profesor, para o topónimo

A Cambra un posible antecedente **Cala-mbrig* ‘marca ou terreo forte, da altura, do outeiro’ ou ‘marca ou terreo de rocha’. De acordo con esta hipótese, a praia da *Cambra*, contigua ao lugar do mesmo nome, hoxe rúa de Palmeira, é moi pedrosa, destacando unha gran pedra chamada *A Pedra da Cambra*.

O topónimo *A Cambra* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). O NG rexístrao por primeira vez no ano 1864 coa forma errada *Cambrás*.

Segundo o NG 2003, entre a toponimia maior, hai outros dous lugares chamados *A Cambra*: un está no concello de Mondariz (Pontevedra) e outro no concello de Lugo.

Campelos

Lugar da parroquia de Olveira

Campelos, en latín *CAMPĒLLU*, é un derivado de *campo* ‘superficie de terra máis ou menos plana’, co sufixo de diminutivo *-elo* (< latín *-ĕLLU*). Nomea, pois, varios campos ou chairas de pequenas dimensións, o que está de acordo coa realidade orográfica do lugar. A carón do lugar de Campelos está a capela da Sagrada Familia, do século XVIII, coñecida popularmente como capela de Xesús, María e Xosé. Xunto á ermida atópase o pazo de Gaioso ao que pertence.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita “Otros de los [muñños] nombrados de *Campelos*”, que deberon estar no contiguo rego de Aldemunde, onde recordamos ter visto algún alá polo ano 1970.

O NG 2003 rexistra tamén o topónimo *Campelos* nos concellos de Sobrado (A Coruña), Vilalba e Pantón, neste nome de dous lugares, (Lugo). *Campenlos*, cun *n* adventicio non etimolóxico propio daquela zona, é un topónimo do concello da Estrada (Pontevedra). *Campelo* e *O Campelo* son moito máis numerosos e *Campo* e *O Campo* numerosísimos.

Campo da Agra, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

A voz *campo*, presente na primeira parte deste topónimo, máis que o seu significado de ‘superficie de terra máis ou menos plana’ debe recoller o de ‘terreo que non se dedica a cultivo, onde nace herba’. Así, parte das casas que ocupan o lugar chamado *O Campo da Agra* están a carón da praia e da rúa do *Prado* (antes nome dun lugar independente), onde aínda se pode ver, regado e alimentado por unha pequena corrente de auga, un prado que o separa, cortando o continuo de casas, do resto do núcleo urbano de Corrubedo.

En canto ao vocábulo *agra*, do latín *AGRA*, plural do neutro *agru(m)*, nominativo *ager* ‘campo, terreo cultivado’, equivale a ‘grande extensión de terra de cultivo dividida en leiras ou agros que pertencen a distintos

donos'. Xa que logo, o topónimo composto *O Campo da Agra* debe referirse a un *campo*, con herba e certa humidade, situado a carón dunha antiga *agra* ou *agro* de gran tamaño.

O nome de lugar *O Campo da Agra* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Á zona do actual *O Campo da Agra*, á contigua do *Prado* e á pequena corrente de auga (a única que hai no casco urbano de Corrubedo) parece referirse o Catastro de Ensenada (1752): “Tiene uno [un muíño], muele con el agua del regato de Corrubedo nombrado do *Agro* [actual *A Agra?*]”. Esta información tamén aparece na comprobación do Catastro (1763): “Uno nombrado do *Agro*, de maquila, cubo y piedra, muele tres meses al año con el agua del regato de Corrubedo”. O topónimo aparece por primeira vez no NG 2003 sen artigo.

Aínda que o nome de lugar *O Campo da Agra* é único entre a toponimia maior, o NG rexistra moitos topónimos compostos formados coa palabra *campo* e a preposición *de*. Tamén rexistra moitos lugares formados coa palabra *agra*.

Campos de Abaixo, Os

Lugar da parroquia de Carreira

Campos de Arriba, Os

Lugar da parroquia de Carreira

Os nomes destes dous lugares figuran no NG 2003 sen artigo. Loxicamente, o lugar dos *Campos de Arriba* está algo máis alto que o próximo dos *Campos de Abaixo*. O P. Sarmiento rexistrou na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, cando visitou a parroquia de Carreira, o topónimo *Campos*, antes de que se dividise nos actuais dos *Campos de Abaixo* e dos *Campos de Arriba*.

Malia que os topónimos construídos coa palabra *campo* son moi numerosos, o NG 2003 só rexistra entre a toponimia maior, sen artigo, os dos *Campos de Abaixo* e *Os Campos de Arriba* que nos ocupan.

Canle, A

Lugar da parroquia de Palmeira

A voz galega *canle*, proveniente da latina CANALE(M), pode referirse a un conduto artificial ou a unha canle ou quenlla natural por onde corre auga. Así, segundo información de D. Regueira, pola actual rúa da *Canle* corría un pequeno regato, hoxe baixo terra, que desembocaba na pequena praia dos Botes, dentro do contiguo porto de Palmeira, e que nacía, segundo información de J. A. Olveira, na fonte do Adro, a carón da igrexa, baixando o seu regueiro, para continuar pola rúa da *Canle*.

O topónimo non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG faino por primeira vez no ano 1864, sen artigo.

Á parte da *Canle* que nos ocupa, hai outros lugares do mesmo nome nos concellos de Ordes (A Coruña), Caldas de Reis, Meaño, Valga (Pontevedra), Cortegada e Lobeira (Ourense), e *As Canles* en Padrenda (Ourense). Existe *O Canle* nos concellos da Baña e A Laracha e é nome de dous lugares en Laxe (A Coruña). No de Trabada (Lugo) existe un lugar chamado *Canle*.

Capela, A

Lugar da parroquia de Carreira

Este topónimo *A Capela* refírese á capela da Virxe da Guía levantada sobre unha pequena elevación de terreo, que antes, ao estar a zona despoboadá, era visible dende o mar. Esta altura era coñecida antigamente polo nome da *Toxeira de Entrematos*. Unha lenda conta que uns mariñeiros atoparon a imaxe da virxe na praia de Aguiño, que logo deixaron abandonada na devandita toxeira, lugar onde despois se edificou a capela.

A palabra *capela*, ‘igreja pequena situada xeralmente lonxe ou fóra dun núcleo de poboación, onde se venera un santo ou unha reliquia’, vén dun diminutivo de *cappa* co sufixo *-ela*, o latín tardío *CAPPĒLLA*, ‘retallo da súa capa que san Martiño de Tours deu a un pobre’, ‘oratorio levantado sobre esta reliquia’ e, finalmente, ‘oratorio, capela’.

A capela da Virxe da Guía é citada nos primeiros anos de 1600 polo cardeal Jerónimo del Hoyo nos seguintes termos: “Hay una hermita de Nuestra Señora da *Guiña*”, forma equivocada do topónimo que parece estar influenciada pola do próximo Aguiño. Non sabemos canto tempo tivo que pasar despois da construción da capela para que se consolidase o topónimo que a nomea. Así, a comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita o lugar co seu nome antigo de *Toxeira de Entrematos* da seguinte maneira: “La partida [de terras] setenta y tres que dice *Tojal de Entrematos*” e “Otra [herdade] en el *Agro de Entrematos*”.

O topónimo *A Capela* aparece por primeira vez no NG no ano 1900 coa forma castellanizada e sen artigo *Capilla*.

Existen outras 50 entidades de poboación en Galicia chamadas *A Capela*.

Caramecheiro, O

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo *O Caramecheiro*, que hoxe dá nome a un barrio do norte da cidade de Ribeira situado a carón da praia de Coroso, máis ca un abundancial en *-eiro* (< latín *ARIU*) do pequeno e saboroso caracol mariño chamado *caramuxo*, *caramecha*, *bígaro* ou *mincha*, debe referirse a outro pequeno caracol, neste caso terrestre, chamado *caramecha* na zona de Ribeira. Referímonos á *caramecha das dunas*

(*Theba pisana*), frecuente na zona costeira do concello, como debeu ser no caso do *Caramancheiro*. A este respecto, recordamos nos ano 70 do século pasado persoas apañando este caracol, sinal de que se consumía e de que tiña certo valor comercial.

O topónimo *O Caramancheiro* rexístrase por primeira vez no NG en 2003. En 1987, nun rúeiro feito polo concello de Ribeira e titulado *Rúas e prazas*, aparece como *Camiño do Caramancheiro*.

Entre a toponimia maior *O Caramancheiro* é un topónimo único en Galicia.

Carballa, A

Lugar da parroquia de Palmeira

A procedencia etimolóxica da voz e do topónimo *Carballo* e derivados é controvertida. A opinión imperante considérao proveniente da voz prerromana *carba*, quizais ‘matogueira espesa’ ou ‘planta de terreo fragoso ou pedregoso’. O topónimo *A Carballa* non se pode identificar plenamente cos de *Carballo* e *O Carballo*, pois en galego existe o chamado xénero dimensional, segundo o cal a terminación *-a* indica obxectos e realidades máis grandes que a terminación *-o*. Así, o mesmo que unha *leira* é máis grande ca un *leiro* e unha *cesta* ten maior tamaño ca un *cesto*, o topónimo *A Carballa* refírese a un carballo de maior porte e altura ca os carballos nomeados nos topónimos *Carballo* e *O Carballo*. Esta formulación concorda co significado que lle dan os dicionarios históricos de galego á voz *carballa* de ‘denominación que recibe nalgúns partes de Galicia o carballo xa vello de tronco voluminoso e de copa frondosa’, características propias dun carballo de gran tamaño, coma o que debeu haber no lugar ribeirense da *Carballa*.

Segundo un documento do ano 1562 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, publicado por D. Bravo Cores, o arcebispado de Santiago concede en foro o lugar da *Carballa* na freguesía de San Pedro de Palmeira. Na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, o P. Sarmiento cita entre os nomes dos lugares da parroquia de “San Pedro de Palmeyra” o de *Carvalla*. No ano 1763, a comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia dá conta de “una [casa] terreña en el lugar da *Carballa*, que habitaba un tal Cyprián Pérez”. Esta fonte antiga tamén cita os lugares “da *Carballa de Arriva*” e “*Carballa de Avajo*”. Estas denominacións quizais se refiran a unha antiga distribución da aldea en dúas partes próximas pero separadas: unha máis alta e outra máis baixa. Hoxe a poboación está constituída por un só núcleo de casas, máis alto na súa parte norte que na sur.

Á parte do topónimo deste concello, existen en Galicia outros dez lugares chamados *A Carballa* e quince que levan a palabra en plural, *carballas*.

Carballal, O

Lugar da parroquia de Palmeira

O Carballal é outro fitotopónimo formado pola voz *carballo* máis o sufixo de abundancial *-al* (< latín *-ALE*), en referencia á presenza dun grupo de carballos no lugar. O P. Sarmiento cita nos anos 1754-1755 este topónimo coa forma *Carvallal*. No ano 1763, a comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia cita en repetidas ocasións o topónimo coas formas *O Carballar* e *O Carballal*.

O topónimo *O Carballal* é moi abundante en Galicia.

Carballiños, Os

Lugar da parroquia de Ribeira

Os Carballiños, topónimo formado pola voz *carballo* e o sufixo de diminutivo *-iño*, refírese a varios carballos de pequeno tamaño. Non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG recóllese por primeira vez o ano 1864 como *Carballinos*. No de 2003 faino sen artigo como *Carballiños*.

O NG tamén rexistra un lugar de nome *Carballiños* no concello de Pontevedra e *Os Carballiños* no de Lalín (Pontevedra), Abadín, Cospeito, Guitiriz e Palas de Rei (Lugo). O topónimo en singular, *Carballiño* e *O Carballiño* (nome, por exemplo, do coñecido concello da provincia de Ourense) é máis numeroso. A mesma fonte menciona, entre a toponimia maior, no oriente da provincia de Lugo, un lugar chamado *Carballín*, no concello de Becerreá, e *El Carballín*, no de Negueira de Ramuín. Ambos trocaron o sufixo de diminutivo *-iño* polo dialectal *-ín*, propio da zona lindeira con Asturias e León.

Carballo, O

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O nome de lugar *O Carballo* anuncia de maneira transparente a antiga existencia dun carballo, moi probablemente, coma no caso dos topónimos anteriores, da especie *Quercus robur*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita na parroquia unha peza de terra situada no lugar do *Carballo*: “Una nombrada Beira do Río en donde llaman el sitio do *Carballo* de tres ferrados, dos a viña de zepa”, viña que estaba á beira do río de Artes, a poucos metros da aldea, onde aínda se ven carballos.

Os topónimos *O Carballo* e *Carballo* son abundantes en Galicia.

Carolinas, As

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo hoxe semiurbano chamado *As Carolinas* refírese a un lugar e a un paseo marítimo outrora ocupado pola desaparecida praia do mesmo nome, final ou comezo, segundo como se mire, da de Coroso. Como ben anotou no ano 2008 o escritor e pintor ribeirense Fidel Vidal:

Todo canto ía desde a Praia de Fariña até o anaco das *Carolinas* borrouse. Non fica máis cá lembranza, e un resto do *Caramcheiro* a seguir polo extenso areal de Coroso.

Sobre este nome de lugar o profesor A. Palacio (2017) opina que podería tratarse dun nome festivo ou xentilicio aplicado a xentes procedentes do próximo lugar chamado *Carolo* da parroquia de Palmeira. O sufixo de xentilicio *-inas* (< latín *-INAS*) das *Carolinas* podería ser culto, pois no galego patrimonial esperaríase *-iñas*, o que daría unha forma toponímica *As Caroliñas*. Malia o anterior, puidemos recoller no lugar ribeirense das *Carolinas*, nos primeiros anos setenta, un relato popular dunha veciña do lugar segundo o cal recibían o nome das *carolinas* determinadas bañistas do medio rural que acudían a bañarse no mes de setembro ao areal que dende aquela recibiría o nome das *Carolinas*. Este relato da tradición oral, que tamén foi recollido por G. Navaza, segundo nos contou persoalmente, parece ter un paralelo nas chamadas *catalinas* que tomaban baños de mar completamente vestidas nas praias de Riazor e do Orzán da cidade da Coruña. As posibles bañistas chamadas *carolinas* poderían proceder do lugar palmeirán de nome *Carolo*.

Na outra banda da ría de Arousa existe outro sitio chamado *As Carolinas*, referido a un barrio arredado do mar situado nas aforas da cidade de Vilagarcía de Arousa (Pontevedra).

Un documento do ano 1592 do Arquivo da Catedral de Santiago cita, con motivo dun foro que fai o mosteiro santiagués de Santa María de Sar, na parroquia santiaguesa do mesmo nome, un agro chamado *As Carolinas*. O topónimo *As Carolinas* da parroquia de Santa Uxía de Ribeira non aparece no NG ata o ano 2003. O rueiro do concello de Ribeira feito no ano 1987 rexistra *Paseo das Carolinas*.

Carolo

Lugar da parroquia de Palmeira

Pensamos que o topónimo *Carolo*, pronunciado co *o* aberto, podería reproducir un antigo alcume mariñeiro baseado no substantivo *carolo*, nome galego do arao ou *aro carolo*, de nome científico *Alca torda*. A este respecto, segundo a tradición oral, recibía o alcuño *Carolo* un vello mariñeiro do Berbés, protagonista dun episodio da guerra da Reconquista de Vigo. O *carolo* era moi abundante (hoxe só como ave hibernante) en toda a costa galega, incluída a ría de Arousa e quizais especialmente

na parroquia de Palmeira, onde un anaco de mar, cunhas pedras que descubren coa marea baixa chamado *O Caroleiro*, próximo á illa Tixosa, podería indicar un antigo lugar frecuentado por estas aves mariñas, aínda que o topónimo *O Caroleiro* tamén podería referirse a un alcume. A este respecto, segundo comunicación oral da profesora A. Boullón Agrelo, na Pobra do Caramiñal existe o dos *Caroleiros*, que talvez se aplicou, engadimos nós, a unha familia procedente do lugar palmeirán chamado *Carolo*. O topónimo tamén podería ser un hipocorístico de *Carlos*, nome que vén do xermánico *karl* ‘home libre’, latinizado como *Carolus*, forma que tamén deu o feminino *Carolina*.

O P. Sarmiento cita nos anos 1754-1755 o de *Carolo* entre os lugares pertencentes á parroquia de Palmeira. Uns poucos anos máis tarde, en 1763, a comprobación do Catastro de Ensenada refírese a unha peza de terra “nombrada *de Carolo*” e a outra “en el agro llamado do monte de *Carolo*”, mais unha casa situada no *monte Carolo*.

Hoxe o apelido *Carolo*, que procedería do alcuño homónimo, non se documenta no concello de Ribeira. O NG 2003 non rexistra entre a toponimia maior ningún outro lugar chamado *Carolo*.

Carregal, O

Lagoa da parroquia de Carreira

O topónimo *O Carregal* (< latín *CARRICALE), referido á lagoa do mesmo nome, hoxe pertencente ao Parque Natural de Corrubedo, é un abundancial en *-al* (< latín *-ALE*) da cana silvestre chamada carrizo ou *cárrega*, de *carex*, *-ícis*, con reduplicación do *r*, propia de espazos lacustres, que outrora debeu ser máis abundante ca agora na lagoa.

Carreira (San Paio)

Parroquia

O topónimo viario *Carreira* procede unha antiga (VIA) CARRARIA, un derivado de *carru* ‘carro’. Unha *carreira* é un camiño estreito polo que poden transitar carros.

Á actual parroquia seguramente se refira o topónimo *Carreira* dun documento do ano 1050 publicado en *La Coruña, fondo antiguo (788-1065)*, que cita os antigos límites da parroquia de Artes contigua á de Ribeira situados en Deán (*Daian*), Cruxeiras (*Curugeira*), praia e río de Riazor (*agua de Riazuu*) e Sirves (*Cervis*):

Trado (entrego) eam [a parroquia de Artes, no documento Artines] tibi (a ti) per suos [terminos antiguos, id est: ...] de Daian et per marco de Curugeira [...] et per ipsa aqua de Riazuu [...] per ubi dividitur de Cervis [...] cum ali[as nostras [ga]nantias que habet (ten) in *Carreira*.

Tamén debe ser esta parroquia a que se cita nun documento do ano 1200 do mosteiro de Toxos Outos como “*Sancte Eugenie de Carraria*”, seguramente antes de que se crease a de Ribeira, pois inclúe o seu lugar de *Dayam*, que derivou nos actuais de Deán Grande e Deán Pequeno, hoxe pertencentes á freguesía de Santa Uxía de Ribeira. O documento en cuestión di así: “*facimus cartam vendicionis [...] de tota nostra hereditate quantam habemus (temos) in villa que vocatur Dayam in concurrencia Sancte Eugenie de Carraria que est in terra Pistomarchos*”. Uns anos despois, en 1213, en documento tamén de Toxos Outos, cítase o lugar de Deán Pequeno como pertencente á parroquia de *Sancte Eugenie*, que pode volver ser a antiga *Santa Uxía de Carreira*: “*Dayam Minore sub aula Sancte Eugenie*”. Noutra atestación do ano 1242 do mosteiro de Armenteira, a parroquia de *Carreira* aparece citada coa súa advocación actual, San Paio, ao nomearse un tal Pedro Vidal (apelido que se conservou no concello ribeirense) natural dela: “*Petrus Vitales Sancti Pellagii de Carreyra*”. Por este documento aventuramos, sequera como hipótese, que a parroquia de *Carreira* tivese en orixe a dobre advocación de San Paio e de Santa Uxía, cedéndolle finalmente a Ribeira a segunda.

A antiga denominación da parroquia de *Carreira* acompañada da advocación Santa Uxía parece prevalecer *grosso modo* ata mediados do século XIV, xa que no primeiro *Libro de Tenzas da Catedral de Santiago* segue sendo “*Santa Ougea de Careyra*”, aínda que uns anos máis tarde, en 1387, nun documento da colección diplomática de *Galicia Histórica*, aparece por primeira vez “*Sta Ougea de Ribeira*”, fundada na costa, cando as incursións marítimas xa non serían unha ameaza. No ano 1438, o *Liber Tenencie de Horreo* rexistra o nome da parroquia de *Carreira* coa advocación de San Paio: “*St. Payo de Carreyra*”. En 1607, J. del Hoyo recolle “*San Payo de Carreira*”.

O apelido *Carreira* está presente no concello de Ribeira. O NG 2003 tamén documenta o topónimo *Carreira* como nome de lugar e parroquia no concello de Zas (A Coruña) e como nome de lugar no de Pontearreas (Pontevedra), Taboada (Lugo) e Padrenda (Ourense). O topónimo *A Carreira* é moito máis abundante.

Carreiriña

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *Carreiriña* non expresa a realidade que nun principio parece nomear, neste caso unha *carreira* (véxase *Carreira* para a etimoloxía) ou camiño de carro de pequeno tamaño, senón que é un topónimo replicante que seguramente se refereise nun principio a unha localidade máis pequena que a contigua de *Carreira*, de moito maior tamaño, seguindo o procedemento toponímico de designar un lugar pola forma diminutiva dun lugar máis grande.

O Catastro de Ensenada (1752) cita “una taverna llamada de *Carreira*”, que debía estar no lugar de *Carreira*, seguramente xa daquela a aldea meirande da parroquia, de aí a existencia da baiuca.

O NG do ano 1991 recolle o lugar chamado *Carreira*, pero no de 2003 o topónimo designa toda a parroquia, mentres que *Carreiriña* aparece por primeira vez no ano 1981. Tamén rexistra un lugar chamado *A Carreiriña* no concello de Ramirás (Ourense).

Carreiro, O

Lugar da parroquia de Aguiño

Cando o topónimo *Carreiro* ou *O Carreiro* se documenta en terra firme designa un camiño estreito que só serve para transitar por el a pé. Aínda que os *carreiros*, ao contrario que as *carreiras*, non foron concibidos para que por eles pasasen carros, a voz *carreiro* tamén é un derivado de *carro*. Malia que participa da mesma orixe etimolóxica que o seu homónimo terrestre, o caso do *Carreiro* que nos ocupa é distinto. Refírese a un lugar que tomou o seu nome dun accidente marítimo que ten de fronte, consistente nun *carreiro* ou canal de paso para a navegación, situado entre a pedra máis meridional das Centoleiras, onde hai unha sinalización marítima, e, máis ao sur, as chamadas Pedras do Sargo, onde hai unha torre-faro máis grande. Este paso ou *pasantía* (voz dialectal da zona) é un canal estreito que apenas supera os cen metros no seu punto máis angosto e uns sete de profundidade, flanqueado por numerosas rochas. A súa utilización, que evita rodear toda a illa de Sálvora por fóra da boca da ría de Arousa, é obrigada para a frota pesqueira do porto de Ribeira que faena nos caladoiros situados máis ao norte. Un nome alternativo do accidente costeiro chamado *O Carreiro* é o de *Pasantía do Serriño*, en referencia á pedra chamada *O Serriño*, situada a carón das do Sargo. Tamén é coñecido cos nomes de *Pasantía do Trancoeiro* e *Pasantía do Sargo*, polas chamadas pedras do Sargo que delimitan o carreiro polo sur.

Aínda que *o carreiro* propiamente dito é o citado canal de paso, hoxe o topónimo tamén dá nome ao próximo paseo do *Carreiro*, situado sobre un conxunto de pequenas illas, unidas mediante pequenas pontes, que se internan no mar rematando

O carreiro, pasantía ou canal de paso para a navegación nomeado no topónimo *O Carreiro*, está situado entre a primeira sinalización marítima que se ve na foto e a torre-faro máis grande tamén na imaxe

nas pedras Centoleiras. Estas delimitan polo norte o carreiro marítimo. *O Carreiro* é, así mesmo, o nome dunha rúa da zona urbana de Aguiño, contigua ao paseo.

Topónimo paralelo ao do *Carreiro* é o asturiano *El Carreru*, nome doutro canal de paso situado, segundo Cristián Longo Viejo, entre os illotes chamados *La Gavierra de Tierra* e *La Gavierra de Fuera*, no cabo de Peñes ou Peñas.

O P. Sarmiento, na súa viaxe a Galicia do ano 1745, referíndose á zona marítima do *Carreiro* escribe:

El hecho es que entre la punta de Carreira y una punta de la isla de Sálvora hay una auténtica carrera de peñascos que hace quimérico [entre esa carrera de peñasco ábrese *O Carreiro*] el paso de navíos mayores, y además, de la tradición se conoce que Carreira y Sálvora formaban una misma lengua de tierra, y que, batiendo el mar vivo abrió camino.

O frade bieito na súa outra viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 cita *O Carreiro* propiamente dito, en plural, como *Los Carreiros famosos* e: “Vése la isla de Sálvora, casi continua con *Los Carreiros* de Carreira”, cando Aguiño pertencía a esta parroquia.

No ano 1789, o celebre mariño e cosmógrafo gaditano V. Tofiño de San Miguel escribe na súa derrota:

Hay un canal que conduce al interior de la ría de Arosa, pasando por entre la Centoleyra Chica y piedras del Sargo: es muy angosto, con 8 brazas de agua, y se necesita Práctico para navegar por él [...] Hasta aquí no se ha hecho mérito de la derrota para entrar en la ría de Arosa por el canalizo (que los naturales llaman *Carreyro* como a todo canal), formado por los bajos de Sálvora y Sagres, por lo expuesto y difícil que es.

En canto ao outro nome do *Carreiro*, *O Trancoeiro*, topónimo que parece un derivado co sufixo *-eiro* da palabra *tranca* e esta do verbo *trancar* ‘impedir ou

Unha das pontes, ao amencer, do paseo do Carreiro de Aguiño que se interna no mar ata as proximidades do carreiro ou paso marítimo propiamente dito

dificultar o paso’, refírese ao conxunto de pedras e baixos que atrancan ou dificultan o paso do *Carreiro*, verdadeiros tapóns para a navegación que son nomeados como *tapoes de Agiino* nun dos foros romanceados de Padrón do século XIII, reproducido por López Ferreiro na súa obra *Fueros Municipales de Santiago*: “E esto han de pagar los baixeles que pasaren desde los *tapoes de Agiino* a Reyno acima, hu quer que ellos descarguen”. Estes *tapoes* aparecen nomeados no século XVI, na documentación da Confraría do Corpo Santo de Pontevedra, como *Trancoeiro* (sic) *de Agino e Trancos* ou *Tranqueiros*. Pola súa banda, o testamento do señor de Goiáns, publicado por J. M. Vázquez Lijó e datado en 1751, cita *O Trancoeiro* como *O Trangoeiro*, e, baseándose na mesma tradición oral que utilizou o P. Sarmiento, escribe:

En la orilla del mar en el mi coto y jurisdición de Carreira que la frentea, de quien la dibidió la furia de aquellos mares, abriendo un boquerón [*O Carreiro*] que llaman *el Trangoeiro*, separado de la dicha Ysla [Sálvora] en la forma que oy existe de el antiguo puerto de Aguiño en Carreira, que era y fue de esta casa por los años de mil quatrocientos y quarenta y nueve hasta que posteriormente lo sepultaron y sumerjieron las aguas según la tradición común.

Outro topónimo *O Carreiro* que, ao dar nome a unha praia e a unha aldea próxima, se pode referir a un *carreiro* ou canal marítimo para a navegación, está no concello pontevedrés do Grove, preto da antiga necrópole de Adro Vello. Tamén semella ben explícito *O Carreiro da Balea*, hidrotopónimo da costa de Corme, Ponteceso (A Coruña). A *carreiros* terrestres refírense os topónimos *O Carreiro* do concello de Neda (A Coruña), *O Carreiro do Golpe* do de Ortigueira (A Coruña), *Carreiro* do de Cedeira (A Coruña) e *Carreiro da Lama* (Pontevedra). Tamén hai *Os Carreiros* nos concellos da Lama (Pontevedra) e Antas de Ulla (Lugo), e mais *Carreiros* no de Muras (Lugo).

Cartas, As

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *As Cartas*, como o de *Cartas*, procedente do latín QUARTA ‘cuarta parte’, designa antigas propiedades divididas en catro partes ou que pagaban de renda ou foro a cuarta parte da súa produción agrícola. Así, o Catastro de Ensenada (1752) pregunta, en moitas parroquias galegas, “sobre arrendamiento de tierras de eclesiásticos, si son a la mitad, tercio, *quarto*, quinto o más de los frutos que producen”. Aínda que na comprobación do citado catastro (1763) non aparece este topónimo, si figura un lugar do mesmo nome na parroquia de Olveira: “Tiene en el agro das *Cartas*, sito en dicho lugar otro [terreo de cultivo] del mismo nombre”. A comprobación tamén cita un lugar chamado *Cartas* na parroquia de Oleiros: “Otra [peza de terra] *Cartas*”.

No NG o topónimo *As Cartas* da parroquia de Carreira non figura ata o ano 2003. O de 2003 tamén recolle o topónimo *Cartas* nos concellos de Cedeira, Curtis

(A Coruña), Agolada e Nigrán (Pontevedra), así como un lugar chamado *Carta* no concello coruñés de Sada. No pontevedrés da Estrada hai unha aldea de nome *Portacartas* < PÖRTU(M) AD CARTAS ‘porto cara a cartas’, en referencia a un porto ou paso terrestre situado cara a ou na dirección dun lugar próximo chamado *Cartas*.

Casalnovο

Lugar da parroquia de Carreira

A primeira parte do topónimo *Casalnovο* contén o nome común *casal*, termo derivado de *casa* que na Idade Media designaba unha explotación agrícola formada polas súas terras de labor, a casa principal, outras dependentes e as súas respectivas construcións anexas. O segundo elemento é o adxectivo *novo*, do latín NŌVUS. Isto non implica que o topónimo sexa recente, senón que o *casal* que nomea foi novo no seu tempo con relación a outro próximo.

Unha atestación do ano 1583 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita “lugar de *Casalnovο* en la feligresía de San Payo de Carreira”. O P. Sarmiento nomea nos anos 1754-1755 o de *Casalnovο* como un dos lugares da parroquia. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) rexistra o *lugar de Casalnovο*, “Havita una [casa] en el lugar de *Casalnovο*”, “Agro do Trigo sito en el lugar de *Casal Nobo*” e “Habita una [casa] de un alto en el lugar de *Casalnovο*”.

Aínda que os nomes de lugar *Casal* e *O Casal* e os seus compostos e derivados son moi abundantes, o NG 2003 só rexistra outro topónimo coa forma *Casal Novo* no concello de Pontevedra.

Casanande

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *Casanande* podería provir do sintagma latino CASA NANDI ‘casa de Nando’, en referencia a unha casa de ou habitada por un tal *Nandus*, antropónimo latinizado de orixe xermánica que contén a voz gótica **nanth* ‘audaz’, que tamén está presente na segunda parte do nome persoal *Fernando*. Outra posibilidade, para a que non se atoparon evidencias documentais, sería a de que *Casanande* proviñese de *CASA SISNANDI.

Nunha atestación do ano 1578 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase un tal “Gregorio de *Casanande*, veciño de Olveira” e o lugar de *Casanande* noutra de 1584 da mesma fonte documental. O P. Sarmiento, na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, cita entre os lugares da parroquia de Olveira o de *Casanande*. Algúns anos despois, na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) lemos: “Tiene en el agro derrío da Vila, sito en el lugar de *Casanande*, una pieza llamada del mismo nombre”, río que será o actualmente chamado Longo, que desemboca na lagoa do Carregal.

O NG 2003 rexistra numerosas ocorrencias do topónimo *Casa* e dos seus compostos e derivados, pero só o *Casanande* que nos ocupa.

Castelo, O

Lugar da parroquia de Ribeira

Tal como parece, o topónimo *O Castelo*, en latín CASTĒLLU, denuncia a antiga existencia dun castelo. Debeu ocupar a parte máis alta da curta rúa ribeirense chamada *As Laxes do Castelo* ou *O Castelo*, construída sobre un grupo de grandes laxes. Algunhas delas quedaron entulladas e outras foron dinamitadas cando se construíron os edificios actuais, segundo se pode ver nalgunha fotografía de haberá dúas décadas.

Este conxunto rochoso vese debuxado por Antonio Millán no seu mapa do ano 1627, que representa o territorio do antigo Couto de Deán. Unha das súas grandes pedras aparece nunha fotografía retrospectiva do ano 1914, pertencente á colección do historiador X. M. Fernández Pazos. Sobre esta gran pedra plana ou laxe debeu estar a fortificación nomeada no topónimo. Por mor dos sucesivos recheos que sufriu a fachada marítima da cidade de Ribeira, o lugar das *Laxes do Castelo* (hoxe nome de rúa) foise afastando do mar progresivamente, polo que podemos conxectar que esta fortificación fose marítima e estivese, sobre todo coa marea alta, parcialmente rodeada polo mar en combinación coa desembocadura do río do Ameneiro. Así, o castelo de Ribeira sería similar ao de Palmeira, tamén construído nun lugar chamado antigamente *O Castelo*, contiguo ao porto, sobre unha gran rocha ou outeiro rochoso lindeiro co mar, e ao da parroquia de Santiago do Deán, no concello da Pobra do Caramiñal (este tamén deu o topónimo *O Castelo*), situado noutro outeiro de pedra que destaca nas fotografías antigas máis ca hoxe. Neses tres lugares o litoral facía seo ou concha; a de Palmeira foi aproveitada para a construción do seu porto artificial. O seo da Pobra, hoxe entullado coma o de Ribeira, estaba situado ao pé da rocha ou outeiro onde estivo o castelo e recibía o nome da *Covecha* (hoxe denominación da zona). Esta pequena concha ou concavidade costeira, que se ve nas fotografías anteriores ao recheo e que lembramos, apenas era quen de protexer dúas ou tres pequenas embarcacións costeiras. En canto á pequena enseada, tamén rochosa, situada ao pé das *Laxes do Castelo* de Ribeira, onde desembocaba o pequeno río do Ameneiro, o seu seo, hoxe convertido nunha curva da avenida do Malecón construída sobre a xenuína liña de costa ribeirense, logo traspasada polos recheos, apreciase nas fotografías aéreas.

Ao investigador palmeirán M. Gago Pérez (2018b), bo coñecedor e observador da zona na que habita, chamoulle a atención, nun seu interesante traballo, o feito de que os devanditos lugares chamados *O Castelo* das parroquias de Ribeira, Palmeira e Santiago do Deán estivesen moi preto de cadanseu lugar chamado *O Eitón* (hoxe *O Eitón de Palmeira* dá nome á zona do porto). Nós pensamos, completando o traballo de Gago, que eses *O Eitón*, versión dialectal propia da zona que no galego común é *O Outón*, derivado da voz *outeiro*, refírense aos outeiros ou grandes

penedos sobre os que estaban os seus respectivos castelos, pois a palabra *outeiro*, na área do Barbanza *eiteiro*, de aí *eitón*, máis ca unha elevación de terreo, coma no galego estándar, designa unha gran rocha ou penedo que sobresaie en altura.

O castelo de Santa Uxía de Ribeira, ao que se refire o topónimo, é nomeado no Preito Tabera-Fonseca (século XVI) por testemuñas da outra banda da ría de Arousa da seguinte maneira: “[...] e quel dicho castillo de Santa Ougía el dicho testigo dize que tanpoco lo bio llebantado ni bio en Sancta Ougía ningún castillo”, ou a referencia dunha testemuña do Morrazo que di: “porque los vido eçepito que no sabe la [fortaleza] de Lançada ni Sancta Ogía”. Á vista destas atestacións, decatámonos de que (non sucede o mesmo co de Palmeira) os declarantes, aínda que son preguntados por el, non recordan ver o castelo de Ribeira. En 1754-1755, na súa viaxe a Galicia, o P. Sarmiento escribe nos seus apuntamentos *Al Castelo*. Nun documento do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, recollido por D. Bravo Cores, o mosteiro de Toxos Outos arrenda uns terreos no *Castelo* cando o lugar, hoxe un barrio moi poboado, era un areal baleiro de edificacións:

En el puerto de Santa Eugenia de Riveira, a 23-IV-1803, Fray Victoriano Menéndez, prior del monasterio de San Justo de Tojos outos, dijo que al Monasterio pertenece el sitio baldío llamado Arenal, detrás del *Castelo*, en esta parroquia [...] dijo que al referido Monasterio es anexo y pertenece el sitio nombrado *Bouza del Castelo*.

No ano 1899, Arquivo Municipal: “Estando amenazada la población desde el muelle a las *Lajes del Castelo* por la proximidad del mar, cuyas olas, en las mareas vivas, alcanzan la mayor parte de las casas [...] la conveniencia de que en las mismas *Lajes del Castelo* se haga un muelle que, a la vez que se utilice de embarcadero, sirva también de abrigo a las embarcaciones menores de los vecinos del extremo Norte del Pueblo”, de aí os posteriores recheos que libraron as *Laxes do Castelo* dos embates do mar.

Na actual rúa Galicia, antes chamada Venecia, máis antigamente un camiño e logo unha estrada, no barrio do *Castelo*, érguese o cruceiro de capela do *Castelo* ou da Virxe da Saúde. Moi preto, encaixado nun edificio da rúa (máis ben un calello) das *Laxes do Castelo* (lugar onde naceu o topónimo) atópase o chamado Cristo do Castelo ou das Laxes, o cal, como explica J. M. Fernández Pazos, puido formar parte dun cruceiro do século XVII ou XVIII.

O topónimo (*O*) *Castelo* é moi numeroso en todo o territorio galego. En canto ao das *Laxes do Castelo*, o NG 2003 non documenta ningún outro lugar así chamado.

Castelos, Os

Lugar da parroquia de Aguiño

No lugar dos *Castelos* debeu haber un castelo medieval con varias fortificacións construído sobre un castro. X. Agrafoxo Pérez documenta na súa *Prehistoria e*

arqueoloxía da Terra da Barbanza “o castro dos Castelos, formado por un pequeno outeiro de penedías”, como así é. Segundo a tradición oral, neste recinto houbo un grupo de vivendas circulares típicas daquela cultura. O naturalista e fotógrafo de Aguiño A. Parada Mariño díxonos, contestando ás nosas preguntas, que el recorda ter visto alí bloques de pedra de forma rectangular quizais pertencentes a unhas torres ou castelo, e que no xacemento apareceran moedas antigas. Tamén nos relatou que xa hai tempo unha anciá do lugar de 93 anos, habitante do lugar, lle contou que alí “houbera cortes”. O termo *cortes* neste contexto podería obedecer a unha asociación popular entre antigas cortes para o gando e as típicas casas circulares castrexas semiderruídas, de forma parecida.

Por outra banda, Agrafoxo atopou nos *Castelos* anacos de cerámica castrexa. Moi preto do asentamento, no que foi habilitado un miradoiro, atópase unha rocha con grandes cazoletas. Como adoita suceder neste tipo de xacementos arqueolóxicos, o folclore popular conta que no castro “viviron os mouros”.

O Preito Tabera-Fonseca cita no século XVI a presenza dun castelo na parroquia de Carreira, á que daquela pertencía Aguiño, que pode ser o nomeado no topónimo *Os Castelos*:

E dize [unha testemuña] que dentro ay dos o tres formales [pode referirse ao castelo xa en ruínas] en tierra de Postomarcos en Carreira debajo de Paredes [hoxe nome dunhas terras, situadas a carón dos *Castelos*] y otro en Bolrey.

Este segundo castelo trátase do hoxe catalogado como castro de Burleu, situado nunha estratéxica e inaccesible altura rochosa da parroquia de Xuño, no Porto do Son (A Coruña), chamada *O Castelo*, na que foron atopados anacos de tellas.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Carreira (1763), da que logo se segregou a de Aguiño, creada no ano 1959, cita o “tojal dos *Castelos*” e o “Agro dos *Castelos*”.

O topónimo *Os Castelos* é moito menos numeroso que *O Castelo*.

Castiñeiras (O Bo Pastor)

Parroquia

Castiñeiras

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Se o fitotopónimo *Castiñeiras* procedese do latín viría dun étimo *CASTANEARIAS, formado sobre CASTANEA, co sufixo abundancial -ARIA(S). Pero tamén podería tratarse dunha formación romance *castañeira* derivada de *castaña* que converteu o seu *a* pretónico en *i* por unha palatalización desa vogal debido ao contacto coa consoante nasal palatal ñ.

No lugar de *Castiñeiras* puido haber pequenas agrupacións de *castiñeiros*. O dicionario enciclopédico de E. Rodríguez documenta a voz *castiñeira* como ‘lugar o sitio donde hay algunos castaños’, significado referendado polo dicionario de Franco Grande, quen recolle a palabra, en plural, *castiñeiras*, igual ao topónimo, coa equivalencia de ‘terrenos en que hay algunos castaños que no llegan a formar souto’.

Outra posibilidade sería que o fitotopónimo recollese o xénero dimensional, segundo o cal a súa terminación *-a* indicaría obxectos e realidades máis grandes que a terminación *-o*. De ser así, *Castiñeiras* podería referirse a varias *castiñeiras* ou castiñeiros vellos de grandes dimensións, hipótese que parece ter máis credibilidade no fitotopónimo *A Castiñeira Vella*, nome de lugar existente nos concellos de Vilarmaior (A Coruña) e A Caniza (Pontevedra). Sexa como for, *Castiñeiras* parece indicar a presenza de castiñeiros no lugar, aínda que non sería de todo descartable que reproducise o apelido *Castiñeiras*.

Antes da chegada da pataca a Galicia procedente de América, a castaña era un alimento básico para a poboación galega, de aí que nalgunhas zonas de Galicia a pataca recibise o nome de *castaña* ou *castaña de terra* por substituír na alimentación a verdadeira castaña.

Aínda que a parroquia do *Bo Pastor de Castiñeiras*, segregada das de Santa Uxía de Ribeira e San Paio de Carreira, se creou en 1967 co seu templo inaugurado anos máis tarde, o topónimo *Castiñeiras* xa é citado nunha atestación do ano 1579 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago: “María Banes, viúva de Alberto de *Castiñeiras*, veciña de santa Uxía da Ribeira”. O P. Sarmiento nomea o lugar de *Castiñeiras* nos anos 1754-1755 como pertencente, daquela, á parroquia de Carreira. Algo despois, no ano 1763, a comprobación do Catastro de Ensenada cita “Una [casa] de un alto en el lugar de *Castiñeyras*” e “Constanza Rodríguez, casa, havita una terreña en el lugar de *Castiñeyras*”.

Aínda que menos que *Castiñeira* e *A Castiñeira*, o topónimo *Castiñeiras* é abundante en Galicia. O apelido homónimo ten presenza no concello de Ribeira.

Castro

Lugar da parroquia de Carreira

Castro, O

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Os topónimos *Castro* e *O Castro*, moi abundantes en Galicia, proceden da palabra latina CASTRU ‘poboado fortificado, castelo, fortaleza’. Nomean outeiros e puntas litorais de fácil defensa onde quedan ruínas ou restos destes antigos poboados fortificados da Idade de Ferro.

Aínda que non o vemos catalogado en ningunha publicación, o castro que deu o topónimo *Castro* da parroquia de Carreira atópase nunha altura redondeada moi pedrosa. Está rodeado en parte por unha estrada local. A aldea chamada *Castro* está a uns metros do recinto castrexo. A un quilometro aproximadamente deste castro en dirección norte atópase, na mesma parroquia, o que deu o topónimo *A Cidá*, situado no cume do monte da *Cidá*, a moita máis altura.

O castro nomeado no topónimo da parroquia de Artes foi catalogado por X. Agrafoxo Pérez. Este asentamento está rodeado, e ata danado nalgunha das súas beiras, pola estrada CP-7302. Na parte sur o seu terraplén remata no rego da Soidade. Segundo recolle do folclore popular Agrafoxo, “no castro viviron os mouros”. Este investigador atopou hai anos anacos de cerámica no interior do recinto e nos seus parapetos. En 1937 foron achadas dúas pedras de muíño. A aldea chamada *O Castro* está a poucos metros.

O antigo recinto castrexo que deu o nome de lugar *O Castro* da freguesía de Castiñeiras tampouco aparece rexistrado en ningunha publicación escrita. Trátase dun castro marítimo do que só queda o topónimo e que deixou pegada no microtopónimo *A Punta do Castro*, hoxe tamén coñecida como *A Punta de Castiñeiras*, a carón do pequeno porto pesqueiro desta localidade. Este saínte litoral habilitouse como área de lecer e deportiva. Anteriormente estivo ocupado por unha fábrica de conservas que sufriu un incendio no ano 2008 e que foi derrubada en 2014.

No extremo sur da punta ou cabo aínda están en pé as paredes da casa das oficinas que estaba unida a outra conserveira máis antiga así mesmo desaparecida. Esta casa, que tamén servía como morada do encargado das instalacións, aínda conserva, na fachada que dá ao mar, unha sorprendente cuberta de artísticos azulexos azuis. Ao pé deste edificio, que hoxe non ten tellado, atopáronse, cando se acondicionou o lugar como espazo deportivo e de lecer, os restos dunha antiga fábrica de salgadura que sería construída sobre as ruínas ou os vestixios do castro. Deste consérvanse, aínda que moi alteradas pola acción antrópica, partes do seu terraplén, que hoxe rodean o campo de baloncesto do complexo deportivo. A. Parada Mariño recorda como, sendo un neno de poucos anos, xogaba a escurrer,

No ano 1920
do século pasado
parte do castro marítimo
da parroquia de Castiñeiras
aínda estaba visible

montado nun cartón, polo terraplén abaixo, “ás veces [cóntame rindo], non paramosata chegar á estrada”. Na fotografía do ano 1920 que adxuntamos vese parte da silueta do castro e o terraplén, máis o secadoiro de congro que houbo fronte á fábrica de Lou ou Nafonso.

A praia contigua á *Punta do Castro* chámase praia do *Castro*. Este areal comeza no cabo e remata no Río do Mar, nome da desembocadura do río Listres. Na actualidade o topónimo *O Castro* dá nome a unha rúa en costa do casco urbano de Castiñeiras próxima á *Punta do Castro*.

O P. Sarmiento cita nos anos 1754-1755 o lugar chamado *Castro* da parroquia de Carreira. Este mesmo topónimo noméase varias veces na comprobación do Catastro de Ensenada (1763): “Agro do *Castro*, lugar de este nombre, en el sitio Daviña”, “Lugar de Castro y agro de Liboy”, “Alverto Vidal, casa, havita una terreña en el lugar de *Castro*”. En canto ao *Castro* da freguesía de Castiñeiras, segundo un documento do ano 1832 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, dos fondos do Arquivo Notarial de Noia, recollido por D. Bravo Cores, un tal Roque Villar de Castiñeiras vende a “Esteban Norat [apelido de orixe catalá] del Caramiñal un almacén en la orillamar del *Castro*, Coto de Martín, parroquia de Riveira”, cando aínda faltaban bastantes anos para que se crease a parroquia de Castiñeiras.

O lugar *O Castro* de Artes non é mencionado nin polo P. Sarmiento nin pola comprobación do Catastro de Ensenada (1763). No NG non consta ata 1930, ano en que o fai, sen artigo, como *Castro*. Esta tardía aparición do topónimo nas fontes escritas podería deberse, é só unha posibilidade, a que a entidade de poboación que nomea fose de creación recente.

Os topónimos *Castro* e *O Castro* son moi abundantes en Galicia.

Catía, A

Lugar da parroquia de Aguiño

O topónimo *A Catía* resúltanos de orixe escura. O actual lugar poboado chamado *A Catía*, hoxe tamén nome dunha rúa, puido referirse nun principio á contigua e pequena praia da *Catía*, situada ao pé da punta Centoleira, no extremo occidental do extenso areal do Castro, na zona do chamado *Eiteiro da Catía* (no galego local a voz *eiteiro*, no galego común ou estándar *outeiro*, refírese a unha rocha que sobresae do terreo). Na próxima parroquia de San Pedro de Muro do concello do Porto do Son existe outro topónimo *A Catía* referido a unha pequena praia delimitada tamén por unha zona rochosa. Por estes dous exemplos poderíamos conxecturar como hipótese que o topónimo se refira ao elemento pedra ou a algún outro detalle relacionado cos pequenos areais.

O P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 rexistra, en termos na daquela parroquia de Carreira, hoxe Aguiño, entre “los sitios de la orilla”, xunto a “los Carreyros famosos” a “*Pedra da Catía*”.

Cerca, A

Lugar da parroquia de Aguiño

O topónimo *A Cerca* reproduce a voz homónima *cerca*, en latín CĪRCA ‘arredor’, e refírese a unha cerca, valado ou parede que rodeaba e pechaba un terreo. Neste caso, segundo recollemos no blog *Aguiño: tierra de leyendas* de A. Parada Mariño, os terreos cercados pertenceron a María de Jesús Rodríguez Fajardo, máis coñecida como A Faxarda. Esta muller herdou de seus pais Severo Rodríguez e Carlota Fajardo Acuña, herdeiros á súa vez do cura liberal Manuel Acuña Malvar, párroco de Carreira entre os anos 1789 e 1792 (enterrado no que foi o seu pazo da Soidade de Artes), gran parte do que hoxe é Aguiño, incluídos Couso, A Graña e a lagoa de Vixán. Esta e as súas terras circundantes foron doadas pola Faxarda á parroquia de San Paio de Carreira (cando aínda non existía a de Aguiño), en cuxo cemiterio foi enterrada no ano 1927, segundo reza a lápida marmórea da súa sepultura. En canto á cerca ou muro nomeado no topónimo, aínda se poden ver algún dos seus tramos, pero moi rebaixados, xa que é posible, como apunta A. Parada, que se aproveitasen as súas pedras para facer outras construcións posteriores.

O que queda da cerca
nomeada no topónimo
A Cerca da parroquia
de Aguiño

Non atopamos o topónimo *A Cerca* no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG non aparece ata o ano 1981. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 recolle o topónimo sen artigo coa forma *Cerca*.

O topónimo *A Cerca* repítese nos concellos de Abegondo, Cariño, Malpica de Bergantiños (A Coruña), Tomiño, Vilanova de Arousa (Pontevedra) e O Saviñao (Lugo). No concello de Cariño existe un lugar chamado *A Cerca Pequena*.

Cerradas

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *Cerradas*, plural de *cerrada*, participio de *cerrar* ou *cerrarse*, refírese a leiras ou anacos de monte cerrados por un muro ou valado. En documentos aparece con certa frecuencia o lexema *cerrada sobre sí*.

Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia lemos:

Antonio de Lojo de Jufres, vezino de la feligresía de Santa María de Caamaño, tiene en el agro de *Zerradas*, sitto en dicho lugar, otra [peza de terra] del mismo nombre, cavida diez quartillos, labradío secano, segunda calidad.

Aínda que son relativamente abundantes entre a microtoponimia topónimos como *A Cerrada*, *Cerradas* e *As Cerradas*, entre a toponimia maior o NG 2003 só rexistra este *Cerradas*.

Chacín

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *Chacín* provén dun antigo FLACCINI, xenitivo do nome de posesor latino *Flaccinus*, individuo así chamado que tería unha *villa* ou explotación agrícola no lugar. Este antropónimo debeu ser bastante frecuente, pois hai varios topónimos *Chacín* en Galicia e *Chacim* no norte de Portugal. Segundo nos comunica o investigador palmeirán D. Regueira, a carón da aldea de Chacín existen unhas ruínas que para a tradición oral corresponderían aos restos dunha antiga granxa monástica.

A documentación epigráfica máis antiga que se ten do nome persoal *Flaccinus* en Galicia é dos séculos II-III. Trátase dunha lápida funeraria (*CIL*, II, 2610), hoxe encaixada na parede dunha casa situada a carón da igrexa de Santo Estevo da Rúa de Valdeorras, dedicada por un tal *L(ucius) Flavius Flaccinus* a *L(ucio) Pompeio Reburro Fabro*.

Na documentación escrita galega o nome de persoa *Flaccinus* rexístrase a partir do século XI. Nun documento do ano 1541 do Arquivo da Catedral de Santiago cítanse os “lugares y casares de *Chacín* y Rosende, sitios en la parroquia de San Pedro de Palmeira”. Noutra atestación de 1562 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago coméntase: “Venta del carpintero Gregorio García, de Santa Uxía de Riveira, y Alberte Paez, de San Pedro de Palmeira, a Juan de *Chacín*, de Santa Cruz de Lesón”. En 1754-1755 o P. Sarmiento cita *Chazín*. Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) lemos: “Havita una [casa] de un alto en el lugar de *Chacín*” e “Tiene en el lugar de *Chazín* y agro de *Chazín* una pieza de tierra”.

O topónimo *Chacín* repítese nos concellos de Carballo, Mazaricos, onde é nome de lugar e parroquia (A Coruña), Antas de Ulla, Riotorto (Lugo) e Amoeiro (Ourense).

Chimpín

Lugar da parroquia Palmeira

Como *Chacín* e outros moitos rematados en *-ín*, o topónimo *Chimpín*, que nos resulta escuro, podería provir do xenitivo dun nome de posesor medieval rematado en *-inus*, aínda que non atopamos ningún antropónimo na documentación galega medieval que puidese dar a forma actual deste nome de lugar.

Nunha atestación do ano 1910 dispoñible en *Galiciana* lemos: “Se tendrá por punto de partida la finca que en el lugar de *Chimpín* posee D. Luis Paz”. No NG o topónimo non aparece ata o ano 1981. Esta fonte só documenta entre a toponimia maior de Galicia este lugar chamado *Chimpín*.

Chiscas, As

Lugar da parroquia de Corrubedo

O topónimo *As Chiscas* pode estar relacionado co substantivo feminino galego *chisca* ‘porción pequena de algo’, quizais unha leiras de pequenas dimensións. Outra posibilidade sería que no lugar das *Chiscas* vivisen as fillas dun home de nome *Francisco*, chamadas agarimosamente *As Chiscas* ao ser *Chisco* o hipocorístico do devandito nome persoal. Dende este antropónimo chegouse a *Chisco* da seguinte maneira: *Francisco* > *cisco* (por aférese ou perda da sílaba inicial) > *chisco* (por palatalización ou conversión do *c* en *ch*).

No concello coruñés de Rois existe un lugar chamado *A Chisca*, documentado polo menos dende o ano 1632 no Arquivo da Catedral de Santiago, onde puido existir unha leira pequena ou pertencente a unha muller de nome *Francisca*. Tamén cabería a posibilidade de que o topónimo *A Chisca* se referise a unha propiedade dun tal *Francisco*. Así, *A Chisca* equivalería a ‘a (leira) de Chisco’. Consecuentemente, *As Chiscas* tamén poderían equivaler a ‘as (leiras) de Chisco’.

Na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, o P. Sarmiento cita no concello coruñés de Rianxo o topónimo *A Chisca* referido a unha venda situada á beira do camiño real de Rianxo a Santiago: “A la derecha, viene una encañada por donde viene el camino de Santiago a Rianxo, por la venta da *Chisca*”.

O topónimo *As Chiscas* que nos ocupa non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Rexístrase por primeira vez no NG 2003.

Cocheiriza, A

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *A Cocheiriza* é de etimoloxía e significado incertos. Podería ser un derivado de *cachar*, ‘romper, britar un terreo inculto para cultivalo’, igual a *Cachariza*, rexistrado na microtoponimia dos concellos de Cerdedo-Cotobade e Tomiño, con disimilación vocálica e de significado semellante a *tomada* ‘porción acoutada de monte’. Outra posibilidade sería que *A Cocheiriza* estivese relacionado coa palabras *cachourrizo* ‘erizo’ ou *cochorizo* ‘madriguera, cueva en la que habitan algunos animales’, vocábulos que recolle o DdD.

A Cocheiriza aparece por primeira vez no NG 2003.

Cochón, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo *O Cochón* parece un derivado da palabra *cocho*, do latín serodio *COCULU* ‘cunca, cuncha, oco’ que debeu ter un significado inicial de ‘acochado, lugar abrigado’. Os dicionarios históricos de galego ofrecen o vocábulo *cocho* cos significados de ‘terreo pequeno’, ‘pequena herdade cultivada’ e ‘horta’. O enciclopédico de E. Rodríguez trae *cocho* coa equivalencia de ‘trozo pequeno de un terreno labradío que se dedica a outro cultivo’.

Os lugares chamado *O Cochón* da parroquias de Palmeira e Ribeira, hoxe nome de rúas, están, máis o desta segunda freguesía, en sitios acochados ou abrigados debaixo de terreos máis altos. *O Cochón* (tamén chamado *O Cochón de Abaixo*) de Palmeira debaixo do *Cochón de Arriba*. O de Ribeira ao pé dun outeiro penedoso moi prominente, hoxe disimulado por parte das casas do sobrecargado núcleo urbano da cidade.

O topónimo *O Cochón* atéstase na zona do Barbanza polo menos dende o ano 1575. No Arquivo Histórico da Universidade de Santiago hai un documento que cita unhas *herdades* chamadas *O Cochón de Santa Cruz* e *O Cochón da* (sic) *Seixas*, en Lesón, A Pobra do Caramiñal. O lugar chamado *O Cochón* da parroquia de Ribeira non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Esta segunda fonte antiga rexistra o da freguesía de Palmeira: “En la viña do *Cochón* una pieza de este nombre”, forma que rexistra o NG por primeira vez o ano 1864 e que repite Carré Aldao (1928).

O Cochón da freguesía de Ribeira aparece por primeira vez no NG 2003. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 recolle *Rúa do Cochón*.

O NG 2003 rexistra outros topónimos *O Cochón* no concello de Pontevedra e no lugués de Oroul. Hai lugares chamados *O Cocho* nos da Caniza e Vigo (Pontevedra), *O Cocho Vello* no de Ortigueira (A Coruña), *O Cocho de San Pedro* no de Vigo e un lugar de nome *Cochos* no concello de Padrenda (Ourense).

Conlleira, A

Lugar da parroquia de Ribeira

O zootopónimo *A Conlleira*, derivado do latín CUNĪCULU(M) ‘coello’, indica un lugar antano abundante neste animal. Á parte da *Conlleira* que nos ocupa, na costa do concello lugués do Vicedo atópase a illa da *Coelleira*, variante fonética (tamén hai *A Coenlleira*), que sinala outro lugar outrora abondoso en coellos, neste caso unha illa, da mesma maneira que a illa *Conillera* do arquipélago balear. O DRAG recolle a palabra *coelleira* co significado de ‘tobo onde se crían os coellos bravos, no monte’.

A illa do Vicedo *A Coelleira* aparece nun documento do ano 1095 do Arquivo da Catedral de Mondoñedo como *Quonicularia*: “in locum *Quonicularia* intus mare et face Saure”, é dicir: “no lugar da *Coelleira*, no mar, na foz do [río] Sor”. *A Conlleira* que nos ocupa non aparece na documentación antiga. Consta por primeira vez no NG 2003, que tamén rexistra o topónimo *A Coelleira* nos concellos de Silleda (Pontevedra) e Lugo.

Corgo, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

O DRAG recolle o substantivo masculino *corgo* cos significados de ‘represa natural ou artificial no curso dun río, utilizado para curtir o liño, poza’, ‘oco nunha rocha ou depresión de terreo, que se enche de auga cando chove’, ‘represa natural ou artificial onde se recollen as augas destinadas a regar e, tamén, canle de distribución destas augas’ e ‘camiño estreito e profundo que discorre xeralmente entre valos, cómaros e outras elevacións de terreo’. De todos estes significados, en que está presente a idea de depresión ou poza, quizais o que mellor lle conveña ao *Corgo* que nos ocupa sexa o de ‘oco nunha pedra con auga de chuvia’, pois o topónimo puido nacer, preto da aldea actual, na pedrosa punta litoral do *Corgo*, onde aínda se ve algunha poza ou oco cheo de auga de chuvia. Outra posibilidade sería que o topónimo recollese algunha das outras acepcións da palabra *corgo*, como a de ‘represa natural ou artificial para regar’.

En canto á orixe etimolóxica, o topónimo *O Corgo* procede da voz hispano-celta CÖRRŪGUS, de orixe prerromana, que aparece en Plinio (*Naturalis Historia*, 33, 4, 74), quen a menciona como denominación das conducións artificiais de auga empregadas na técnica mineira chamada en latín *ruina montium* ‘derrubamento dos montes’ para a extracción do ouro na antiga Gallaecia en xacementos como o das Médulas.

Este topónimo *O Corgo*, que non debeu dar nome a un lugar habitado ata hai poucos anos, cítase na comprobación do Catastro de Ensenada no ano 1763: “Otra [peza de terra] *O Corgo*, labradío”. No ano 1943, a folla número 155, correspondente á Pobra do Caramiñal, dos mapas do Instituto Geográfico y Catastral, rexistra erroneamente a punta do *Corgo* como *Punta Gorgo* (ou Estallúns), e amosa o

lugar onde hoxe están as casas (todas novas) da aldea do *Corgo* completamente libre de edificacións. O nome do lugar aparecerá por primeira vez no próximo NG.

Os topónimos *O Corgo*, *Os Corgos*, *A Corga* e *As Corgas* son relativamente abundantes en Galicia, incluídos *O Corgo*, nome de concello lugués, e o ourensán *Córgomo*, superlativo do *Corgo*.

Coroso

Lugar da parroquia de Ribeira

O de *Coroso* é un topónimo escuro. Semella prerromano e podería ser un derivado da raíz **cor-*, **car-* ou **k'r-* ‘rocha, pedra, monte, cousa dura, planta de monte áspera e dura’; de aí tamén a palabra *carozo* ‘oso de froita’. A punta de *Coroso*, topónimo que despois tamén deu nome á praia contigua, é moi pedrosa.

No plano-mapa do Couto de Deán do ano 1627, hoxe no Arquivo do Reino de Galicia, cítase o “Camino Real por el arenal de *Corozo* el que sigue a las villas de la Puebla del Deán, Caramiñal y Ciudad de Santiago”. Trátase do vello camiño real, que discorría a carón da praia de Coroso, antes de que fose construído o trazado, uns metros cara ao interior, da estrada actual nese tramo. Ese antigo camiño, que unía a parroquia de Ribeira coa de Palmeira, ía polo bordo superior do areal (hoxe ocupado polo paseo marítimo de Coroso e un carril-bici) ata, segundo o devandito mapa, “la Puente de *Corozo*”, sobre o río Grande ou das Saíñas. Dende aquí afastábase da primeira liña da costa e coincidía, *grosso modo*, co trazado da actual estrada AC-305, segundo recolle o mapa de Fontán, editado no ano 1845. Na beira esquerda do camiño real, en dirección Palmeira, foron construídos, moitos anos despois, o primeiro instituto de ensino medio, o primeiro polideportivo e a Escola Náutico-Pesqueira de Ribeira. A forma antiga *Corozo* tamén é citada polo P. Sarmiento nos anos 1754-1755, quen nomea “El grande arenal de *Corozo*, o de Santa Eugenia”, “el Arenal de Palmeyra y el de *Corozo*” e os “Os islotes de

Vista da praia de Coroso co característico pico dos Forcados de fondo

Corozo”. Estas formas antigas do topónimo parecen amosar que na súa forma actual, *Coroso*, se representa o seseo explosivo característico da zona.

Aínda que hoxe, como xa nos séculos XVII e XVIII, o topónimo se refire maioritariamente ao areal de *Coroso*, en orixe debeu designar só a punta marítima e as súas proximidades, onde se atopa unha antiga fábrica de salgadura fundada por cataláns. A instalación, que foi rehabilitada como sala de festas e despois como restaurante, vese no proxecto de cartografía aérea “Voo Americano Serie A” do ano 1945-1946 sen ningunha edificación nas súas proximidades. Esta ausencia de construcións, que se repetiu no pasado noutros lugares do concello ocupados polos fomentadores cataláns como Couso ou Insuela, quizais obedeza ao interese destes por ocupar terras o máis virxes posibles co fin de non ter problemas coa poboación autóctona.

O NG 2003 non sinala ningún outro lugar chamado *Coroso*.

Corrubedo (Santa María)

Parroquia

Corrubedo

Lugar e cabo da parroquia de Corrubedo

No seu día conxecturamos que o topónimo *Corrubedo* contivese unha raíz prerromana **cor-* ‘pedra’. Algún tempo despois desbotamos esta posibilidade, ao pensar que a súa primeira parte *Corru-* podería referirse a un antigo *curro*, voz proveniente dunha raíz prelatina **corr-* ‘cercado de formar circular, para acoller gando’ ou a un lugar cercado sobre si construído para outras finalidades, pois tamén podería referirse a un monte cerrado destinado a pasto ou a unha leira de pequenas dimensións rodeada dun valo. En canto a *-bedo*, a segunda parte do actual *Corrubedo*, tamén hai tempo que sospeitamos que puidese ter sido antes *-vedo* e que este proviñese dun antigo adxectivo *-vedro* < latín *VĚTĚRU(M)* ‘vello’. A este respecto, J. M. Piel (1966), referíndose ao topónimo lugués *Currovedo* (da parroquia de Labrada, Abadín), considera que a primeira parte do topónimo contén a palabra *curro*, e que o segundo compoñente probablemente sexa *vedro*. Así, a partir dun posible **CURRO VĚTĚRU(M)*, teríamos en primeiro lugar un intermedio **CURRO VEDRO* ‘curro vello’. Esta forma, ao desaparecer o seu último *r* por disimilación eliminatoria, algo frecuente ente vibrantes (erres) na evolución do latín ao galego (como na palabra *ARATRU(M)* > *arado*, non *aradro*) e por disimilación vocálica, daría *Corrubedo*, nome tamén dun lugar do concello coruñés de Mazaricos, e o lucense *Currovedo*.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita un lugar da parroquia de Artes, próxima á de Corrubedo, chamado *Pumarbedo*, que puido ser un máis antigo **Pumarvedro*, coa mesma disimilación eliminatoria do *r* que debeu sufrir *Corrubedo*, que non experimentaron, por non teren outro *r* na primeira sílaba, topónimos como *Pontevedra*, *Fontevetra* e *Saavedra*.

O *curro vedro* nomeado no topónimo ribeirense *Corrubedo* puido estar no espazo que vai dende O Campo da Agra ata as inmediacións do faro. Nel sucédense un conxunto de terras, hoxe a monte, chamadas *O Curro Ladrón*, *As Agras*, *O Agro*, *O Agriño* e *As Leiras do Prado*, sen esquecer *As Estibadas*, que están a carón do cemiterio. Nós recordamos estas terras totalmente traballadas a principios dos anos 1970, con cadansúa leira rodeada do seu correspondente valado para preservar os cultivos do vento con sal en suspensión, procedente do bravo océano próximo.

Quizais o *curro* que parece nomear o topónimo *Corrubedo* fose construído para gardar algunha clase de gando, como sucedeu co *curro* que existiu na próxima illa de Sálvora, ao que seguramente se refiran os topónimos illáns *O Curro* e *A Punta do Curro das Cabras*. Sobre esta construción, no testamento que fixo no ano 1751 o daquela dono da illa, Jorge Caamaño, lemos:

Y asimismo hize el muelle, curro y pozos de agua en la Ysla de Sálvora para los ganados el año pasado de quarenta y ocho con el curro que también mandé fabricar para embarco de ellos [do gando] a la orilla del mar en mi coto y jurisdicción de Carreira que la frentea.

Trátase dun *curro* construído para concentrar o gando que era traído a Sálvora dende Carreira para aproveitar os pastos da illa e despois volto a embarcar rumbo ao continente, segundo conta Cornide a finais do século XVIII:

Llevan [á illa de Sálvora] desde Carreira a pastar los ganados en lanchas [...] El dueño de ella [da illa] es don Jorge Caamaño, señor del coto de Goyanes, a quien se paga para que los ganados entren a pastar.

Sexa como for, con relación ao topónimo que nos ocupa, parece verosímil, por atoparse en zonas montañosas do interior onde hai cabalos en liberdade, que os devanditos topónimos *Corrubedo*, nome dun lugar do concello de Mazaricos (A Coruña), e *Currovedo*, nome doutro de Abadín (Lugo), se refiran a *curros* relacionados co gando cabalar.

Nun rexesto en castelán do século XVII, feito partindo dunha copia do XV do documento orixinal do ano 911, hoxe perdido, que recollemos en F. J. Pérez Rodríguez, fala dunha doazón do rei Ordoño II ao mosteiro de Antealtares e cítase o topónimo coa posible forma *Currovedo*, máis próxima ao étimo:

Ay en el maço 60 de pergaminos un traslado del privilegio y donación que hizo el rey don Hordoño II al monasterio de Sant Payo del coto de *Currovedo*, que por otro nombre se llamaba Placemitus, y del coto de San Martino de Olleros.

Malia o anterior, non sabemos se *Currovedo* foi a forma do topónimo no documento orixinal ou **Currovedro*, pois os outros dous topónimos citados, *San Martino de Olleros* (*San Martiño de Oleiros*) e *Placemitus* están deformados.

Dado o risco que para a navegación antiga suporían os baixos de Corrubedo, o topónimo aparece con variantes en varios cartularios. Destacamos, porque parece conter o adxectivo *vedro* sen o seu *r* desaparecido, o do cartógrafo mallorquino Angelino Dulcert, do ano 1339, que cita o topónimo coa forma *Corovedro*. O *Atlas Catalán* do ano 1375, atribuído ao xudeu mallorquino Cresques Abraham, rexistra *Corovedre*. No mapa mariño do ano 1467 do cartógrafo italiano Grazioso Benincasa de Ancona figura outra vez *Corovedro*, formas que apoian a hipótese de que o topónimo *Corrubedo* proveña dun antigo *CURRO VĚTĚRU(M), aínda que nunha atestación de 1434 e noutra de 1446, ambas contidas no TMILG, aparece como *Currubedo*. Outra do ano 1597 do Arquivo da Catedral de Santiago cita *Currobedo*, cando este dependía da parroquia de Olveira. O cardeal Jerónimo del Hoyo nomea no ano 1607 o *puerto de Corrubedo*, aínda de Olveira, como segue: “Hay dos hermitas; una de Sancta Tecla y la otra de Nuestra Señora de los Remedios, en el puerto de *Corrubedo*, donde el mar es bravo sobremanera y el puerto muy peligroso”. O P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia feita nos anos 1754-1755 escribe: “*Corrubedo*, anexo a Oleyros”. Algúns anos antes, viaxe de 1745, “bajos de *Currubedo*” e “*Currubedo* es el anejo de Oleiros”. O Catastro de Ensenada nomea no ano 1752 o “coto de *Corrubedo*, feligresía de Santa María del Cavo del mismo nombre”, parroquia antecesora da actual Santa María de Corrubedo. A comprobación do Catastro (1763) rexistra “Una casa de un alto en el *Puerto de Currubedo*”. Nesta mesma fonte lemos: “La llamada [unha peza de terreo] *Curro Grande*”, proba inequívoca da antiga presenza de curros na parroquia. O NG do ano 1864 cita como entidades de poboación da parroquia anexa de Corrubedo os de *Espiñarido* (sic), *Teira* e *Pueblo*. Este último debe ser Corrubedo co seu porto. Cara a 1928, Carré Aldao nomea como lugar da parroquia de Corrubedo, daquela filial ou anexa da de Olveira, o de *Puerto de Corrubedo*.

En canto ao cabo *Corrubedo* ou cabo de *Corrubedo*, que debeu recibir o seu nome do lugar e da parroquia de *Corrubedo*, puido terse chamado en antigo tempo cabo *Fisterra*, nome que se lle asigna en dous documentos medievais do mosteiro de Toxos Outos á parroquia de Olveira, unha das mais occidentais desta parte da costa galega, á que pertencía o territorio da aínda *non nata* parroquia de Corrubedo. Así, en 1219 lemos: “[...] Sancte Marie de Olvaria [...] Et ipsa ecclesia sita [...] iuxta mare de Teyra que olim vocata est *Finis Terre*”. Na outra atestación de entre os anos 1142 e 1149 cítase o lugar como *Finibus Terre*, situado debaixo do monte Taúme, preto do mar, na parroquia de Santa María de Olveira: “in territorio Pistomarchis in loco certo vocitato [chamado] *Finibus Terre* sub monte Ceume prope litus maris loco certo in ecclesia Sancte Marie de Olvaria”. Este antigo *Fisterra*, hoxe desaparecido, probablemente referido ao cabo de Corrubedo, ten un homónimo, como é ben sabido, aínda vivo máis ao norte, no mesmo confín atlántico, no cabo *Fisterra*, topónimo, como advirte G. Navaza (2021), baseándose nas atestacións medievais, cuxo substantivo inicial, en contra do comunmente admitido, correspondería a un plural *finēs* (*Fines terrae* ‘os confins da terra’) e non ao singular *finis*.

Couso

Lugar da parroquia de Aguiño

O topónimo *Couso* é de etimoloxía incerta. Aparece como CAUSU no latín da documentación medieval. Este vocábulo podería estar relacionado con outros que expresan a idea de depresión ou concavidade. Estes son os latinos *cavare* ‘cavar, afondar na terra’, **covu* ‘cóncavo, profundo’, *cavea* ‘cavidade’ ou **capseu* ‘depresión semellante a unha caixa’. Aínda que esta proposta etimolóxica non é enteiraamente satisfactoria, concorda coa orografía do lugar chamado *Couso*, situado debaixo do outeiro rochoso dos Pericos nunha depresión de terreo, que continúa na costenta praia do Almacén de bastante desnivel. Malia que a concavidade do *Couso* que nos ocupa é marítimo-terrestre, coincide basicamente coa orografía doutros lugares chamados *Couso* afastados da costa, todos situados, sen ningunha excepción, segundo temos comprobado, en lugares máis ou menos covos, depriados ou fondos.

Nunha atestación do ano 1611 dispoñible en *Galiciana* lemos: “Apeo de los bienes pertenecientes al convento de Santa María de Belvís de Santiago en los lugares de Carreira, *Couso* y más propiedades en la jurisdicción de Noya y otras”. O P. Sarmiento na viaxe a Galicia que fixo nos anos 1754-1755 nomea entre os lugares costeiros próximos a *La Atalaya de Aguiño* o *cabo de Couso* e *La Piedra de Antecouso* e *Insua de Couso*, que é o pequeno illote rochoso situado a carón da praia do Almacén. A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Carreira (1763), a onde pertencía antes de se crear a parroquia de Aguiño, cita repetidas veces o *monte de Couso* e *monte Couso*. Segundo un documento do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago divulgado por D. Bravo Cores:

En San Pelayo de Carreira a 19-XII-1833 el mayordomo pedáneo y 38 vecinos de Carreira y dijeron que José Ferrer Marlés y Francisco Barreras, vecinos del Caramiñal, solicitan que se les ceda en las ensenadas de *Couso* o Porto dos Barcos, Area Vasta y Porto Angueiro, los terrenos necesarios para poder levantar

A costenta praia do Almacén forma unha concavidade marítimo-terrestre, onde está o lugar de Couso

fábricas de sardina [...] La parroquia acuerda ceder a José Ferrer y a Francisco Barreras el terreno para levantar 4 fábricas en la rivera de *Couso* [...] con las condiciones de que esta cesión se entiende hasta los límites con la jurisdicción de Marina [...]; que por ningún motivo han de impedir ni estorbar que todo el vecindario recoja el estiércol o argueiro que arroje el mar a las playas; que los vecinos serán libres de amontonar el estiércol o argueiro, con tal que los montones no estorben la entrada a los almacenes.

Os *almacenes* eran en realidade fábricas de salgadura, a unha das cales remite en Couso o devandito topónimo *O Almacén*, referido á praia do mesmo nome. Este documento parece indicar que os fomentadores cataláns procuraban nalgunhas ocasións, tal como comenta Pere Tobaruela na súa novela de ambiente catalán *Poñente*, sitios despoboados ou coa mínima ocupación, como o era Couso, para non ter problemas cos veciños. No concello de Ribeira está practica tamén se levaría a cabo nos lugares de Coroso e A Insuela, o primeiro daquela despoboado e o segundo con poucas casas.

Noutra atestación do Arquivo Histórico de Pontevedra, con copia no Arquivo Municipal de Ribeira, o cura liberal Manuel Acuña Malvar, que foi párroco de Carreira, doa no ano 1843 á súa sobriña e ao seu marido, entre outras propiedades “Igualmente la Casa y Granja llamada de *Couso* a labradío y pinar inculto, también cerrada sobre sí, con todo lo que contiene dentro, sita en la Parroquia de San Pelayo de Carreira”. O NG cita o topónimo *Couso* por primeira vez o ano 1864, cando tamén pertencía á parroquia de Carreira.

O nome de lugar *Couso* e *O Couso* é bastante abundante en Galicia, onde, entre a toponimia maior, hai un lugar chamado *Cousos* e outro *Os Cousos*, mais dous de nome *O Cousiño*, diminutivo en *-iño*, que se converte en *Cousín* no concello luqués de Becerreá, onde, como en toda a zona galega oriental lindeira con Asturias e León, o resultado da terminación latina *-ĭNU* é *-ín*, fronte a *-iño*. Diminutivo de *Couso* en *-elo*, máis antigo ca *-iño*, é *Couselo*, nome de tres lugares.

Covasa, A

Lugar da parroquia de Aguiño

Pensamos que o topónimo *A Covasa*, que semella un aumentativo en *-aza* con seseo, é un derivado do latín hispánico (en latín clásico era *cava*) *CŌVA*, palabra esta última que xa puido ter nesa lingua, á parte do seu significado máis común e coñecido de ‘caverna, furna’, o de depresión ou concavidade orográfica. De acordo con esta nosa proposta, a costenta cala ou praia da *Covasa*, que presenta unha pendente bastante pronunciada, consiste nunha concavidade marítimo-terrestre moi definida. Esta concavidade con forma de anfiteatro (en latín *cavea*) natural foi aproveitada para levantar o chamado “porto fenicio de Aguiño”, que parece ser unha iniciativa de industriais cataláns asentados no lugar, onde aínda se pode ver nunha fotografía dunha publicación de D. Regueira (1986), na actualidade menos,

O topónimo *A Covasa* debe referirse a outra concavidade marítimo-terrestre aproveitada para construír o chamado “porto fenicio de Aguiño”, que non é tal

unha ringleira de machos de pedra para as prensas de envasado dunha antiga fábrica de salgadura. A carón do suposto “porto fenicio” pode verse o oco da canteira que debeu subministrar a pedra para a súa construción.

Fóra de Galicia, aínda que son depresións dunha morfloxía e xénese completamente distinta, na Rioja existen dúas *hoyas* ou *dolinas* chamadas respectivamente *La Covaza* e *La Cueva*, que deron os topónimos homónimos. Trátase de dous afundimentos do terreo producidos pola disolución das rochas calcarias debida á acción erosiva das augas.

Topónimos galegos semellantes ao da *Covasa* na súa etimoloxía e significado semellan os da *Covecha*, no concello da Pobra do Caramiñal (A Coruña), e *Portocubelo*, no de Carnota (A Coruña). O primeiro daba nome a un pequeno seo ou entrante marítimo, hoxe entullado polos recheos, con forma de concavidade delimitada por paredes de roca natural. Estas características orográficas repítense *grosso modo* con relación ao lugar chamado *Portocubelo*, onde aproveitaron unha antiga concavidade costeira para facer o porto pesqueiro. En canto ao topónimo *Areacova*, repetido ao longo da costa galega, tamén se refire a praias ou areas situados en lugares máis ou menos covos ou profundos.

O P. Sarmiento, na viaxe dos anos 1754-1755, cita entre “los sitios de la orilla” da zona *La Cobaza*. Esta atestación antiga parece indicar que na forma actual do topónimo, *A Covasa*, se representa o seseo explosivo propio o lugar.

O NG 2003 non documenta ningún outro lugar chamado *A Covasa* nin *A Covaza*.

Cristal

Lugar da parroquia de Oliveira

No topónimo *Cristal* podería estar agochado o nome dun antigo poseedor da terra. Puido ser alguén chamado **Crystallus*, posible antropónimo non documentado, adaptación da palabra grega *krystallos* (κρύσταλλος) ‘xeo, cristal’. Como indican

Corominas e Pascual, a terminación *-al* da palabra *crystal* do castelán e do portugués, que non se corresponde coa do italiano *crystallo* nin coa da palabra latina, quizais podería explicarse por analogía cos numerosos vocábulos populares rematados en *-al* (< *-ALIS*), como na palabra *metal* (< *-METALLU(M)*), esta quizais préstamo dunha lingua estranxeira ao ser de aparición máis tardía.

Os moitos inconvenientes de interpretación que presenta este topónimo *Cristal* non se dan co *Cristal* do concello ourensán de Celanova, referido á Virxe do Cristal, así nomeada por estar nunha pequena urna deste material. A diminuta imaxe, en paradoiro descoñecido dende o seu roubo con violencia no ano 2015, estaba (hoxe hai unha réplica) no santuario da Virxe do Cristal, no lugar chamado *O Cristal* da parroquia de Vilanova dos Infantes.

O *Cristal* que nos ocupa aparece na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) como: “Uno da Fraga, sitio de *Cristal* de dos piezas negreras”, e refírese a un muíño que debía estar situado no río Longo ou no rego de Vilaverde, e “Otra [peza de terra], agro de *Christtal*”.

Á parte dos citados topónimos *Cristal* e *O Cristal*, o NG 2003 non documenta ningún outro con esas formas.

Cruce, O

Lugar da parroquia de Carreira

O lugar do *Cruce*, tal como indica o seu nome, está nun *cruce* (palabra que é un castelanismo) viario. Alí a estrada de Ribeira a Aguiño (DP-7305) crúzase coa que baixa de Frións (CP-7301) e coa que vai ao Vilar (CP-7302), formando unha cruz ou *cruce*. No proxecto de cartografía aérea “Voo Americano Serie A” do ano 1945-1946 e no da “Serie B” de 1956-1957, o lugar aparece clara e totalmente desdixado de edificacións a carón do cruzamento de vías. No “Voo Interministerial” de 1973-1986 vense varias casas. Consecuentemente, ao ser un lugar poboado de creación recente, o que tamén confirma o castelanismo *cruce*, o topónimo non aparece no NG ata o ano 1981 coa forma sen artigo *Cruce*. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 tamén rexistra *Cruce*.

Á parte do que nos ocupa, o topónimo viario *O Cruce* repítese nos concellos de Cerceda, Ferrol, Val do Dubra (A Coruña) e San Amaro (Ourense). O NG 2003 tamén rexistra un lugar de nome *O Cruce de Sesmonde* no concello coruñés de Vilasantar.

Cruceiro, O

Lugar da parroquia de Carreira

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O transparente nome de lugar *O Cruceiro*, numeroso en Galicia por razón obvias, fálanos dun cruceiro, cruz monumental de pedra que adoita poñerse nas encrucilladas, nas beiras dos camiños, nos adros das igrexas e nos lindes das parroquias.

O lugar do *Cruceiro* da parroquia de Carreira, situado en Montevixán, que hoxe forma parte do núcleo urbano, debe o seu nome ao cruceiro do Cristo dos Aflixidos, localizado nun antigo cruzamento, hoxe moi urbanizado. Aínda que orixinariamente data do século XVIII, foi remodelado nos anos sesenta do século pasado. Tamén coñecido co nome de cruceiro de Montevixán, está nun contorno bastante descoidado.

O cruceiro que deu lugar ao topónimo *O Cruceiro* da parroquia de Oleiros ten pezas de diferentes épocas

O topónimo *O Cruceiro* da freguesía de Oleiros fai referencia a un cruceiro de crucifixo, situado tamén nun antigo cruzamento de camiños, hoxe convertidos, como no caso do cruceiro de Carreira, en estradas asfaltadas moi estreitas rodeadas de casas. Segundo C. González Pérez, trátase dunha obra formada por pezas de diferentes épocas. O baseamento, feito con ocasión do traslado do cruceiro á súa posición actual na mesma encrucillada, é moderno, o capitel non se conserva e a cruz provén dun cruceiro de capela, característico do Barbanza e zonas limítrofes.

Non atopamos o topónimo *O Cruceiro* da parroquia de Carreira nas fontes antigas e aparecerá por primeira vez no próximo NG. O Catastro de Ensenada (1752) da parroquia de Oleiros cita unha “taberna nombrada del *Cruzero*”. A presenza dunha taberna no século XVIII neste lugar parece probar que o cruceiro estaba daquela nunha encrucillada de camiños relativamente transitada. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) menciónase: “Una [casa] terreña en la aldea de *Cruzeiro*”.

Cruceiro de Cruces, O

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *O Cruceiro de Cruces* dá hoxe nome a unha pequena praza de Palmeira, da que sae a rúa do mesmo nome. Nesta praciña, situada nunha encrucillada, pódese ver, encaixado na parede dunha casa, o que parece ser a capela, coa Virxe de Belén no seu interior, dun cruceiro de capela característico do concello de Ribeira e doutros máis ou menos próximos. O cruceiro completo, que puido estar no centro da praza, debeu ser o citado no *Cruceiro*, a primeira parte do topónimo, mentres que a segunda, *Cruces* (castelanismo) parece nomear a encrucillada ou o cruzamento de vías.

A máis ca posible capela do desaparecido cruceiro de capela nomeado no topónimo *O Cruceiro de Cruces*

65

A operación de separar unha parte dun cruceiro do seu conxunto intentouse tamén na veciña Ribeira. Así, segundo un documento que recolleemos do historiador e xornalista ribeirense X. M. Fernández Pazos, no ano 1927 unha tal Obdulia Rey e o seu marido pídenlle por escrito ao arcebispado poder encaixar o cruceiro do Castelo, situado no casco urbano de Ribeira, nun edificio que estaba xustamente detrás (cremos que puido ser propiedade dos solicitantes). Esta petición debeu ser denegada, porque o cruceiro do Castelo segue completo no seu sitio orixinal, o que non ocorreu co cruceiro citado no topónimo *O Cruceiro de Cruces*, cuxa advocación, Nosa Señora de Belén, se repite no cruceiro de Moldes, tamén de capela, situado non lonxe de Palmeira, na divisoria dos concellos de Ribeira e A Pobra do Caramiñal. Os veciños do lugar do *Cruceiro de Cruces*, descoñecedores de que a súa santa poida proceder dun cruceiro de capela outrora instalado na praza, contan unha lenda segundo a cal a imaxe foi atopada na contigua ribeira do mar por alguén que apañaba argazo. Esta persoa colocaría a santa no lugar que hoxe ocupa, despois de que a súa petición de que un seu fillo volvese vivo da guerra fose atendida.

No NG o topónimo que nos ocupa aparece por primeira vez no ano 1900. O topónimo *O Cruceiro de Cruces* é único en Galicia.

Cruceiro de Marcos, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Creemos que *de Marcos*, a segunda parte do topónimo, pode referirse ao nome da persoa que encargou e sufragou o cruceiro, en paralelo, por exemplo, cos topónimos da provincia da Coruña, que cambian o termo *cruceiro* polo de *cruz*: *A Cruz de Guerra*, no concello de Vilasantar, *A Cruz de Méndez*, no de Touro, ou *A Cruz de Santos*, no de Santa Comba.

En canto ao cruceiro nomeado no topónimo, situado nunha encrucillada do núcleo urbano de Palmeira, hoxe amosa dúas partes claramente diferenciadas: o pedestal e unha figura contigua sen cabeza e moi desgastada, pezas que deberon pertencer ao cruceiro primitivo levantado no lugar, e o fuste, o capitel e a cruz, moito máis modernos, segundo denuncia de maneira clara a súa fábrica. No fuste ou varal o canteiro moderno esculpiu unha figura que, segundo algunhas apreciacións, representaría a san Marcos, seguramente debido a unha asociación errónea do nome de persoa *Marcos* co do santo homónimo, xa que a imaxe en cuestión parece a de Santiago. A este respecto, temos lido nalgunha publicación escrita *cruceiro de San Marcos* no canto do *cruceiro de Marcos*. Veciños de 70 e máis anos de Palmeira recordan ver na súa nenez, antes da construción da parte nova do cruceiro, só o pedestal e a figura que se atopa ao seu carón. Esta, malia ser explicada nalgún medio escrito como un anxo en actitude de oración, trátase, como recollemos nunha publicación inédita do escultor e canteiro J. Cabeza Quiles, da virxe, hoxe decapitada, da cruz do cruceiro orixinal.

O topónimo *O Cruceiro de Marcos* aparece por primeira vez no NG 2003. O ruero do concello de Ribeira de 1987 rexistra *Rúa do Cruceiro de Marcos*.

Entre a toponimia maior non existe en Galicia ningún outro lugar chamado *O Cruceiro de Marcos*.

O cruceiro ao que se refire o nome de lugar *O Cruceiro de Marcos* hoxe non ten todas as partes da peza orixinal

Cruxeiras

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo *Cruxeiras* recolle a palabra *curuxa* máis o sufixo abundancial *-eira(s)* (<latín -ARIA). Dá nome a un terreo en costa, que remata nun curuto rochoso, hoxe moi humanizado, unido ao núcleo de Ribeira. Pode ser metafórico e referirse ao lugar alto e penedoso semellante ao que escollen as curuxas para aniñar. O dicionario da RAG dá para *curuxeira* as equivalencias de ‘lugar onde aniñan e habitan as curuxas’ e ‘casal situado nun lugar elevado e con penas’, o que se corresponde coa realidade do lugar, onde no seu cume, aínda relativamente despexado de casas, se pode ver un conxunto de penas.

O topónimo aparece como *Curugeira*, en singular e sen a caída do seu *u* pretónico, nun documento do ano 1050 publicado en *La Coruña fondo antigo (788-1065)*: “Trado (entrego) eam tibo (a ti) per suos [terminos, id est: ...] de Daian et per marco de *Curugeira*”. Outra atestación de 1587 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita unha “venta de Juan Alonso de *Curuxeiras*, el mozo, a Payo de Orellán, mercader, de tres ferrados de trigo en el lugar y casal de *Co-ruxeiras*, felegresía de Sant’Ouxía de Ribeira”. O P. Sarmiento en 1754-1755 cita *Curuxeira*. Aparece como *Corujeiras* no ano 1756 nun documento do Arquivo do Reino de Galicia, do fondo da Real Audiencia, con motivo dun preito promovido por Juan Andrés Coello contra os veciños de Artes reivindicando para si os “montes que se dicen e nombran de *Corujeiras*”. A sentenza deste preito non foi favorable ao mosteiro de Toxos Outos, ao cal pertencía o Couto de Deán e boa parte dos montes reclamados e cercados por Coello. Como elemento probatorio dos lindes, o abade de mosteiro engade ao expediente o mapa de Antonio Millán do ano 1627 no que aparece o antigo Couto de Deán. Nesta obra o topónimo amósase escrito como *Cruxeiras* e, ao seu carón, *Fuente de Cruxeiras*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) menciona *Crujeira*: “Otra [peza de terra] nombrada *Crujeira*, a tojal”.

O apelido ribeirense *Crujeiras*, forma castellanizada de *Cruxeiras*, debeu de nacer no lugar homónimo. A *Cartografía dos apelidos de Galicia* recolle unhas 650 ocorrencias del no concello de Ribeira e algunhas menos nos límites da Pobra do Caramiñal e O Porto do Son.

Á parte deste lugar chamado *Cruxeiras*, o NG 2003 rexistra outro do mesmo nome no concello de Ames, e os de *Cruxeiras de Abaixo* e *Cruxeiras de Arriba* no de Padrón (A Coruña), mais os da *Cruxeira*, nome de dúas aldeas do concello de Tordoia e dunha do de Valdoviño (A Coruña). No concello pontevedrés da Estrada existe un lugar nomeado *Cruxeira*.

Cruz, A

Lugar da parroquia de Aguiño

O topónimo *A Cruz*, que figura como *A Cruz de Aguiño* no NG do ano 2003, refírese a unha cruz mutilada nun dos seus brazos situada na rúa da *Cruz*. Está colocada sobre un penedo, chamado popularmente *a pedra da cruz*, que probablemente se cristianizou. Aínda que no seu tempo o conxunto destacaría na paisaxe, hoxe é difícil de atopar e visitar, pois ficou rodeado polas casas do extenso núcleo poboado de Aguiño, que nos últimos anos experimentou un gran crecemento.

Nunha lenda reproducida na revista *Céltiga* polo xornalista e ilustrador de Ribeira J. B. Martínez Lemiña, que este autor recolleu no ano 1930 ao pé da cruz dun ancián de Aguiño, fábase dun conxunto de moedas antigas atopadas no lugar que:

Pertencieron a una ciudad que se hundió en estas cercanías y que al parecer se llamaba San Pelayo d'Aguiño. Este supuesto hundimiento, haciendo caso a lo que se dice aún, está relacionado con una cruz que sobre un peñasco se sostiene hacia el Noroeste de donde estamos, y que desde muchos siglos atrás, unos cuatro por lo menos, se construyó con el nombre de 'La Cruz de Aguiño'. Luego, dicha cruz está rodeada de una historia mística [sic], que también guarda relación con el terreno conocido por Tras das Cortes, y este a su vez con otro trozo denominado Paredes.

68

Este relato da tradición oral complétase con outro segundo o cal en época de seca as xentes devotas de Aguiño participaban nun cerimonial consistente en dar voltas coas imaxes dos santos da capela de San Paio de Aguiño ao redor da cruz para que chovese. En canto aos citados lugares, hoxe desaparecidos, de *Paredes* e *Tras das Cortes* (bastante distantes da Cruz de Aguiño) están a carón dos *Castelos* (véxase). Os seus topónimos poden referirse, respectivamente, ás *paredes* do castelo que debeu haber no lugar, seguramente construído sobre un máis antigo castro,

A cruz mutilada á que se refire o topónimo *A Cruz*, situada sobre o seu penedo, cando o lugar estaba case baleiro de casas. Dá idea do tamaño e composición do conxunto a nena situada ao seu pé

cuxas casas circulares semiderruídas puideron ser comparadas no imaxinario popular cunhas cortes, de aí *Tras das Cortes*.

A cruz xa estaba mutilada no seu brazo dereito no ano 1930, data na que a debuxou J. B. Martínez Lemiña para ilustrar o seu artigo na revista *Céltiga*. Para o folclore popular o penedo culminado pola cruz sería un altar de sacrificios humanos, onde o sangue dos inmolados corría polas pequenas canles ou sucos que a erosión fixo na rocha.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita o topónimo como *A Cruz*: “La partida querenta y ocho que dice agro da *Cruz*”.

O topónimo *A Cruz* é moi abundante en Galicia.

Cubeliño

Lugar da parroquia de Ribeira

Cubeliño é un claro diminutivo en *-iño* de *Cubelo* (véxase). Aínda que este é un diminutivo en *-elo* do adxectivo *cõvo* ‘cóncavo, deprimido’, pensamos que o topónimo *Cubeliño*, malia estar nunha depresión pola que corre o río Pedrín, non se refire neste caso a esa realidade orográfica, xa que máis ben parece un topónimo replicante doutro referido a un núcleo poboado máis grande que debe ser o contiguo lugar chamado *Cubelo*, segundo o procedemento de designar un lugar pola forma diminutiva dun lugar próximo, que neste caso concreto xa era un diminutivo lexicalizado, polo tanto non percibido como tal.

O nome de lugar *Cubeliño*, de creación máis recente que o de *Cubelo*, non é citado no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No proxecto de cartografía aérea “Voo Americano Serie A” do ano 1945-1946 e no da “Serie B” de 1956-1957, a paraxe que hoxe ocupa aparece completamente despexada de casas. O seu posterior núcleo poboado, daquela moi pequeno, apréciase, separado do de Ribeira, no “Voo Interministerial” de 1973-1986. Hoxe é nome dunha rúa que forma un continuo co denso núcleo urbano de Ribeira. O topónimo aparece no NG por primeira vez no ano 1981 como *Coveliño*, forma que se mantén ata o ano 2003 e que se cambiará a *Cubeliño* polas razóns que se explican na entrada seguinte.

A fonte anterior tamén rexistra o topónimo *Coveliño* dúas veces no concello de *Covelo* (Pontevedra) e *O Cubeliño* no de Boiro (A Coruña).

Cubelo

Lugar da parroquia de Carreira

Figura no NG 2003 como *Covelo*. Os topónimos *O(s) Cubelo(s)* e *O(s) Covelos* repítense con certa frecuencia en Galicia. Pola súa forma poderían derivar tanto de *cubo* como de *covo*. Como *covo* foi moito máis produtivo en resultados toponímicos e, atendendo á orografía do lugar, consideramos que *Cubelo*, forma contraria á

súa etimoloxía, pero que se corresponde coa fala local e coa tradición gráfica, é un derivado, co sufixo de diminutivo *-elo* (latín *-ĒLLO*), do adxectivo *cōvo* ‘cónico, deprimido, profundo, afundido’ co *o* átono e etimolóxico do topónimo pechado un grao en *u*. Debe referirse á pequena pero moi definida e profunda cova, depresión ou concavidade orográfica onde nace a fonte de *Cubelo*, cuxas augas forman un pouco máis abaixo, xunto con outros nacedoiros, o pequeno río chamado antigamente no seu curso alto, *Río Daire de las laxas de Cubelo* (século XVIII), e, no seu curso medio e baixo, *Río da Pontella* ou da *Pontelliña* (século XIX), río *Queijomil* (século XVI) e *Río de Abajo* (século XVIII). Esta corrente de auga, logo de xuntarse co río Pedrín, hoxe flúe entubada baixo terra polas rúas Xosé Ramón Barreiro Fernández e Rosalía de Castro da cidade de Ribeira, para finalmente desembocar no porto.

Aínda que o topónimo *Cubelo* tería sido na Idade Media *Covelo*, nunha atestación do ano 1579 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago xa aparece como *Cubelo* co seu *o* orixinal pechado en *u* e con *b*, forma que debía de representar a pronunciación local naquel momento do topónimo, o que parece probar o seu arraigamento dende hai tempo: “el agro y eredad que se dize de *Cubelo*, sito en la felegrasía de Santa’Ouxía”.

O Catastro de Ensenada (1752) cita o devandito *Río de Abaixo* e o lugar de *Cubelo* da forma seguinte:

Tres [muíños] llamados del Río de Avaxo sitos en el prado de Vajo, son de Pedro Mariño. Otro llamado da presa do *Cubelo*, sitto en el agro do *Cuvelo* de Simón da Bouza, vecino del Cotto de Deán [...] Otro llamado del Río de Avajo, es de Diego Gago, todos [...] de esta feligresía, muelen solamente tres meses al año por falta de agua.

O muíño da *presa do Cubelo* debeu estar na parte máis alta do regato, un pouco máis abaixo da fonte de *Cubelo*. Os do Río de Abaixo quizais estean hoxe soterrados

A concavidade orográfica, chamada *cuvelo* ou *cubelo* no momento do nacemento do topónimo *Cubelo*, onde nace a fonte do mesmo nome

baixo a rúa Rosalía de Castro. Algúns destes aparecen nun mapa-plano do ano 1930 do Arquivo Municipal, publicado por M. J. Pastor Fontao. Un a poucos metros da actual casa do concello e os outros, augas arriba, figuran no lugar chamado daquela *A Pontella*, onde hoxe unha rúa contigua á de Rosalía de Castro, chamada *Rúa dos Muíños*, parece nomear a súa antiga existencia.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita o topónimo como *Cubelo*: “Una [peza de terreo] nombrada agro de *Cubelo*”. Esta mesma fonte antiga nomea un segundo lugar chamado *Cubelo* na parroquia de Artes: “Otra [peza de terra] nombrada *Cubelo*, a robles”. O NG 2003 rexistra o topónimo como *Covelo*.

Os topónimos *Cubelo* e *O Cubelo* son numerosos en Galicia.

Cudieiros

Lugar da parroquia de Palmeira

Cudieiros pode vir de *CUTINARIOS e este do latín *CŪTINA. Estaría así relacionado coa palabra *codia* < **cūtina* ‘parte externa endurecida do pan, do queixo etc.’, ‘anaco de pan reseso’, ‘tona’, ‘parte exterior dalgunhas froitas’, ‘parte exterior que recobre o tronco e as pólas das árbores’ e, o significado directo que puido ter o topónimo, ‘superficie dura da terra’. En portugués hai *códea* ‘parte exterior dura, casca, costra’ e *codio* ‘costra da terra endurecida’.

Nun documento do ano 1548, publicado por D. Bravo Cores, baixo a epígrafe de “Foro del Lugar y Casal de Saíñas en Palmeira”, o “Arzobispo Don Pedro Manuel dio en foro a Gómez de Deán, canónigo de Santa María de Iria, por el tiempo de su vida y tres voces, el Casal de Saíñas en la feligresía de San Pedro de Palmeira, según que fincó de Gregorio de *Cudieiro*, ya difunto”. En 1754-1755 o P. Sarmiento rexistra o topónimo como *Codieyros*. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Palmeira lemos: “Tiene en el lugar de *Codieiros* y agro de Mourelos una pieza [de terra] llamada del mismo nombre”, e “Molino. Tiene uno llamado de Arriva cito (sito) en el sitio de *Codieyros* [...] muele con auga corrente del arroyo de Lagares”. Na primeira cita destas dúas aparecen os topónimos *Cudieiros* e *Mourelos* por estar moi próximos entre si. Na segunda o *arroyo de Lagares* é o chamado actualmente rego da Chamiza, que vén sendo o brazo máis importante e oriental do rego das Saíñas.

O topónimo *Cudieiros* é un topónimo único.

Curros, Os

Lugar da parroquia de Castiñeiras

O topónimo *Os Curros*, para cuxa etimoloxía remitimos á entrada *Corrubedo*, refírese á antiga existencia de varios curros no lugar. Non atopamos este topónimo no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG non

aparece ata o ano 2003. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 recolle *Rúa dos Curros*.

Os topónimos *Os Curros* e *Curros* repítense en Galicia, aínda que é moito máis frecuente *O Curro*.

Deán Grande

Lugar da parroquia de Ribeira

Pensamos que o topónimo *Deán Grande* pode estar relacionado coa segunda parte do nome da próxima parroquia de Santiago do *Deán*, do limítrofe concello da Pobra do Caramiñal, así chamada por depender antigamente do *deán* do cabido da catedral de Santiago. Neste caso a palabra *deán* referiríase á dignidade catedralicia, de rango inmediatamente inferior á de bispo, chamada *deán* ou cóengo, que preside un cabido nas igrexas catedrais. De ser así, o topónimo referiríase á antiga posesión territorial dun *deán*, que sería o representante legal da que puidese ter no lugar de Deán Grande o cabido da catedral de Santiago ou, é outra posibilidade, a freguesía de Santiago do *Deán*. De aí, quizais, un antigo *(*terras do*) *Deán* como base do topónimo, logo duplicado ou dividido nos de *Deán Grande* e *Deán Pequeno*.

No lugar de *Deán Grande* está o cruceiro de capela de Santa Clara, de non doada datación. Malia o seu nome, a imaxe da rústica virxe da súa capela non representa esta santa.

No ano 1050, segundo un documento publicado en *La Coruña, fondo antiguo (788-1065)*, un dos marcos delimitadores da parroquia de Artes (no documento *villa [Artines]*) estaba en Deán: “Trado eam tibi per suos [terminos antiguos, id est: ...] de *Daian* et per marco [...]”, ou o que é o mesmo: “Entrégocha [a parroquia de Artes] a ti polos seus [termos antigos, isto é] de *Deán*, e polo marco de [...]”. Isto é curioso, porque a introdución do galicismo *deán* (do francés antigo *deien*) na península non está datada (en Toledo), segundo Corominas, antes do ano 1192. Noutra atestación do ano 1200 do mosteiro de Toxos Outos cítase outra vez o lugar de *Dayam*, daquela pertencente, segundo esta atestación, á parroquia de Santa Uxía de Carreira, a cal tamén aparece na documentación medieval coa súa actual advocación de San Paio, polo que entra dentro do posible que lle cedese a de Santa Uxía á de Ribeira, cando está se creou na ribeira do mar.

No ano 1215, noutro documento do mosteiro de Toxos Outos, esta comunidade relixiosa permúttalle a don Paio Martiño e á súa muller sete casais na freguesía de Santa Uxía de Deán Grande (*Dayam Mayor*) por outras propiedades: “damos a vobis [...] seten casalia videliçes de friigresia de Sancta Ougenia de *Dayam Mayor*”, coa advocación de *Santa Uxía* unida ao topónimo *Deán Grande*.

Anos máis tarde, en 1585, vemos documentado por primeira vez *O Couto de Deán*, cando o rei Filipe II ordena venderlle ao banqueiro xenovés Baltasar Lomelin a xurisdición de Noia e deslindar as súas freguesías e coutos. Segundo o documento, hoxe no Arquivo do Reino de Galicia, o antigo Couto de Deán estaba

separado de Santa Uxía polo río *Queijomil* ou *Río de Abaixo*, que é o que corre pola depresión ou fondal nomeada no topónimo *Cubelo*. No expediente dun preito do ano 1756 aparece o mapa de Antonio Millán, feito no ano 1627, onde se ven os lindes deste couto e un debuxo do seu territorio. No plano, moi fermoso, aparecen varios topónimos, entre eles *Deán* e *Deán Grande*, as pedras delimitadoras, os camiños antigos, a parte costeira, as correntes de auga, hoxe soterradas, o pelourinho e ata a forca do couto que daquela pertencía ao mosteiro de Toxos Outos.

Deán Pequeno

Lugar da parroquia de Ribeira

No lugar de *Deán Pequeno*, seguramente de menor entidade ca *Deán Grande* cando naceu o topónimo, atópanse o cruceiro e a capela dos Remedios. O primeiro, de capela, é do ano 1646, segundo reza a inscrición do canteiro que o fixo. Preto está a ermida do século XVII, que podería recoller unha tradición anterior.

A primeira atestación coñecida do topónimo *Deán Pequeno* (*Dayam Minori*) é do ano 1182. Trátase dunha manda que se lle fai ao mosteiro de San Xusto de Toxos Outos: “In primis mando ad monasterium Sancti Justi pro anima mea e parentum meorum quarta de *Dayam Minori*”, isto é: “En primeiro lugar mando ao mosteiro de San Xusto pola miña ánima e dos meus pais a cuarta (parte) de *Deán Pequeno*”. En 1213 dóaselle a este mesmo mosteiro unha herdade en “*Dayam Minore* sub aula Sancte Eugenie”, coa advocación de *Santa Uxía* agora relacionada co topónimo *Deán Pequeno*.

No ano 1215, na mesma fonte documental, un tal Pedro Páez de Asados fai un pacto co mosteiro polo cal entra neste cenobio a cambio de doarlle a cuarta parte dunha súa herdade en *Deán Pequeno*: “et in presenti dono e concedo vobis (a vós) et monasterio vestro quartam integram tocius hereditatis quod ego habeo (que eu teño) vel habere debeo in *Dayam Minori*”. En 1246, noutro documento do mosteiro de Toxos Outos, cítase o lugar de *Dayam Minore*, daquela pertencente, segundo o documento, á parroquia de *Sancte Eugenie*, que pode ser outra vez a de Santa Uxía de Carreira, documentada de maneira inequívoca só vinte anos antes.

Na península do Barbanza rexístrase o apelido *Deán* nos concellos de Ribeira, A Pobra do Caramiñal, Boiro e O Porto do Son, onde se documenta, con moita diferenza, o maior número de ocorrencias, 125, polo que puido nacer na parroquia de Santiago do Deán do actual concello da Pobra do Caramiñal.

O NG 2003 recolle un lugar chamado *Deán* no concello de Cerdedo-Cotobade (Pontevedra) e outro, de nome *Daián*, no de Cervo (Lugo).

Devesa, A

Lugar da parroquia de Artes

O DRAG ofrece a voz *devesa* coa equivalencia de ‘terreo extenso, poboado de árbores non moi mestas, normalmente valado ou cercado’. O topónimo homónimo, *A Devesa*, en latín serodio *(TERRA) DEFENSA ‘terra coutada’, participio do verbo DEFENDĒRE ‘defender’, mais tamén ‘preservar, prohibir, vedar’, sinala antigas *devesas* ou grandes eidos pechados. Algunhas veces eran as chamadas *devesas do rei* por seren de titularidade real e estar destinadas a producir madeira para a construción dos barcos da armada real de Castela. Noutras ocasións o topónimo *A Devesa* sinala áreas coutadas máis pequenas, propiedade de particulares.

O topónimo *A Devesa* que nos ocupa aparece citado sen artigo varias veces na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) co contiguo lugar de Gude: “Otra [herdade] en la aldea de Gude y *Devesa*”.

O topónimo *A Devesa* é moi numeroso en Galicia.

Espiñeira, A

Lugar da parroquia de Olveira

As palabras *espiño*, en latín SPĪNU, e *espiñeiro*, derivada da anterior por medio do sufixo *-eiro* (< latín -ARIU), designan diversas especies de plantas, entre elas o estribo e o abruñeiro, que teñen a característica común de posuíren moitas espiñas. O topónimo *A Espiñeira*, que cambiou o sufixo *-eiro* polo seu feminino *-eira* (latín < -ARIA), refírese á antiga presenza no lugar dun destes arbustos. Outra posibilidade sería que o topónimo recollese a voz homónima *espiñeira* ‘terreo de mala calidade’ e se referise a unha terra pobre e pouco produtiva, comparable á que só é capaz de dar espiños.

Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítase o topónimo sen artigo: “Otra [peza de terra] llamada *Espiñeira*, cavida un ferrado, labradío secano”.

Entre a toponimia maior, o topónimo *A Espiñeira* é relativamente abundante en Galicia.

Espiñeirido, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

Mentres que *A Espiñeira* e *O Espiñeiro* se refiren a un só exemplar, o fitotopónimo *O Espiñeirido*, abundancial en *-ido* dese arbusto, sinala a antiga existencia dun conxunto deles no lugar. A terminación *-ido* é unha variante de *-edo* (latín < -ĒTU).

O topónimo *O Espiñeirido* aparece por primeira vez nun documento do ano 1166 do mosteiro de San Xusto de Toxos Outos que recolle unha doazón que se lle fai a este cenobio, cando o lugar pertencía á parroquia de Olveira: “mando

ad monasterium de Sancti Justi octavam tocius ecclesie Sancte Marie de Ulvaria cum suis directuris insimul cum hereditate de *Spinarido*”. Noutra doazón á mesma comunidade de monxes do ano 1172 lemos: “mando ad Sanctum Justum imperpetuum totam meam porcionem quam habeo (que teño) in ecclesia Sancte Marie de Olveyra cum ista mea casa et cum porcione mea de *Spinaredo*”, co lugar do *Espiñeirido* tamén pertencente daquela á parroquia de Santa María de Olveira. O P. Sarmiento nos anos 1754-1755 escribe: “*Espyñeirido*, Monte que está sobre el Puerto de Currubedo” e “Corruvedo, anexo de Oleyros”.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Espiñeirido* nos concellos do Porto do Son (A Coruña) e Cervo (Lugo).

Fafián

Lugar da parroquia de Ribeira

No topónimo *Fafián* está o antropónimo de orixe xermánica *Fafila(ne)* a partir dunha base etimolóxica (VILLA) FAFILANE(M), en caso acusativo, na súa declinación *Fafila(ne)-anis*. O nome de persoa *Fafila*, que levaría un posesor da terra con propiedades e intereses no lugar, é de carácter familiar, agarimoso ou hipocorístico. Foi abundante na Galicia medieval, pois aparece moitas veces na documentación desa época. Así, entre outras, nunha atestación do ano 803 do mosteiro de Santa María de Sobrado, lemos: “Ego Isilo, cognomento Sisina, tibi fratri meo *Fafilane* [...]”.

Unha atestación do ano 1538 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago nomea os “lugares y casares de *Fafián*”. O P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia do ano 1745 cita os que daquela debían ser os dous barrios ou aldeas de *Fafián* da seguinte maneira: “*Fafián Primero*, *Fafián Segundo*, llaman al sitio *Fafiáns* de Santa Uxía. Santa Uxía o Eugenia da Riveira”. O mesmo autor en 1754-1755 nomea entre os “Lugares de Santa Eugenia” o de *Fafián*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) rexistra unha peza de terra *llamada de Fafián*. Hoxe a aldea de *Fafián* está moi próxima ao núcleo urbano de Ribeira.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Fafián* nos concellos de Oroso (A Coruña), Rodeiro, neste nome de lugar e de parroquia, A Estrada (Pontevedra), Lugo e Sarria, aquí nome de parroquia (Lugo).

Faro, O

Lugar da parroquia de Corruvedo

O DRAG define a voz *faro* como ‘torre alta situada na costa, provista dunha potente luz e sistemas acústicos para guiar a navegación’. Etimoloxicamente vén do latín PHAROS ‘faro’, e este do grego φάρος, primitivamente o nome da illa de Pharos, situada na badía de Alexandría, famosa polo seu faro, unha das construcións máis altas do seu tempo en cuxo cume ardía de noite unha gran fogueira. En canto ao topónimo *O Faro* que nos ocupa, refírese, como non podería ser doutra maneira,

ao faro de Corrubedo, obra do arquitecto vasco Celedonio de Uribe, autor de numerosos proxectos urbanísticos en Ribeira. O faro inaugurouse en 1856 e con el xurdiría o topónimo. Malia isto, aínda que non está explicitamente documentado, puido haber, segundo recollemos de C. García Bayón, un faro anterior no mesmo lugar ou nas súas proximidades. Baseamos esta posibilidade, á parte de no dato deste autor, no feito de que a finais do século XVIII o cabo de Corrubedo tamén era coñecido co nome de *Aceitero de Armada*, quizais en alusión a un antigo faro de aceite. Así, V. Tofiño de San Miguel no ano 1789 escribe:

Cabo Corrobedo ó Aceitero de Armada. El cabo Corrobedo, que los naturales conocen por el nombre de Aceitero de Armada, es una punta de tierra que se avanza de la costa hácia el NO., [...] y es fácil conocerle por dos montecitos que hay al ENE. de él: el más pequeño á milla y media de distancia, de color blanquizco y terminado en punta bastante obtusa; y el mayor á dos y media millas al mismo rumbo, de color más oscuro y también terminado en punta, pero más aguda que la del primero: el más chico se le conoce con el nombre de Facho, y el mayor con el de Taume, los cuales han sido marcados en nuestras cartas de Tofiño con el nombre de Tombos mayor y menor.

Non cremos que o nome *Aceitero de Armada*, aínda que castelanizado, sexa unha mala interpretación de Tofiño, xa que este autor, moi preciso na súa descriución da costa galega, transcribe correctamente outros topónimos próximos tales como os dos baixos da Marosa, O Rinchador, A Tomasa ou A Praguíña, e os nomes dos citados montes Facho e Taúme. En cambio, coidamos que erra Carré Aldao cando, no ano 1928, transcribe o topónimo *Aceiteiro de Armada* como *Anteiro de Armada*. De calquera xeito, supoñendo que a de Tofiño non fose a forma correcta, o antecedente do actual faro de Corrubedo sería o *facho* ou o lume que sen dúbida se acendía antigamente para guiar os mariñeiros no cume do devandito monte do *Facho*, operación que se repetía, entre outras alturas costeiras, nos montes tamén chamados *O Facho* das parroquias coruñesas de Fisterra e Touriñán, onde volve aparecer o topónimo *O Facho* preto doutros dous coñecidos faros.

Hoxe o lugar corrubedán chamado *O Faro* está formado polo faro propiamente dito e outras catro edificacións: as vivendas dos antigos fareiros, o edificio da antiga sirena sonora etc. Na fachada traseira do faro hai unha pequena edificación que semella unha garita de vixilancia. Trátase da toma de terra do pararraios do faro, a onde chegaba o cable de descarga que remataba nun pozo subterráneo, situado no fondo do pequeno habitáculo. Microtopónimos que se refiren ao faro, á parte do maior *O Faro*, contiguos a este, son *As Leiras do Faro*, *A Fonte da Farola* e *O Agro da Farola*.

Como anécdota, cabe contar que, a raíz do lutuoso naufraxio do transatlántico *Santa Isabel* nos cantís da illa de Sálvora no ano 1921, a luz branca do faro foi substituída por outra de cor vermella, ao pensarse que o terrible accidente puido deberse a unha confusión coa luz do próximo faro de Sálvora. Dende aquel suceso

e durante algún tempo o faro de Corrubedo denominouse popularmente “o faro comunista”.

Debido a que aínda non existía o faro actual, o topónimo *O Faro* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG aparece por primeira vez no ano 1981 coa forma *O Faro*. O de 2003 tamén recolle o topónimo *O Faro* nos concellos de Oleiros, Ortigueira e Rois (A Coruña). *O Faro da Estaca de Bares* en Mañón (A Coruña) e *Faro*, nome de lugar e parroquia do concello de Viveiro (Lugo).

O lugar chamado *O Faro* de Oleiros está ao pé dun cumio que quizais se vexa dende o mar, polo que puido servir en antigo tempo de faro ou guía para mariñeiros e navegantes, suposto que é seguro con relación ao *Faro* do concello de Ortigueira, lugar onde houbo un muíño de vento. En canto á aldea chamada *O Faro* do concello de Rois, aínda que situada no interior, está na aba do *Alto do Faro*, altura que debeu servir, como outras moitas do mesmo nome, de faro, guía ou referencia para camiñantes e viaxeiros terrestres. Nin que dicir ten que o topónimo *O Faro da Estaca de Bares* nomea, como no caso do *Faro* de Corrubedo, unha torre ou faro en sentido real e non figurado. O lugar e a parroquia de nome *Faro* do concello de Viveiro está xusto debaixo do monte do mesmo nome que remata na *Punta do Faro*, situada enfronte da Punta do Fociño do Porco, que marcan a boca da ría.

Fieiteira, A

Lugar da parroquia de Carreira

Segundo explica G. Navaza (2006), as formas galegas *fento*, *fieito*, *feito*, portuguesas *fento*, *feito*, *feto*, e castelá *helecho*, proceden do latín FILĪCTU(M), que en orixe era un colectivo co significado de ‘mata de fentos’, derivado do latín clásico *fīlix*, *-īcis*. *Fieiteira* pode ser un topónimo romance formado pola voz *feito* máis o sufixo abundancial *-eira*. Se procedese directamente do latín, o seu antecedente sería FILĪCTARIA. En calquera caso, o fitotopónimo *A Fieiteira* sinala un lugar abundante en *feitos*. Aínda que eclesiasticamente pertence á freguesía de Carreira, tal como ocorre con outros pequenos lugares poboados do extrarradio da poboación Ribeira, *A Fieiteira* está hoxe máis preto do núcleo da capital municipal ca hai uns anos, debido ao crecemento deste.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Carreira cita en varias ocasións o *agro da Fieyteira*.

O topónimo *A Fieiteira* repítese nos concellos de Coristanco, Mesía, Oleiros, Ortigueira e Oza-Cesuras (A Coruña). No tamén coruñés de Mugardos hai un lugar chamado *As Fieiteiras*, mentres que *A Fianteira* é o nome dun lugar do concello de Sanxenxo (Pontevedra).

Figueirido

Lugar da parroquia de Palmeira

O fitotopónimo *Figueirido* é un derivado de *figueira* máis o sufixo abundancial *-ido*, variante de *-edo* (< latín *-ĕTU*). Xa que logo, no lugar de *Figueirido* houbo un conxunto de figueiras.

En Figueirido está a Casa dos Mariño, que pertenceu a este antigo e influínte apelido galego. O seu escudo nobiliario atópase na actualidade na fachada do pazo dos Otero, situado fronte á igrexa parroquial de Ribeira. Preto da aldea de Figueirido, o gravado rupestre da Pedra da Cabras representa dúas figuras zoomorfas.

Nunha atestación do ano 1591 do Arquivo da Universidade de Santiago cítase unha tal “Catalina de *Figueirido*, viúda de Pedro de Santa Uxía, y Pedro de Santa Uxía, el mozo”. Noutra da mesma fonte documental datada en 1597 aparece “García de Deán, labrador, a Alberte de *Figueirido*”. O P. Sarmiento cita *Figueyrido* nos anos 1754-1755 entre os lugares da parroquia de *San Pedro de Palmeira*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) sinala “Una [casa] de un alto en el lugar do *Figueirido*”. Nesta antiga fonte documental o topónimo aparece varias veces como *O Figueirido*, grafía que podería indicar que daquela levaba artigo.

O apelido *Figueirido* documéntase, con poucas ocorrencias, no concello de Ribeira e con bastantes máis no limítrofe da Pobra do Caramiñal.

Tamén existe o topónimo *Figueirido* nos concellos de Pontedeume (A Coruña), Vigo, Vilaboa, neste nome de parroquia, Vilagarcía de Arousa (Pontevedra), e Cervo (Lugo). *Figueiredo* en Ribas de Sil (Lugo), Boborás, Celanova, Coles, Maside, Ourense, Paderne de Allariz, neste nome de lugar e parroquia, e O Pereiro de Aguiar (Ourense). E *O Figueiredo* nos de Vedra (A Coruña), Pontearas (Pontevedra), San Amaro e Vilamarín (Ourense).

Filgueira, A

Lugar da parroquia de Carreira

O fitotopónimo *A Filgueira*, derivado de *fieito*, require un antecedente latino *FILĪCARIA*, que pode ter valor colectivo —pensamos que é a mellor posibilidade— ou referirse a unha soa planta.

Nunha atestación do ano 1607 de *Galiciana* lemos: “reivindicación de los lugares de Lobagueira en San Isidro de Posmarcos y el de *Filguiera* en San Payo de Carreira y otros bienes”. O P. Sarmiento, na súa viaxe de 1754-1755, anota *Filgueyra*, entre os lugares da parroquia de Carreira. O Catastro de Ensenada (1752), ao facer o relato dos muíños da freguesía, cita “Otro llamado da *Filgueira*, sito en la Amoreira [...] Otros tres están sitios en el arroyo da *Filgueira*”. Na comprobación do citado catastro (1763): “Molino, tiene un llamado *Filgueira*, sito en el lugar”. Estes muíños debían estar no actualmente chamado rego do Paxariño ou no seu confluente o rego de Laxes.

Os topónimos *A Filgueira*, *As Filgueiras*, *Filgueira* e *Filgueiras* son abundantes en Galicia.

Fondevila

Lugar da parroquia de Ribeira

A antiga aldea de *Fondevila* hoxe case forma un continuo co resto do casco urbano de Ribeira. Malia que en lugar costento e alto, está debaixo ou no fondo dunha zona aínda máis elevada. Esta circunstancia orográfica debeu quedar reflectida no topónimo, pois, o de *Fondevila*, moi repetido en Galicia, é o resultado, por haplloxía, dun anterior *Fondo de Vila* ‘no fondo ou debaixo da vila’, en referencia a un lugar máis baixo ca outro próximo, que neste caso puido ser a parte máis fonda ou baixa do territorio hoxe ocupado pola propia aldea de Fondevila ou a de Cruxeiras (á que se referiría o antigo termo *vila*), cuxas penas ocupan a parte máis alta da contorna habitada.

O P. Sarmiento cita nos anos 1754-1755, entre os poucos lugares pertencentes daquela a *Santa Uxía [de Ribeira]*, o de *Fondevila*. O precioso mapa-plano do antigo Couto do Deán, feito por Antonio Millán con data do ano 1627, pero aparecido nun preito de 1756, amosa o lugar de *Fundevila* e a *Fuente de Fundevila* (hoxe recuperada e restaurada xunto co seu lavadoiro). Este manancial unido ao que baixaba do contiguo lugar de Cruxeiras, formaba o rego de Padín (hoxe diminuído e entubado). Esta pequena corrente de auga desembocaba, segundo se pode ver no citado mapa, na daquela chamada praia do Castelo, hai moitos anos entullada baixo os recheos costeiros. Uns metros ao sur remataba no mar o contiguo rego do Ameneiro, que daquela tamén corría en superficie.

Outra posibilidade para algúns topónimos *Fondo de Vila* e similares (non para o que nos ocupa) é que se refiran ao *fondo* ou parte dunha poboación ou *vila* oposto á súa entrada principal. Este é o caso do actual topónimo urbano da vila coruñesa de Padrón *Fondo de Vila*, que, situado nun lugar completamente chan, estaría no seu día no *fondo* ou extremo da vila onda a porta de Fondo de Vila, oposta á porta do Bordel, situada no extremo norte, espazo que puido ser o núcleo orixinario da poboación, en detrimento da zona sur de *Fondo de Vila*, hoxe a máis dinámica da vila, xa que ao seu carón se celebran as animadas feiras padronesas.

O NG 2003 recolle 22 entidades de poboación co nome de *Fondevila*.

Fontán

Lugar da parroquia de Ribeira

Tal como explica G. Navaza (2011), a diferenza do termo *fonte*, o seu derivado *fontán* non designaba unha fonte ou manancial, senón un pequeno curso de auga orixinado nel. Como ocorre con outras pequenas correntes fluviais do actual casco urbano de Ribeira e dos seus arrabaldes, no actual lugar de *Fontán*, tamén moi

urbanizado, non se aprecia ningunha en superficie, pero máis abaixo, no noiro de cemento construído sobre a pequena praia de *Fontán* vese a saída dun conduto subterráneo polo cal desemboca no areal o arroio ou *fontán* (< latín medieval FONTANU(M)) nomeado no topónimo. Nunha visita ao lugar interrompemos o paseo dunha señora de 83 anos. Ás nosas preguntas, contestounos que de nena ía lavar a roupa á desembocadura do rego nun pequeno lavadoiro, hoxe desaparecido, que quedaba inutilizado coa marea chea.

G. Navaza (2011) achega documentación antiga na que se di, en latín medieval, que tal ou cal regueiro ou *fontán* corría dun lugar a outro. Así, nunha atestación do ano 950 do mosteiro de Celanova lemos: “ad *fontanum* qui discurrit iuxta domus de Marico” ou, en 1065, nun documento do mosteiro de Carboeiro, “illo *fontano* quod discurrit de monte Prosario”. O *Fontán* que nos ocupa pode ser o dunha cadea onomástica do ano 1579 rexistrada nun documento do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago que di: “Obligación de Gómez de Olveira, labrador, a Juan de *Fontán*” ou, no mesmo ano, no Arquivo da Catedral de Santiago, “Martín de *Fontán*, veciño da Pobra”. O topónimo aparece citado varias veces na comprobación do Catastro de Ensenada: “Otra [herdade], *Fontán*, toxar, dos concas” e “Otra, *Fontán de Arriva*, labradío, regadío”. Seríao coa auga do arroio ou *fontán* contemplado no topónimo?

O topónimo *Fontán*, característico da parte occidental das provincias da Coruña e Pontevedra, é bastante abundante en Galicia.

Fonte Ramil

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Tal como indica a primeira parte do seu nome, no lugar de *Fonte Ramil* hai unha fonte, que puido ser dun tal *Ranimirus*. Así, a partir dun sintagma latino FÖNTE RANIMIRI, co antropónimo en xenitivo, teríamos *Fonte Ramir* (por perda do *-i* final) > *Fonte Ramil*, co segundo *r* alterado en *l* por disimilación respecto ao *r* da primeira sílaba. Outra posibilidade sería que o de *Fonte Ramil* fose un composto romance máis tardío, formado pola palabra *fonte* e o apelido *Ramil*, procedente do topónimo de posesor homónimo. No primeiro suposto, a fonte sería dunha persoa de nome *Ranimirus* e, no segundo, dunha apelidada *Ramil*. Mentres non teñamos documentación medieval do topónimo non é posible saber a cal das dúas orixes responde. *Ranimirus* é un nome formado polas raíces góticas RAN, non o suficientemente aclarada, e MIRUS < MÊREIS ‘famoso, celebre’ e a base do nome *Ramiro*.

Non atopamos este topónimo de Ribeira na documentación medieval, no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). O NG documéntao por primeira vez no ano 1970. Esta tardía aparición indúcenos a pensar que na súa segunda parte estea o apelido *Ramil*.

O topónimo *Fonte Ramil* é un topónimo único en Galicia, non así, por separado, os da *Fonte* (este numerosísimo) e *Ramil*.

Fonte Seca, A

Lugar da parroquia de Castiñeiras

O topónimo *A Fonte Seca*, hoxe nome dunha rúa integrada no continuo urbano de Castiñeiras, fai referencia a unha fonte situada enriba da praia de Mosqueiros, na beira esquerda, dirección Aguiño, da estrada DP-7307. A fonte, hoxe pintada de branco, amosa unha inscrición coa data de 1932. O erudito local A. Parada Mariño, de 69 anos de idade e nado en Castiñeiras, comunícanos que el sempre a recorda sen auga.

O topónimo aparece por primeira no NG 2003. Esta fonte tamén documenta un lugar chamado *Fonteseca* no concello de Friol (Lugo), *A Fonte Seca* en Tui e dous no de Vigo (Pontevedra).

A fonte nomeada no topónimo *A Fonte Seca* está, efectivamente, seca

Fóra de Portas

Lugar da parroquia de Corrubedo

Aínda que, como é obvio, o núcleo poboado de Corrubedo nunca tivo portas coma as cidades medievais amuralladas, o topónimo *Fóra de Portas* puido ser creado en sentido figurado ou metafórico por estar o lugar así chamado algo afastado e fóra do núcleo urbano de Corrubedo propiamente dito ou na entrada ou ás portas deste.

Outro topónimo que leva o adverbio de lugar *fóra* é o da illa *Estela de Fóra* no concello pontevedrés de Nigrán, situada *fóra* ou na parte exterior do océano respecto á súa veciña *Estela de Dentro*. En canto á fisterrá *Praia do Mar de Fóra*, debe o seu nome a estar no mar exterior ou de *fóra* en contraposición ao mar de dentro, que sería o que baña a costa interior e máis encalmada da vila de Fisterra.

O topónimo *Fóra de Portas* non se rexistra no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Aparece por primeira vez no NG 2003. Esta fonte non documenta entre a toponimia maior ningún outro lugar chamado *Fóra de Portas*.

Forcados, Os

Cume montañoso onde conflúen os concellos de Ribeira, O Porto do Son e A Pobra do Caramiñal

O orotopónimo *Os Forcados*, en latín *FURCĀTUS*, refírese a unha montaña de 590 metros de altitude, cuxo cume bifurcado, en forma de Y, con dúas alturas contiguas que recordan as dúas xibas dun camelo, apréciase moi ben dende o porto pesqueiro de Ribeira. Os outros nomes desta montaña, que tamén se refiren á súa forma, son *A Galla dos Forcados* e *Os Dous Gallos*, por amosar, de maneira moi clara, esas dúas prominencias, picos ou gallos.

O pico dos Forcados, co seu cume bifurcado

Unha segunda altura bifurcada con dous gallos ou gallas é a do Galiñeiro, que fai de límite natural dos concellos pontevedreses de Vigo e Gondomar, de sobrenome *As Dúas Gallas* ou *As Gallas*, semellantes ás gallas das antigas forcas ou galletos de facer os labores campesiños. A pouca distancia do pico dos *Forcados* está o da *Curota*, pertencente ao limítrofe concello da Pobra do Caramiñal, topónimo talvez procedente dunha base prerromana *COR- ‘rocha, pedra’. O agudo pico rochoso ou *curuto* deste monte vese tamén moi ben dende o porto de Ribeira.

O P. Sarmiento, na viaxe a Galicia do ano 1745, escribe *Forcados*. Na de 1754-1755 cita o topónimo dentro da parroquia de Oleiros, limítrofe coas de Xuño (O Porto do Son) e Lesón (A Pobra do Caramiñal), como *Los Forcados. Monte*. O mapa de Fontán, impreso no ano 1845 pero traballado dende 1817 ata 1834, documenta *Los Forcados*.

O NG 2003 tamén recolle un lugar chamado *Forcados* no concello do Saviñao (Lugo); *As Forcadas* nos de Ortigueira e Ponteceso (A Coruña), Sober, Vilalba (Lugo) e Bande (Ourense); *A Forcada* en Salvaterra de Miño (Pontevedra) e Trabada (Lugo); e *Forcadas*, nome de lugar e parroquia, en Chandrexa de Queixa (Ourense). Algúns destes topónimos, no canto de a cumios ou picos bifurcados, pódense referir a bifurcacións de camiños ou confluencia de ríos tamén en forma de Y.

Frións

Lugar da parroquia de Carreira

A partir dun sintagma (VILLA) FREDONIS, xenitivo de *Fredo(ne)*, dunha declinación *Fredo(ne)*, *-onis*, teríamos hoxe *Frións*, co termo *villa* ‘granxa, grande explotación agrícola’ elidido, aínda que o topónimo tamén podería ter a súa orixe no xenitivo *Fredonis* sen o acompañamento do termo *villa* ou outro parecido.

O antropónimo *Fredo(ne)* está atestado nun documento da colección diplomática da catedral de Lugo do ano 922, onde se cita “Castrum *Fredoni* ed inde ad Castrum Seniori”. Outra persoa do mesmo nome aparece nunha atestación do ano 1004 do mosteiro de Celanova, na que se dá a relación de *vinatarios* ou viñateiros que debían pagarlle ao citado cenobio, o dono das terras cultivadas, as cantidades anuais en viño estipuladas no foro: entre os *vinatarios* figura un chamado *Oliti*, que era fillo dun tal *Fredon*: “*Oliti*, filio de *Fredon*, *vinatario*”. Este antropónimo de orixe xermánica está formado por *Fred-*, da voz gótica **freth-* ou **frith-* ‘paz’, presente na primeira parte de moitos topónimos galegos.

O topónimo *Frións* é único en Galicia, polo menos entre a toponimia maior. É citado polo P. Sarmiento nos anos 1754-1755 coa forma *Friós* como “lugar de San Payo de Carreira”. No ano 1763, na comprobación do Catastro de Ensenada lemos: “Antonio de Santa María, casa, havita una terreña en el lugar de *Frións*” e “La partida que dice viña do cruceiro, sito en el lugar de *Frións*”, herdade que ocuparía os terreos contiguos ao cruceiro de *Frións*, que aínda se ergue nun cruzamento viario a carón do que despois foi o primeiro campo de fútbol do Atlético de Ribeira, hai xa anos reconvertido nas pistas deportivas dun grupo escolar.

Gándara, A

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Segundo C. Búa, a palabra *gándara*, coas súas variantes, *gandra* e *granda*, de orixe incerta, é coñecida en todo o norte peninsular coa idea significativa de sitio pedregoso, caeira dun monte ou lugar chan próximo a un río con aluviós areosos, todos terreos non aptos para a agricultura. O profesor Búa cre que a voz *gándara* é inseparable de *ganda* ‘acumulación de pedras ou rocas’, presente en distintos dialectos alemáns e románicos dos Alpes. Este autor considera posible que *gándara* sexa un derivado de *ganda* co sufixo átono tamén prerromano *-ara*, cun

significado local-abundancial semellante ao románico *-eiro, -eira*, co que *gándara* equivalería a ‘lugar ou terreo onde hai unha grande acumulación de pedras’. Pola súa banda, o DRAG ofrece o vocábulo *gándara* co significado de ‘terreo baixo arento e improdutivo onde só medra a maleza’.

O lugar chamado *A Gándara* da parroquia de Artes amosa grandes afloramentos rochosos en forma de laxes. A un deles refírese, segundo nos contou a veciñanza, o microtopónimo *A Pedra Furada*. No lugar da *Gándara* da parroquia de Oleiros, hoxe moi urbanizado, as casas non deixan ver a composición do solo.

Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) o lugar *A Gándara* da freguesía de Artes é citado como: “Monte común, en el nombrado da *Gándara*, sito en la aldea de Segó” e “Monte común. En el nombrado da *Gándara*, términos de la aldea de Molinos, hace cavida medio ferrado, a carpaza”. Nesta mesma fonte, o lugar chamado *A Gándara* da parroquia de Oleiros é nomeado como *A Gándara*: “Otra [herdade] nombrada *A Gándara*, labradío secano”. Este topónimo aparece recollido sen artigo no NG 2003 e por primeira vez en 1864.

O topónimo *A Gándara* e os seus derivados son moi abundantes en Galicia.

O lugar da Gándara da parroquia de Artes amosa grandes afloramentos rochosos

Garita, A

Lugar e monte da parroquia de Ribeira

O DRAG recolle a palabra *garita*, base do topónimo, co significado de ‘caseta onde só cabe unha persoa, utilizada como abrigo polas sentinelas e os vixilantes’. É un galicismo procedente do francés antigo *garite* ‘refuxio, garita de vixilancia’, que debeu entrar nos romances peninsulares no século xv. Dende o monte da *Garita* (*A Gorita* na fala popular), duns 103 metros de altura, situado entre as parroquias de Ribeira, ao norte, e a de Castiñeiras, ao sur, divisase unha dilatada panorámica. Abrangue dende o cabo Corrubedo ata as illas Cíes, o cabo Silleiro e o monte de Santa Trega, e inclúe a entrada da ría de Arousa en dirección ao porto

ribeirense. A *garita* ou pequena caseta nomeada no topónimo debeu estar enriba das rochas que hai na parte máis alta do monte. A tradición oral conta que as nais e as mulleres dos mariñeiros da zona subían a eses penedos para comprobar se vían as velas das súas pequenas embarcacións no horizonte. Se o vento non lles era favorable, as mulleres dirixíanse á capela do achegado monte de Santo Alberte para cambiar a dirección da corrente de aire, orientando as tellas do santuario no sentido desexado. Este rito, relacionado coas preocupacións mariñeiras e chamado popularmente *cambiar a tella* ou *virar a tella*, practicouse tamén, segundo F. Cabeza Quiles (1988), nas ermidas costeiras de Nosa Señora do Faro (Corme) e A Virxe do Monte (Camariñas), así como nas da Lanzada e Santa Trega.

No monte da *Garita*, á parte do topónimo *A Garita* propiamente dito, que debe dar nome ás devanditas rochas ou penedos, existen, a pouca distancia, os microtopónimos *A Garda* e *O Monte da Garda*, que poderían referirse ao mesmo punto de garda ou vixilancia en altura ou a outros da contorna inmediata, todos situados no mesmo monte. Nas proximidades, co significado ‘so ou debaixo da *Garda*’, documéntase dúas veces o microtopónimo *Soagarda*: un preto da aldea de Poi e outro a carón do cemiterio de Castiñeiras.

Na zona da *Garita* existen varias covas entre as rochas coñecidas como os *túneles*. Segundo a tradición, servían de refuxio á poboación dos arredores na época das invasións marítimas.

Aínda que o P. Sarmiento, na viaxe que fixo a Galicia no ano 1745, non cita explicitamente o topónimo *A Garita*, quizais se refira a el (tamén podería ser a zona do actual miradoiro da Pedra da Ra ou o contiguo castro da Cidá, onde houbo outra *garita* de vixilancia), cando escribe:

Estuve en lo alto que mira sobre Carreira y allí es uno de los mejores puntos de visión, que se pueden imaginar, pues se registra infinito: toda la cordillera de montes [...] la cual va a rematar en los bajos de Curruvedo [...] La isla de Sálvora, que dista poco más de media legua de la punta de Carreira.

O nome da *Garita* tampouco é citado no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Carré Aldao (1928) escribe, falando de Ribeira, que: “de castillos antiguos se conserva el de la *Garita*, hoy vigía de los prácticos”. Non sabemos en que se puido basear este escritor cando se refire ao suposto castelo que cita.

As escavacións realizadas no próximo castro da Cidá, duns 210 metros de altura, descubriron a base dunha construción cadrada, que corresponde aos restos doutra *garita* de vixilancia do século XVIII construída sobre unha vivenda castrexa.

O topónimo *A Garita* aparece por primeira vez no NG 2003. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 recolle na parroquia de Castiñeiras, na parte sur do monte, a *Rúa da Garita*.

O NG documenta tamén o topónimo *A Garita* nos concellos de Cariño, Fene, A Pobra do Caramiñal, San Sadurniño, As Somozas (A Coruña) e Oourol (Lugo), onde é nome de dous lugares. No concello lugués de Ribadeo hai un lugar

chamado *Os Garitos*. Estes topónimos, máis ou menos próximos ao mar ou ás rías, agás os de Ourel e As Somozas, complétanse con outros, que non recolle o NG, situados tamén na costa ou ao seu carón, do que se desprende que as garitas de vixilancia foron construídas maiormente para vixiar os potenciais perigos que viñesen polo mar.

Goda

Lugar da parroquia de Artes

No topónimo *Goda* consérvase o nome dunha persoa, posesora ou fundadora do lugar, chamada *Goda*. Este antropónimo de orixe xermánica está formado coa raíz *got-* / *god-* en que se confunden ou conflúen tres temas léxicos do gótico, a saber: *gôths* ‘bo’, *guth* ‘Deus’ e **guts*, **guta* ‘godo’. Esta mesma raíz está presente en *Gude* (véxase). O seu derivado (quizais diminutivo) deu o topónimo ourensán *A Gudiña*.

Nun documento do ano 985 do mosteiro de Celanova aparece o nome persoal *Goda* referido a unha muller (tamén pode ser nome de home) autodenominada escrava (*ancilla*) de Deus, de nome *Eilo(ne)* e de sobrenome (*cognomento*) *Goda*, que lle doa ao mosteiro de Santa Cruz de Vilaza, no concello ourensán de Monterrei, unha longa serie de propiedades: “Ego ancilla Dei Eiloni, cognomenta *Goda*, testo en scriptura veritatis ad ecclesia vocabulo Sancte Crucis, villas meas premonitatas [...]”. En 1003, nunha atestación do mosteiro de Samos, cítase un tal *Goda*, fillo dun tal Froila e dunha tal Flamolina: “et suos filios nominibus Abdino et *Goda*”. Noutro documento do ano 1011 do mesmo mosteiro noméase outra muller chamada tamén *Goda*, esposa (*uxor*) dun tal Aldretus Mellidiz: “[...] quam habuit Aldretus Mellidiz et uxor súa *Goda*”.

O lugar chamado *Goda* que nos ocupa cítao o P. Sarmiento nos anos 1754-1755 coa súa forma actual, *Goda*, entre os “lugares de San Julián de Artes”. Anos máis tarde, en 1763, a comprobación do Catastro de Ensenada cita “Otra [peza de terra] en la aldea de *Goda*, nombrada Sequiña” e un individuo chamado “Domingo da Graña de *Goda*”.

O topónimo *Goda* é único, polo menos entre a toponimia maior.

Graxa, A

Lugar da parroquia de Carreira

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Graña, A

Lugar da parroquia de Carreira

Dada a forte influencia que tivo en Galicia a orde do Císter, o topónimo *A Granxa* pode ser unha adaptación galega da palabra francesa *grange*, mentres que o da *Graña* parece proceder da palabra latina *GRANEA*, derivada de *granu* ‘gran, cereal’. Algúns topónimos galegos *A Granxa* e *A Graña* poderían nomear granxas máis ou menos modernas no tempo, mais é posible que unha boa parte deles se refira a antigas fundacións eclesiásticas de rango inferior aos mosteiros e aos priorados, pois, segundo Hipólito de Sa (1972), case todos os mosteiros de Galicia algo importantes tiñan cadansúa *graña* ou *granxa* dedicada a subministrar produtos agropecuarios aos seus respectivos cenobios. Así, nun documento do ano 1292 do mosteiro de Santa María de Sobrado, hoxe no Archivo Histórico Nacional, publicado por M. do C. Pallares e E. Portela, cítase unha granxa deste cenobio e un dos seus mestres labregos:

E Domingo dito do Rioo, morador de Sancta Ala de Curtes, jurado e preguntado de que el morava en Gargae cum frey Monni Calvo, que era mestre daquela *granía* e disso que tomara X jugos de boys cum seus apeyros e que o ajudou a arar e lavar o villar d’Ooys.

En canto aos topónimos concretos que nos ocupan, preto do lugar *A Granxa* da parroquia de Carreira atópase a capela de San Roque, reconstruída e restaurada en varias ocasións (a última no ano 1960). Esta *A Granxa* é citada na comprobación do Catastro de Ensenada (ano 1763): “Otra [peza de terra] agro da *Granxa*”. O da parroquia de Oleiros, que non aparece nesta fonte, faíno por primeira vez no NG coa forma castelanizada *Granja* no ano 1940, cando a daquela pequena entidade só tiña unha casa e catro habitantes. Ás nosas preguntas, un matrimonio maior do contiguo lugar de Salmón explicounos que a este lugar hoxe chamado *A Granxa* veu casar un home chamado *Manuel da Granxa*, procedente do lugar da *Granxa de Frións* [trátase da *Granxa* da parroquia de Carreira], información que tamén nos foi subministrada por unha moza que dixo ser a neta do tal Manuel, polo que deducimos que o topónimo *A Granxa* da freguesía de Oleiros puido nacer debido a esta circunstancia.

Polo que respecta á *Graña* da freguesía de Carreira, o P. Sarmiento refírese a ela na visita que fixo a Galicia ano 1745 como segue: “Entra la punta de Carreira y los bajos de Curruvedo hay esto: Mámoa, lugar. Arenal do Castro, *Graña*”. O mesmo autor en 1754-1755: “*Graña* [...] lugar de San Payo de Carreira”. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cítase varias veces, como, entre outras: “que se dice lugar da *Graña*”.

Os topónimos *A Granxa* e *A Graña* son abundantes en Galicia.

Gude

Lugar da parroquia de Artes

No topónimo *Gude* está o antigo nome de persoa de orixe xermánica *Gutus*. Dunha antiga (VILLA) GUTI, que equivale a granxa ou *villa* agrícola de *Gutus*, antropónimo que está formado como o de *Goda* (véxase) a partir da raíz *got-/god-*. A mesma forma consérvase no topónimo *Vilagude*, no concello da Estrada, pero coa palabra vila (< lat. VILLA) no comezo.

Aínda que é difícil saber o xénero deste nome persoal, sábese que é masculino cando os documentos o indican explicitamente. Así, unha atestación do ano 912 do mosteiro santiagués de San Martiño Pinario cita un seu abade de nome *Gutus*: “*Gutus* aba confirmo”. Noutro documento de cara ao ano 914, publicado na *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, aparece o nome do que debe ser o mesmo abade: “Monasterio Sci. Martini de Pignario, quod situm est in urbe Compostella, et abbati ipsuis cenobii dompno [domino] *Gudo*”.

Nunha atestación do ano 1579 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase un tal *Juan de Gude*. O P. Sarmiento, na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, nomea o de *Gude* entre os “lugares de San Julián de Artes”. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia lemos: “Tiene una pieza de tierra nombrada agra de *Gude*” e “Antonio de *Gude*, casa, la en que avita, de un alto, sita en la aldea de *Gude* y Devesa”, lugares que están contiguos.

O apelido ribeirense *Gude*, nado na aldea do mesmo nome, rexistra 471 ocorrencias no concello de Ribeira, dende onde se espallou aos limítrofes da Pobra do Caramiñal, do Porto do Son e ao próximo de Boiro.

O NG 2003 rexistra outra entidade de poboación chamada *Gude* no concello de Lugo e *Gudes* no ourensán de Xinzo de Limia.

Hedreiras, As

Lugar da parroquia de Ribeira

O fitotopónimo *As Hedreiras* é un claro derivado de *hedra* por medio do sufixo abundancial *-eira* (latín > -ARIA), en plural. O DRAG documenta o vocábulo *hedreira* co significado de ‘lugar onde hai moitas hedras’. O sitio das *Hedreiras*, situado a carón da praia de Area Secada, é moi abundante en hedras, que alí cobren varios penedos, as paredes das ruínas dun antigo secadoiro de bacallau e, especialmente, unha fonte. Un veciño de Castiñeiras coméntanos que antano súa nai pasaba moitas veces por razóns de traballo polo lugar das *Hedreiras* e que se refería a este co nome das *Hedreiras da Fonte*.

A aldea das *Hedreiras* hoxe recibe o nome da Secada, o da praia contigua, polo que o topónimo *As Hedreiras* pode estar en proceso de desaparición, pois varias persoas do lugar e das súas proximidades non nos souberon dar razón da súa existencia. Este topónimo aparece por primeira vez no NG 2003.

Un penedo cuberto de
hedra no lugar
das Hedreiras

Igrexa, A

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O topónimo *A Igrexa* (do latín vulgar *ECCLESIA*, clásico *ecclesia* ‘assemblea, reunión de fieis’), refírese á igrexa de cada parroquia, o centro de reunión de fieis os domingos e festas de gardar. Reproduce a voz común do galego, *igrex*a, recuperada por vía culta, pero as evolucións patrimoniais galegas a partir de *ECCLESIA*(M) son, con ou sen artigo, *Eirexa*, *Eirexe*, *Irexe*, *Irex*a, *Grix*a, *Airexa* e *Airexe*.

O lugar da *Igrexa* da parroquia de Oleiros hoxe non alberga o cemiterio (do que apenas quedan restos) no adro da igrexa, ao ser trasladado ás inmediacións do lugar da Gándara, nun caso quizais comparable ao da parroquia de Corrubedo e ao da de Santa María de Olveira, aínda que nesta, ao contrario do que ocorre en Oleiros, permanece sen dismantelar o camposanto vello no adro e arredores da igrexa vella, mentres que o novo se levantou nas proximidades do lugar de Iñeiras.

O padre Sarmiento, na súa visita a Galicia dos anos 1754-1755, cita o lugar *San Martiño* da parroquia de San Martiño de Oleiros, no canto da *Igrexa*. O mesmo fai, de acordo co costume de nomear a entidade onde está a igrexa co nome do santo titular da parroquia, a comprobación do Catastro de Ensenada (1763): “Tiene una pieza [un tal Domingo de Axeitos] en la aldea de *San Martín*, nombrada Pernave-lla”. O topónimo *A Igrexa*, e non *San Martiño*, aparece no NG por primeira vez no ano 1864 como *La Iglésia*.

En Galicia existen máis de setecentas pequenas entidades de poboación que recollen no seu topónimo o tema igrexa, que constitúe a palabra máis nomeada na toponimia.

Insuela

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *Insuela* é un diminutivo formado co sufixo diminutivo *-ela* < latín *-ĒLLA*, sobre a palabra tamén latina *INSŪLA* ‘illa, terra rodeada de mar’. A pequena illa á que se refire é a illa das Cabras, unida no devalo do mar nas mareas máis vivas á punta de Insuela, contigua ao lugar do mesmo nome. No interior, o mesmo topónimo, repetido en Galicia, refírese a pequenos territorios rodeados por dúas ou máis correntes de auga.

Unha atestación do ano 1601 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita un tal “Antonio Paz de *Insoela*, labrador, veciño de Palmeira”. O padre Sarmiento nos anos 1754-1755 cita *Insola* entre os lugares da parroquia e, en 1745, *Ynsuela*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) rexistra unha peza de terra situada “en el lugar de *Ynzuela*”, “Tiene otra [casa] terreña en el lugar referido de *Ynsuela*” e “Havita una [casa] de un alto en el lugar de *Inzuela*”.

En *Insuela* houbo un secadoiro de congro e, tal como amosan algúns documentos antigos, establecéronse con fábricas de salgadura varios fomentadores cataláns, cando o lugar estaría moito menos poboado ca hoxe, quizais buscando, como puido ocorrer con máis seguridade no contiguo Coroso e no de Couso, terras relativamente pouco poboadas ou apartadas para non ter problemas cos veciños. Unha destas industrias pertencía a José Colomer Bargés, o iniciador da saga dos Colomer, morto o ano 1891. A súa fábrica-almacén tiña dezaseis lagares e o seu correspondente embarcadoiro. Por outra banda, nun artigo asinado por Lisardo Barreiro en *El Eco de Galicia* do 14 de xuño do ano 1885, infórmase:

A poca distancia de Palmeira hay una punta de tierra donde están emplazadas 3 fábricas de salazón, y a cuyo lugar denominan *Insuela*: las muchas rocas cubiertas de líquenes que por allí forma el mar; los pinares de la cima del montículo á cuyo pié moran las tres familias catalanas, el apartamiento y augusto silencio de aquel paraje, prestan especial atractivo a la microscópica *ínsula* en donde hé visto también una *mámoa* que tiene una piedra encajonada percibiéndose en ella además letras borrosas ó ilegibles.

Referidos a pequenas insuas terrestres ou marítimas, o NG 2003 documenta outro lugar de nome *Insuela* no concello da Estrada (Pontevedra), e *A Insuela* nos de Muros, Ortigueira (A Coruña) e Cerdedo-Cotobade (Pontevedra).

Iñeiras

Lugar da parroquia de Olveira

Se *Iñeiras* tivese orixinalmente artigo podería ser **Aciñeiras* con seseo, pero, ao non darse esta árbore na zona, temos que dar o topónimo como de orixe incerta. En dous documentos do ano 1852 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago figura *agra de Ineiras* e *d’Ineiras*, en Olveira. O topónimo tamén aparece citado

na comprobación do Catastro de Ensenada (1763): “Tiene en el agro de *Yñeiras*, sito en el lugar de Bretal, una pieza llamada del mismo nombre” e “Otra [peza de terra] *Iñeiras* [...] L. [levante] arroyo”.

O NG 2003 non rexistra ningún outro lugar chamado *Iñeiras*.

Lagarto, O

Lugar da parroquia de Aguiño

O zootopónimo *O Lagarto*, hoxe nome dunha rúa do casco urbano de Aguiño, provén de *LACARTUS, variante do latín LACĒRTUS. A permanencia continuada dunha colonia destes animais nun lugar solleiro propiciaría a aparición deste topónimo. En Galicia contamos con dúas especies: o lagarto arnal, que frecuenta lugares secos e pedrosos, e o lagarto das silvas ou das silveiras, máis pequeno, que, como o seu nome indica, habita zonas húmidas con moita vexetación arbustiva. Na tradición popular o lagarto inspirou un misterioso interese e temor, sobre todo o arnal, de aí probablemente o feito de que este animal callase como topónimo. Tamén cómpre considerar a posibilidade de que se refira á figura dun lagarto tallado nunha pedra; de aí o microtopónimo a *Pena* ou *A Pedra do Lagarto*.

O nome de lugar *O Lagarto* non é citado no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa posterior comprobación (1763). No NG non fai a súa aparición ata o ano 2003, pero o rueiro de Ribeira de 1987 rexistra *Rúa do Lagarto*.

Aínda que haberá moitos máis entre a toponimia menor, o NG, á parte do da parroquia de Aguiño, só rexistra o topónimo *O Lagarto* nos concellos do Porto do Son (A Coruña) e A Caniza (Pontevedra).

Lagoíña, A

Lugar da parroquia de Palmeira

O pequeno río Esteirón, que fai de límite natural entre os concellos de Ribeira e A Pobra do Caramiñal, forma lugares enchoupados en época de chuvias no seu esteiro (de aí o seu nome) ou desembocadura na praia da Corna. A un deles debe referirse o topónimo *A Lagoíña*, diminutivo en *-iña* do substantivo *lagoa* ‘extensión de auga máis pequena ca o lago e de menor profundidade’, en latín LACŪNA, palabra derivada de *lacus* ‘lago, depósito de auga natural ou artificial de auga’.

Na comprobación do Catastro de Ensenada correspondente á parroquia de Palmeira (1763) lemos: “Otra [peza de terra] no agro de *Laguiña* P [polo poñente] arroyo”, que debe tratarse do río Esteirón. Na mesma fonte: “Tiene en el lugar de Esteyrón una pieza del mismo nombre”, “En la *Lagoa de Esteyrón* una pieza de este nombre” e “La segunda partida, nombrada *Lagoa de Esteyrón* [...] herbal”; esta *Lagoa* debe ser a nomeada no topónimo *A Lagoíña*.

O NG 2003 tamén documenta outro lugar chamado *A Lagoíña* no concello de Nigrán (Pontevedra).

Laxes de Abaixo

Lugar da parroquia de Carreira

Laxes de Arriba

Lugar da parroquia de Carreira

Laxes do Castelo, As

Lugar da parroquia de Ribeira

A carón do lugar de *Laxes de Abaixo*, onde debeu nacer o topónimo, aínda hai, tal como indica a súa primeira parte, conxuntos de *laxes* ou pedras planas. A palabra *laxe* procede dunha voz do mesmo significado de procedencia celta e foi adaptada polo latín do noroeste peninsular coa forma LAGĬNA > *Laxe*, que, segundo F. Cabeza Quiles (2014) atopa correspondencias moi claras nas linguas celtas, tales como irlandés antigo *laigen* ‘lanza’, en canto á forma plana da lámina metálica da parte final da arma, irlandés moderno *láí* ‘espada’, galés medio *llain*, ‘folla [plana] de metal, espada’, gaélico escocés *lann* ‘folla dunha espada ou coitelo’. Estes vocábulos do celta insular complétanse con outro que Dottin dá como galo. Así, segundo recollemos de Corominas e Pascual, o médico e botánico grego Dioscórides cita na súa *De materia medica* a planta chamada heléboro branco coa denominación de *lágionon*, planta caracterizada por ter unhas follas moi voluminosas e planas, que é chamada por Plinio, seguramente latinizando unha palabra celta similar, *laginen*. Todas estas palabras proceden, moi probablemente, do indoeuropeo **pla-* ‘superficie plana’, co que nos atoparíamos con varios casos de perda dun *p-* inicial, trazo característico e propio do celta.

En Galicia, país moi pedroso, é moi frecuente o topónimo *A/As Laxe(s)*, pois levan a palabra *laxe* unhas 90 entidades de poboación en singular, en plural ou formando parte do topónimo. A variante *A/As Laxa(s)* tamén é abundante. Son derivados abundanciais da palabra *laxe* os topónimos, con ou sen artigo, *Laxedo*, *Laxendo*, *Laxido*, *Laxosa* (procedente dun antigo **lagenosa*), *Laxoso* (de **lagenosu*), *Laxiña*, *Laxás*, *Laiosa* (procedente dun antigo **lagenosa*) e *Laiosos* (de **lagenosu*). En Portugal *Laje*, *Lajes*, *Lajedo* e *Lajeosa*. Segundo Corominas e Pascual, o topónimo *Laxe* e derivados serían un endemismo lingüístico exclusivo de Galicia, de onde pasarían a Portugal. Na numerosa familia galega do topónimo *Laxe* o vocábulo *laxe* pasaría como voz de substrato ao latín falado no noroeste peninsular ou mesmo ao galego.

Nunha atestación do ano 1594 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago lemos: “lugar de *Laxes* [...] sito a la felegresía de San Payo de Carreira”. O P. Sarmiento nos anos 1754-1755 sinala entre os “lugares de San Payo de Carreira” o de *Laxes*. A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) menciona: “Lugar de *Lajes*”, “Antonio Vilar, casa, havita una de un alto en el lugar de

Laxes”, “Agro de Pidre, sito en el lugar de *Lajes*” e “Agro de Areoso, sito en el lugar de *Lajes*”.

O NG do ano 2003 documenta só o lugar de *Laxes*, topónimo que no próximo nomenclátor se substituirá por *Laxes de Abaixo*, incorporándose por primeira vez o contiguo de *Laxes de Arriba*. Tanto un coma o outro aparecen castellanizados como *Lages* ou *Lajes de Abajo e de Arriba* en nomenclátors anteriores.

Para o lugar *As Laxes do Castelo*, véxase tamén *Castelo*.

Liboi

Lugar da parroquia de Carreira

O lugar de *Liboi* está contiguo ao do Vilar de Arriba. O seu nome, coma outros rematados en *-oi*, debe ser a evolución do nome dun antigo posesor ou terratenente medieval dunha antiga *villa* agrícola. Puido chamarse *Luponus*, antropónimo de orixe latina. Así, a partir dunha antiga (VILLA) LUPONI, en xenitivo, *villa* de *Luponus*, teríamos hoxe, coa normal perda do *-n-* intervocálico, a sonorización do *-p-* intervocálico en *b* e asimilación da primeira vogal, *Liboi*.

Unha atestación do ano 759, contida en *Diplomática española del período astur*, rexistra un *Luponi presbiter*. O P. Sarmiento anota *Liboy* na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 entre os lugares de *San Payo de Carreira*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita o lugar de *Liboi*, entre outras, nas ocasións seguintes: “La partida setenta y siete que dize agro da biña do *Liboi*”, “Que dize agra de *Liboi*”, “Lugar de Castro y agro de *Liboy*”, “Agra de *Livoy*” e “Jesús Martínez, casa, havita una de un alto en el lugar de *Liboy*”.

O topónimo *Liboi* non se repite na toponimia maior de Galicia.

Listres

Lugar da parroquia de Aguiño

O topónimo *Listres* quizais se refira á antiga existencia no lugar da planta chamada *lesta*, probable voz de orixe prerromana, da que puido existir unha variante con *i*, igual a **lista*, que daría os topónimos *Lista* e *Liste*. Este segundo cun *r* epentético ou adventicio e en plural converteríase no topónimo *Listres*.

Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cítase, dentro da daquela parroquia de Carreira, “Otra [peza de terra] no agro de *Listres*”.

O topónimo *Listres* é un topónimo único en Galicia.

Lixó

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Lixó, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Lixó pode ser un derivado de *laxe* (véxase *Laxes*), co sufixo diminutivo *-õla*. Así, a partir de LAGINŌLA ‘laxe pequena’ virían, segundo estudou o profesor G. Navaza (2007), os topónimos *Lixó* e *O Lixó*, en coherencia coa evolución do sufixo latino *-õla*, que dá *-ó* na Galicia suroccidental, incluído o concello de Ribeira, e en Portugal (e non *-oa*, a solución maioritaria de Galicia, amais de *-oa* e *úa*). En canto ao actual *i* pretónico de *Lixó* no canto dun nun principio esperable **Laxó*, pode deberse a palatalización da vogal pretónica *a* en *i* por influxo da consoante palatal contigua *x*, fenómeno fonético que se repite, por exemplo, no nome da pequena illa palmeirá chamada *Tixosa*, derivado de *toxos*, especie vexetal que aínda existe na illa, aínda que hoxe non de maneira abundante. Outra posibilidade sería que *Lixó* fose un derivado de *Loxo*, topónimo tamén prerromano, co mesmo sufixo, en diminutivo, *-õlo*.

Unha atestación do ano 1556 do Arquivo da Universidade de Santiago cita “las heredades y formales de casas que se llaman do Redondo e de *Lijoo*, sitas en la dicha feligresía [San Pedro de Palmeira]”. Un rexesto doutra de 1573 nomea un tal “Domingo de *Lixó*”, de Oleiros. O P. Sarmiento na súa *Viaje a Galicia* nos anos 1754-1755 cita *Lixó* entre os “lugares de San Martín de Oleiros”. Na comprobación do Catastro da Ensenada (1763) este topónimo aínda aparece co seu antigo hiato *-oo* < ōLO, previo á súa crase ou contracción en *-ò*: “Domingo de *Lixoo*”, nome dun labrador e “partidor de terras” da parroquia de San Martiño de Oleiros, e “Otro llamado de *Lixoo*”, referido a un muíño que estaría sobre o río de Artes, chamado no documento río *Fervenza*, pola fervenza que hai preto da aldea de San Amedio, no curso alto desta corrente fluvial. A mesma fonte documental tamén rexistra o topónimo coa súa forma actual: “Otros tres llamados de *Lixó*”. O topónimo *O Lixó* da parroquia de Palmeira tamén aparece co seu anterior hiato *-oo*, pero sen o seu actual artigo: “Una pieza [de terra] dentro del agro de *Lijoo de Avajo*”, “La partida en el lugar de Codieyros y agro de *Lijoo*” e “Agro de *Lijó*”.

A *Cartografía dos apelidos de Galicia* documenta 363 ocorrencias do apelido, castelanizado como *Lijó*, no concello de Ribeira, procedente, en orixe, dalgún dos dous lugares chamado *Lixó* ou *O Lixó* (ou dos dous). Séguelle en número de ocorrencias, con 363, o concello limítrofe da Pobra do Caramiñal.

Non sendo os que nos ocupan, o NG 2003 non rexistra ningún outro lugar deses nomes.

Lobeiras, As

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O zootopónimo *As Lobeiras*, en latín LUPARIA(S), é un abundancial do substantivo *lobo* co sufixo *-eira* (latín < -ARIA). Fálanos dun lugar onde viviría e criaría este animal, seguramente con moito mato e penas, o que concorda coa realidade do lugar chamado *As Lobeiras*, especialmente na súa parte máis alta, situada nunha zona accidentada nas abas dos picos dos Forcados da serra do Barbanza.

O topónimo *As Lobeiras* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) da parroquia de Oleiros nin na súa posterior comprobación (1763). No NG faíno por primeira vez o ano 1930 como *Lobeiras de Abajo*. O de 1940 rexistra *Lobeiras de Abajo* e *Lobeiras de Arriba*, mentres que a partir de 1970 documenta *Lobeiras*, forma sen artigo que se mantén ata o ano 2003.

O NG 2003 rexistra tamén outro lugar de nome *Lobeiras* no concello de Celanova (Ourense); o singular *Lobeira* nos de Cerdido, San Sadurniño (A Coruña), O Valadouro (Lugo), como nome de lugar, e *Lobeira*, como nome de parroquia e concello (Ourense). Tamén con artigo, *A Lobeira* en Neda (A Coruña) e o plural *As Lobeiras* en Vilarmaior (A Coruña), Guitiriz e Ourol (Lugo).

Lomba, A

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo metafórico *A Lomba*, emparentado co substantivo *lombo*, en latín LŪMBU, refírese a unha pequena elevación de terreo alongada e de orografía suave que recorda o lombo dun animal.

O P. Sarmiento non cita *A Lomba* entre os lugares da parroquia nos anos 1754-1755. Uns poucos anos despois, a comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita *A Lomba*: “En el agro da *Lomba* una pieza de ese nombre”, “Otra [peza de terra] tallo das *Lombas*”, trátase doutro lugar situado máis abaixo do da *Lomba*, e “Tiene en el lugar de Chazín una pieza de tierra llamada *Lombela*”, microtopónimo diminutivo de *Lomba* co sufixo *-ela* que estaba, non sabemos se este seguirá existindo, na aldea de Chacín.

Os topónimos *A Lomba*, *O Lombo* e os seus compostos e derivados son relativamente abundantes en Galicia.

Mámoa, A

Lugar da parroquia de Carreira

Mámoa é o termo máis común para referirse aos túmulos funerarios ou montículos de terra que adoitan conter no seu interior un dolmen da época megalítica. O topónimo, frecuente en Galicia, vén da palabra latina MAMMŪLA ‘tetiña’, diminutivo de *mamma* ‘mama, teta’, pola semellanza na redondez do túmulo funerario coa teta ou

mama feminina. A mámoa que nos ocupa está situada a carón do *Alto da Mámoa*, nun lugar da aldea da *Mámoa* chamado O Petouquiño, segundo nos comenta D. Regueira. Este microtopónimo poderíase referir á mámoa que nalgún tempo puido suxerir a idea de pequeno *petouco* ou monte pouco elevado e de forma cónica. Así, no concello pontevedrés de Sanxenxo, a chamada “mámoa do *Petouto* dos Gregos”, parece indicar que algúns destes antigos túmulos sepulcrais tiñan a forma dun petouto ou petouco, antes de seren rebaixados polo paso do tempo.

A mámoa do lugar ribeirense aínda existe na actualidade; a foto en que a amosamos é do ano 2018. En 1998 García Bayón menciona un “Camposanto dos Mouros” próximo á mámoa que dá nome ao lugar.

É ben sabido que as mámoas serviron na Idade Media e en épocas posteriores como fitos ou referentes delimitadores. A que nos ocupa, hoxe situada na zona do linde entre as parroquias de Ribeira e Carreira, puido cumprir esa función.

O P. Sarmiento, na súa *Viaje a Galicia* dos anos 1754-1755, anota *Mámoa* entre os lugares da parroquia de San Paio de Carreira, co topónimo sen artigo. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) rexistra o topónimo: “Antonio Reiriz, casa, havita una de un alto en el lugar da *Mámoa*” e “Agro do medio, sito en el lugar da *Mámoa*”.

No NG 2003 figuran uns doce lugares de nome *A Mámoa*, tres en plural, *As Mámoas*, e varios en diminutivo en *-ela*, *Mamoela*, *A Mamoela*, *Mamoelas*, *As Mamoelas*.

Malia que rebaixada polo paso dos anos e pola plantación de árbores sobre ela, a mámoa nomeada no topónimo *A Mámoa* aínda existe

Martín

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo de posesor *Martín* pode vir dun sintagma latino (VILLA) MARTINI, *villa*, granxa ou explotación agrícola dun tal *Martinus*, co xenitivo do antropónimo

medieval de orixe latina derivado de *Marte*, o nome do deus da guerra na mitoloxía romana.

O lugar de *Martín* formaba, con outros próximos, como Poi, O Touro e O Queiro, o antigo *Couto de Martín*, o cal, á súa vez, segundo o P. Sarmiento, configuraba, en unión co Couto de Deán e o lugar e o porto de Santa Uxía, a parroquia de Santa Uxía de Ribeira. Así, no ano 1400, nun documento de *Galicia Histórica* que recolle o testamento de don Juan Núñez de Isorna, pai do arcebispo de Santiago don Álvaro de Isorna, aquel dóalle a un seu curmán “o meu *couto de Martín*, friigresía de Santa Ougía para sempre”. Noutro documento de 1604 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, recollido por D. Bravo Cores, acórdase por escrito a constitución dunha compañía de pesca coas antigas artes da secada e do chinchorro: “en el *Coto de Martín*, feligresía de Santa Eugía de Riveira, a 2-V-1604, las personas ayuso contenidas dijeron que hacían la *secada* [...]”. A secada era unha arte de arrastre que se practicaba na area ou praia situada no *Couto de Martín*, chamada *Area Secada* (na viaxe do P. Sarmiento de 1754-1755 *Areal da Secada*), e noutra praia da illa de Arousa chamado *Area da Secada*, este coa preposición do seu topónimo hoxe conservada.

O P. Sarmiento en 1754-1755 escribe: “El Río da Fonte [é o do topónimo *Banda ó Río*] divide Santa Eugenia del *Coto de Martín*”. No Catastro de Ensenada (1752) faise o “Interrogatorio del *Coto de Martín*, agregado a la feligresía de Santa Euxenia de Riveira, poniente con el Puerto de Santa Eugenia” e tamén se rexistra “Santa Eugenia de Riveira [...] esta feligresía confina por el norte con el Coto de Deán y por el sur con otro Coto llamado de *Martín*”. A comprobación deste catastro (1763) refírese en repetidas ocasións ao antigo *Couto de Martín* co nome de *Vega de Martín*: “*Vega de Martín* [...] tiene una pieza llamada Poyo”, é o actual lugar de Poi, “*Vega de Martín*, tiene una pieza llamada Touro, labradío” e “*Veiga de Martín*. Tiene, Andrés de Loxo, en la dicha vega una pieza nombrada O Queiro, labradío”. A comprobación tamén cita, pero menos, *Martín* coa categoría de lugar: “Una terrena [casa] en el lugar de *Martín*” e “Cas(a), la en que bive, en el lugar de *Martín*”.

Á parte do que nos ocupa, o NG 2003 rexistra uns vinte lugares chamados *Martín*.

Meixe

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

E. Bascuas (2002), baseándose nunha atestación do ano 1273 do mosteiro de San Clodio do Ribeiro en que o topónimo *Meixe*, do concello ourensán de Boborás, aparece como *Amegia*, relaciónao cunha raíz hidronímica prerromana *AM- ‘canle, leito dun río’. Malia o anterior, en *Meixe* podería estar o antigo nome de posesor *Messius*, presente nos topónimos *Castromeixe* e *Vilameixe*.

Nun documento do ano 1605 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase a Juan de Bretal, veciño de Oleiros, sobre os foros do “Molino de la puente de *Meixe*”. O P. Sarmiento, na *Viaje a Galicia* que fixo nos anos 1754-1755, cita entre os lugares da parroquia de San Martiño de Oleiros un chamado *Meitos*, que debe ser erro de *Meixe*. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) nomea na parroquia de Oleiros un muíño chamado *Meixide*, topónimo que pode ser outro erro no canto de *Meixe*, pois o muíño atopábase sobre o río *Ferbenza*, en referencia á ferverza ou ferverzas existentes no curso alto do río de Artes, que é o que pasa polo lugar de *Meixe*. No ano 1864, o NG cita na parroquia un lugar chamado *Meis*, que tamén pode ser erro de *Meixe*. Esta última fonte rexistra o topónimo coa súa forma castelanizada *Meije* dende o ano 1920 ata 1970, inclusive. A partir de 1981 rexistra *Meixe*.

Mexilloeiro, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

O topónimo *O Mexilloeiro* semella ser un derivado da palabra *mexillón*, do hispano-latino *MUSCELLIŌ, -ONIS, derivado de *muscellus*, á súa vez diminutivo do lat. *musculus* ‘mexillón, molusco lamelibranquio mariño comestible de valvas de cor negra azulada’. O DRAG ofrece a palabra *mexilloeiro* cos significados de ‘relativo ó mexillón’ e ‘persoa que se dedica ao cultivo ou comercialización do mexillón’. Como o sitio chamado *O Mexilloeiro* non é costeiro, pois dá nome a un lugar do actual casco urbano de Corrubedo situado cara ao interior, e como en Corrubedo non hai bateas, pensamos que o topónimo *O Mexilloeiro* podería sinalar un lugar de concentración de cunchas de mexillón destinadas a estercar as leiras próximas, práctica común, polo menos ata hai poucos anos, nesta parte da costa galega, gran produtora de mexillóns en bateas e con pouco gando para facer esterco.

O topónimo *O Mexilloeiro* non consta no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763) como lugar da freguesía de Santa María do Cabo de Corrubedo do couto de Corrubedo, base da actual parroquia de Santa María de Corrubedo. No NG 2003 rexístrase por primeira vez e sen artigo. Esta listaxe de topónimos non recolle máis lugares chamados *O Mexilloeiro* en Galicia.

Miñoteiro, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Na actualidade *O Miñoteiro* é o nome dunha rúa da parte alta do casco urbano da vila de Palmeira. É un zootopónimo derivado de *miñato* co sufixo abundancial *-eiro* (latín < -ARIU). Sinala un lugar outrora abundante na ave de rapina chamada *miñato*, en latín vulgar ou tardío *MIL(V)IATU, do latín *milviu*, variante de *milvu*, co sufixo, talvez de diminutivo ou despectivo, *-attu*. A denominación *miñato* aplícase a varias especies.

A comprobación do Catastro de Ensenada cita no ano 1763 “Una casa en el lugar do *Miñoteyro* de un alto. Tiene en dicho lugar una pieza llamada Viña”.

O NG 2003 rexistra dous lugares chamados *A Miñoteira* nos concellos da Laxra (A Coruña) e A Caniza (Pontevedra). Hai *A Mioteira* nos de San Cibrao das Viñas e Montederramo (Ourense).

Modorróns

Lugar da parroquia de Palmeira

A praia da Corna está dividida en dúas polo pequeno río Esteirón. A parte occidental pertence á parroquia de Palmeira e a oriental á do Xobre, concello da Pobra do Caramiñal. Na primeira, construída case sobre o areal, atópase a pequena entidade de poboación de *Modorróns*. Este topónimo reproduce a voz *modorrón* ‘duna’, hoxe aparentemente perdida en Palmeira mais propia do galego dialectal desa zona. Actualmente, o lugar de *Modorróns*, completamente urbanizado, non conserva o detalle natural ao que se refire o topónimo. Non sucede o mesmo coa parte da praia pertencente ao concello da Pobra. Neste sector do areal da Corna, que non foi invadido por edificacións, aínda se poden ver, moito máis rebaixadas que antano pois hai anos operaron aquí extractores furtivos de áridos, varias acumulacións de área, onde crían os últimos exemplares (oxalá non sexa así) da pílara das dunas. Estas formacións areosas, hoxe case ausentes, foron formadas durante centos de anos polos temporais que todos os invernos azoutan a praia, aberta ao sur e situada en fronte da boca da ría. O palmeirán M. Gago Pérez (2018a), curioso notario dos aconteceres da súa vila, escribe, referíndose aos anos sesenta do século pasado, o seguinte:

Hasta fai ben pouco a parte da Corna a carón do río Esteirón, era un *espazo dunar* litoral baldío, onde a única construción era un pequeno almacén de salga. [...] Como era de dimensións algo cortas con respecto ós outros, déronche en chamarlle O Fabriquín.

Respecto da palabra *duna*, tomada da holandesa *düne* durante as guerras de Flandres, debeu chegar ao galego en épocas relativamente recentes. Antes ocupaban o seu lugar na fala palabras autóctonas como a de *modorrón*, *monte de area* (denominación das dunas grandes de Corrubedo), *mouteira* (as pequenas con vexetación) ou, no litoral norte, *morouzo*, de aí a praia chamada *Morouzos* do concello coruñés de Ortigueira, areal aberto ao norte.

En Palmeira preguntamos a varias persoas de certa idade polo vocábulo *modorrón* co significado de duna e ningún dos entrevistados recorda o seu uso, pero X. L. Vilar Pedreira documentouno hai uns anos no próximo lugar de Aguiño, onde, segundo nos comunica o fotógrafo e naturalista local A. Parada Mariño, se segue a utilizar referido ás dunas vexetadas da pequena praia da Catía, mellor conservadas cás de Palmeira, que el fotografa e expón co nome de *modorróns* nas súas publica-

cións dixitais. *Modorróns* é un derivado de *meda* (< latín *meta*) ‘obxecto de forma cónica’, co sufixo de aumentativo ou intensificativo *-orrón(s)*, con asimilación vocálica do seu primeiro *e* en *o* por influencia do *o*.

Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) lemos, referido ás propiedades dun tal Miguel Ángel Fernández: “La primera partida después de la casa [...] tiene en dicho lugar [Palmeira] agro de *Modorrón*, una [peza de terra] de este nombre”, co topónimo en singular, polo que a súa forma actual pode ser un plural secundario. Esta antiga fonte documental tamén cita un *agro* chamado *das Camariñas* (por *das Camariñas*), que proba a existencia da planta chamada *camariña* nalgún lugar de beiramar da costa palmeirá con dunas fixas ou semifixas, que puido ser o de *Modorróns*.

Entre a toponimia maior o NG 2003 non rexistra ningún outro lugar de nome *Modorróns*.

Moldes

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O topónimo *Moldes* está situado no límite dos concellos de Ribeira e A Pobra do Caramiñal. Repetido en Galicia e Portugal, adoita explicarse dende Joaquim da Silveira (1935) como procedente de MOLLITES, forma en plural latinizada do andalusí *muwalladín*, plural de *muwalád*, do árabe clásico *muwallad* ‘mestizo’, en referencia aos muladís ou cristiáns convertidos ao Islam, que vivían, arabizados, no territorio musulmán da Península Ibérica. Sería, pois, un topónimo étnico que podería referirse a grupos ou familias de muladís asentados en determinados lugares logo chamados *Moldes* aos que os desprazados darían o nome. Na provincia de Salamanca, concello de Gejuelo del Barro, atópase un predio chamado *Muélledes* < MOLLITES, o topónimo castelán cognado do galego e portugués *Moldes*.

Da Silveira, no seu traballo sobre o topónimo *Moldes*, indica que o do concello portugués de Arouca aparece en atestacións medievais dos séculos X e XI como *villa Mollites*, *Mollides*, *Molides* e *Moldes*. O mesmo autor reproduce un documento dun antigo breviario toledano da Biblioteca Nacional de Madrid, citado por Simonet, que caracteriza os *mollites* como xentís: “quisquis ex uno vel ambobus *gentilibus* parentibus quos illi [os árabes] juxta propriam linguam *mollites* vocant (chaman)”. Noutra atestación de 1152 do mosteiro de Santa María de Sobrado lemos: “et quomodo dividit per villam de *Moledes* et villam de Raim”, referido a San Pedro de Muélledes, nome dun lugar hoxe despoboado do concello zamorano de San Cebrián de Castro, zona na que o cenobio galego tivo salinas. En 1210, nun documento de mosteiro de Oseira, o lugar e a parroquia de *San Mamede de Moldes* do concello ourensán de Boborás aparece como *Molitaes*. “L. abbate et monasterio Ursarie in villa que vocatur *Molitaes*”, que pode ser erro do copista de **Molites*, forma máis próxima a base etimolóxica MOLLITES ca a actual *Moldes*.

Unha atestación do ano 1567 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita a “Fernando de *Moldes*, fillo da Juan de Castiñeiras, veciño de Louro”.

No mesmo arquivo, no ano 1584: “Fernán Rodríguez de *Moldes*, veciño de Lesón [A Pobra do Caramiñal]”. O P. Sarmiento documéntao no ano 1745: “*Moldes*, una legua desde la Merced”. O sabio monxe bieito vólveo nomear en 1754-1755 entre os “lugares de la parroquia de la Puebla del Deán (Santiago de)”. O Catastro de Ensenada (1752) e a súa comprobación (1763) da parroquia de Oleiros non o nomean, quizais dado o carácter de lugar non poboado e sen territorio agrícola útil susceptible de pagar contribución. O mapa de Fontán, feito entre os anos 1817 e 1834 e publicado en 1845, sitúa o lugar de *Moldes* co seu nome na encrucillada na que está.

No cruzamento de camiños, a carón dunhas mámoas, levántase un notable cruceiro de capela que garda no seu interior unha imaxe da Virxe de Belén. Conta unha lenda que hai moitos anos o cruceiro e a súa santa estaban orientados cara ás dunas de Corrubedo, onde había unha cidade en pecado, chamada Valverde, que, ao non atender ás repetidas chamadas que pedían á súa conversión, foi sepultada polo poder divino. A Virxe, ao ver aquela traxedia, deu a volta e exclamou “non quero ver tal” (de aí a explicación, por etimoloxía popular, do topónimo *Bretal*, próximo ás dunas). Dende aquela o cruceiro e a súa santa quedarían na súa actual posición mirando cara ao leste. Ao pé do cruceiro e nas súas inmediacións celébrase unha concorrida romaría a segunda semana do mes de maio, na que os fieis lle piden á Virxe boas colleitas, curación para as doenzas dos enfermos e fertilidade para as mulleres.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Moldes* nos concellos da Baña, Brión e Melide, neste nome de parroquia e lugar de *Moldes de Abaixo* (A Coruña), Pontevedra, nome de dous lugares, Valga (Pontevedra) e, lugar e parroquia, Boborás (Ourense).

Mondelo

Lugar da parroquia de Palmeira

Piel e Kremer inclúen con reservas e unha interrogación o de *Mondelo* no grupo de topónimos provenientes de nomes de posesor de orixe xermánica construídos coa voz gótica **mund-* ‘protección’, a partir dun hipotético e non documentado nome persoal **Mund-ellus* (?). Outra posibilidade sería que o topónimo *Mondelo* estivese relacionado cunha raíz indoeuropea *men-* ‘elevarse, dominar’, raíz sobre a que se xeraron termos orográficos, como, entre outros, latín *mons, montis* ‘monte’, antigo bretón *monid* ou o címrico (ou céltico-galés) *mynydd* ‘monte’, que tamén poderían estar na base doutros nomes de lugar como *Mondoñedo* ou *Mondigo*. Esta segunda conxectura corresponderíase coa realidade, pois o lugar de *Mondelo* está situado nunha decidida elevación de terreo dende a que se ve o casco urbano de Palmeira e o mar.

Nunha atestación do ano 1583 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase o lugar de *Mondelo* nos seguintes termos: “Ratificación a Juan Antón, veciño da freguesía de Palmeira, de media carga de pan de renda no lugar de *Mon-*

delo”. O P. Sarmiento anota nos anos 1754-1755 *Mondelo* como un dos “lugares de San Pedro de Palmeyra”. Pola súa banda, a comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cita “Una pieza de tierra nombrada do Rodel, cito (sito) en el lugar de *Mondelo*, agro del mismo nombre”, “Havita una [casa] en el lugar de *Mondelo*, terreña” e “El agro do Rueyro cito (sito) en el lugar de *Mondelo*”.

O NG 2003 rexistra o topónimo *Mondelo* nos concellos de Muros e Oza-Cesuras (A Coruña) e *Pacios de Mondelo* e *Vilar de Mondelo* no de Quiroga (Lugo).

Monte da Laxa, O

Lugar da parroquia de Olveira

Así como o topónimo ribeirense *Laxes de Abaixo* fai referencia a un conxunto ou grupo de laxes ou pedras máis ou menos planas de regular tamaño, situadas a carón da aldea así chamada, o do *Monte da Laxa*, cun segundo elemento proveniente tamén de LAGĒNA > *laxe, laxa*, nomea unha laxa de grandes dimensións (entre as principais, nas súas inmediacións hai outra tamén grande e unha máis pequena) localizada nun monte (en latín *mons, -ontis*) ou pequena elevación de terreo moi pedrosa, que baixa ata o río de Sirves, chamado nesta parte do seu percorrido o río da Cova, en referencia á depresión ou cova pola que discorre, situada debaixo do Monte da Laxa. Ás nosas preguntas, unha amable comunicante do lugar contounos que a gran laxe ou laxa era aproveitada como eira natural para mallar nela trigo, avea e fabas, que antes eran postas a secar na enorme pedra plana.

O Catastro de Ensenada da parroquia (1752) e a súa comprobación (1763) non citan este topónimo, que puido dar nome ata hai relativamente poucos anos a un espazo despoboado, quizais por non ser apto para a agricultura, dada a súa condición de lugar moi laxento. Outro posible motivo de que non apareza nas fontes antigas podería deberse ao feito de ser unha prolongación ou un apéndice urbanístico da contigua aldea de Sirves, topónimo que se documenta dende o ano 1050. Así, malia que a capela de Nosa Señora das Dores se atopa no lugar do *Monte da Laxa*,

A gran laxa ou pedra plana contemplada na segunda parte do topónimo *O Monte da Laxa*

todas as publicacións que temos consultado ignoran este topónimo e localizan o pequeno santuario no inmediato lugar de Sirves. O topónimo non se rexistra ata o NG 2003.

Aínda que os topónimos *A/As Laxe(s)* e *A/As Laxa(s)* son abundantes, o de *Monte da Laxa* é único no NG 2003.

Montevixán

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *Montevixán* puido ser antes **Monte de Vixán*, forma que ao perder o seu nexo preposicional daría a actual, referida a un *monte* próximo ao lugar de *Vixán*, antes de que o lugar fose urbanizado. O DRAG define a palabra *monte*, en latín *monte(m)*, cos significados de ‘elevación importante de terreo’ e ‘terreo cuberto de vexetación espontánea como toxos, fentos, silvas, arbustos etc., que pode estar poboado de árbores’. En canto a *Vixán*, esconde o nome dun posesor medieval, recollido por Piel e Kremer e A. Boullón Agrelo, que pode ser o documentado *Vigila*, nome persoal de orixe xermánica formado posiblemente polo gótico **weig* ‘loita’ e o sufixo hipocorístico, familiar ou agarimoso *-ila(ne)*. Así, dende (VILLA) VIGILANI, co nome de persoa en xenitivo, chegaríamos, desaparecido o termo *villa*, granxa ou un de significado similar, ao actual topónimo *Vixán*, que testemuña a antiga presenza no lugar dunha *villa* ou explotación agrícola da Idade Media propiedade de alguén chamado *Vigila*, antropónimo que se rexistra dende o século IX na documentación medieval.

Os lugares de *Montevixán* e *Vixán*, contiguos entre si, forman parte do principal centro urbano da parroquia, localizado en Campos ou Carreira. Preto dos lugares de *Montevixán* e *Vixán* está a lagoa de auga doce de *Vixán*. Por outra banda, Lixó Gómez, que recolleu e estudou a microtoponimia de Sálvora, documenta na illa o microtopónimo *Vixán de Baixo*, nome dunha agra e dun camiño, cuxa primeira parte, *Vixán*, quizais se refira ao mesmo posesor medieval ou a outro do mesmo nome.

Un documento do ano 1559 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita un tal “Pero de *Biján*, talieiro [un antigo director das operacións de pesca de a bordo], veciño da Pobra”. A mesma fonte nomea no ano 1563 os “lugares y casares que se dizen de *Bigián* y O Outeiro en Carreira” e, en 1580 “Pedro de *Bixián*, mareante, veciño da Pobra”. Outra atestación de 1604, tamén do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, divulgada por D. Bravo Cores, que fala da constitución dunha compañía de pesca no antigo couto ribeirense de Martín, cita un mariñeiro de nome *Gregorio Bixián*, coa forma antiga do topónimo, *Bixián*, máis próxima á súa base etimolóxica *Vigilani*.

O NG 2003 recolle os topónimos *Montevixán* e *Vixán* como únicos.

Mosqueiros

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Aínda que hoxe o topónimo *Mosqueiros* tamén dá nome a unha rúa, debeu de referirse nun principio á punta e á praia, tamén chamada da Fonte Seca, de *Mosqueiros*. Este nome de lugar pode ser un derivado da palabra *mosca*, en latín *MŪSCA*, co sufixo abundancial *-eiros* (< latín *-ARIUS*), en alusión a un lugar outrora abundante neste insecto, quizais atraído por algas mariñas en proceso de putrefacción. Segundo nos informa A. Parada Mariño, a carón da praia do Almacén, do lugar de Couso na parroquia de Aguiño, existe unha pequena cala chamada praia das *Moscas*, onde tamén se concentra gran cantidade de argazo despois dos temporais. Outra posibilidade sería que o lugar fose fundado ou habitado por unha familia apelidada *Mosqueiro* ou *Mosqueira*.

Unha atestación do ano 966 do mosteiro de Santa María de Sobrado e outra sen data da mesma fonte documental rexistran dous lugares chamados *Muscarios*, distintos ao *Mosqueiros* que nos ocupa. O Catastro de Ensenada (1752) e a súa comprobación (1763) non o recollen. No ano 1943, na folla número 155, correspondente á Pobra do Caramiñal, dos mapas do Instituto Geográfico y Catastral, figura o lugar co nome de *Piedras Mosqueira*. O topónimo *Mosqueiros* aparece por primeira vez no NG no ano 1986.

O NG tamén recolle o topónimo *Mosqueiros* no concellos de Sobrado (A Coruña) e Barro (Pontevedra), *Os Mosqueiros* no de Friol (Lugo) e *O Mosqueiro* en Ribadumia (Pontevedra) e Vilar de Santos (Ourense).

Mourelas

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *Mourelas*, en latín *MAURĒLLOS*, recolle en diminutivo a palabra *mouro* ‘de pel escura’, Piel e Kremer cren que o vocábulo puido ser unha lexicalización para designar os mouriscos, os descendentes dos musulmáns españois que quedaron en terra cristiá despois da Reconquista, aos que tamén se referiría o topónimo portugués *Mourelas* e os casteláns *Morillo*, *Morilla* e *Valdemorillos*. No caso de nomes de lugar como *O Burato dos Mouros*, *O Forno dos Mouros*, *A Cociña dos Mouros*, *A Cova dos Mouros*, *A Casa da Moura* ou *A Fonte da Moura*, estes poderían estar relacionados cos mouros mitolóxicos, habitantes de covas e sitios arqueolóxicos. F. A. Vidal (2019) documenta na Pedra da Ra, situada no lugar de *Mourelas*, a lenda dunha moura que tiña alí unha tenda.

Segundo un texto do ano 1578 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago un tal “Gregorio da Lanza e a súa muller, veciños de Sant’Ouxía da Ribeira, venden a leira e viña que se dice de *Mourelas*”. Outra atestación da mesma fonte documental do ano 1580 nomea a *Teresa de Mourelas*, de Carreira. O P. Sarmiento na súa *Viaje a Galicia* dos anos 1754-1755 visita os “lugares de San Pedro de

Palmeyra” e anota o de *Mourellos*. A comprobación do Catastro de Ensenada (ano 1763) da parroquia ofrece, entre outras, as seguintes atestacións:

Havita una [casa] de un alto en el lugar de *Mourellos* [...] Otra terreña. Tiene en el lugar de *Mourellos* y Agra de Arriva una [terra de labor] cavida [...]. Tiene en el lugar de Codieiros y agro de *Mourellos* una pieza llamada del mismo nombre.

O NG 2003 tamén recolle o topónimo *Mourellos* nos concellos de Outes, Toques (A Coruña), A Caniza (Pontevedra), O Saviñao, aquí é nome de lugar e parroquia, e Monforte de Lemos (Lugo). E *Mourellos de Abaixo* e *Mourellos Ermo* no concello de Touro (A Coruña).

Muíño de Correa, O

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

No lugar do *Muíño de Correa* atópase na ribeira do río de Artes ou Sanchanás o muíño nomeado no topónimo (do latín tardío MOLĪNU(M)), que debeu ser propiedade de alguén apelidado *Correa*, en latín CORRĪĠIA ‘tira de coiro’, termo que lle sería aplicado nun principio a aqueles individuos con moita resistencia física.

Este apelido, aínda que hoxe non o rexistra a *Cartografía dos apelidos de Galicia*, existiu no concello de Ribeira, coma no caso, entre outros, da familia *Correa*, propietaria a principios do século xx da capela de San Roque, na parroquia de Carreira. Ou de Juan Ramón *Correa* Mariño, “perito agrimensor y vecino de Riveira”, a quen se lle encarga, segundo un documento do ano 1886 do Arquivo Municipal, a urbanización do antigo Campo del Fraile, actual Praza do Concello. A carón do cemiterio de Carreira, situado na parroquia de Ribeira, existen unhas terras chamadas *Agro de Correa*.

O topónimo *O Muíño de Correa* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Fai a súa aparición por primeira vez no NG no ano 1986 coa forma sen artigo *Muíño de Correa*. En nomenclátors posteriores, incluído o do ano 2003, aparece como *Muíño da Correa* e no próximo figurará como *O Muíño de Correa*.

Aínda que o topónimo *Muíño* e os seus derivados e compostos son moi numerosos en Galicia, o NG 2003 presenta o do *Muíño de Correa* como único.

Muíño Vello, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Tal como indica de maneira clara e transparente o topónimo, no lugar chamado *O Muíño* < latín serodio MOLĪNU(M) *Vello* < latín VĒTULU(M), houbo no seu día un muíño, situado sobre o río Esteirón, considerado vello con relación a outros próximos construídos despois. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763)

inórmanos de que era un muíño de cubo, isto é, que tiña incorporado un cubo ou un depósito previo dende o que se deixaba caer a auga almacenada cara ao rodicio, situado máis abaixo, obra hidráulica que compensaría o escaso caudal do río. A comprobación tamén anota que o muíño vello era negreiro ou, o que é o mesmo, de roda ou pedra negra, utilizada para moer grans de millo (tamén poida que de centeo). Por último a utilísima comprobación do Catastro de Ensenada fai constar que o muíño era propiedade dun tal *Lucas do Outeyro*:

Tiene uno llamado *Mohiño Bello* en el sitio de ese nombre de cubo y muela negra. La partida quarenta y tres es el agro do *Moyño Vello* cito (sito) en el lugar de Rosendo, N, [...] arroyo. Otra [peza de terra], agro do *Moiño Vello*, N, arroyo. Tiene en el lugar do *Moiño Vello* y viña de Carolo.

No ano 1763 (e antes) o lugar do *Muíño Vello* xa estaba habitado: “Havita una casa de un alto en el lugar de *Moiño Vello*”. O NG cita por primeira vez este nome

Un dos dous muíños en ruínas que hai no lugar do Muíño Vello está cuberto de hedra

de lugar no ano 1864 coa forma castelanizada *Molino Viejo*.

Hoxe, no lugar do *Muíño Vello*, formado por unha soa casa abandonada, hai dous muíños en ruínas, un dos cales puido ser o contemplado no topónimo.

Á parte do de Palmeira, o NG 2003 rexistra outro lugar chamado *O Muíño Vello* no concello de Monfero (A Coruña) e outros dous de nome *O Muíñovedro* nos de Chantada e Riotorto (Lugo), cuxos muíños serían máis antigos no tempo ou vellos ca o nomeado no topónimo *O Muíño Vello*, dado que o adxectivo latino *vēturu(m)* é anterior a *vētulu(m)*, que eliminou aquel.

Muíños, Os

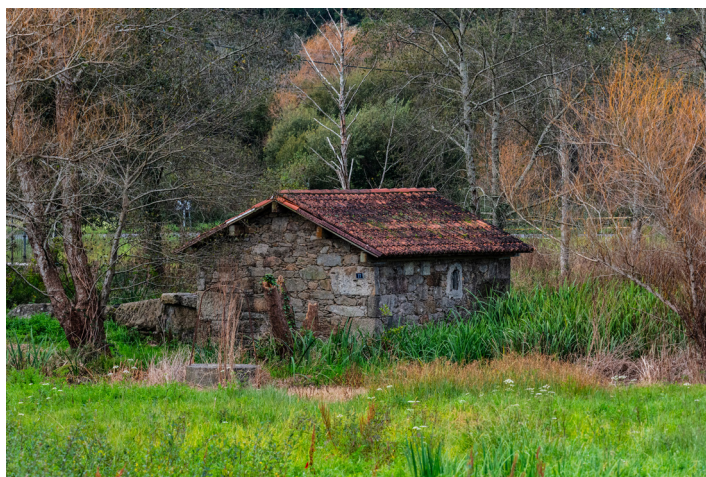
Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O topónimo *Os Muíños*, en latín MOLĪNU(M), da parroquia de Artes delata a antiga presenza de varios muíños situados sobre o regato da Soidade ou das Bouciñas (nome dunha aldea contigua á dos *Muíños*), un pouco antes de desembocar no río de Artes. Aínda que nunha primeira inspección do terreo non atopamos ningún muíño, unha señora maior do lugar comentounos, ás nosas preguntas, que antano había varios, entre os que se conserva un recentemente restaurado.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Artes (1763) cita: “Tiene otra [peza de terra], sita en la aldea de Teyxueira chamada cortiña do *muíño*, a olmos”, “Aldea de Teyxueira, uno [muíño], nombrado de Viñas, en el riachuelo del mismo nombre, de canle y una rueda negra, muele quatro meses al año y en día y noche”, que pode ser, restaurado, un muíño que aínda existe na aldea da Teixoeira. Na mesma fonte lemos:

O muíño que queda
(restaurado) no lugar
dos Muíños
da parroquia de Artes

Aldea de *Muíños*, uno nombrado da Braña, sito en el río da Barreira con cuya agua muele por canle y una rueda negra seis meses al año y en día y noche. Molino, tiene en el llamado da Braña, sito en la aldea de *Molinos* [...] en el molino de Viñas. Monte común, en el nombrado das Graña dos *Moyños*, términos de la aldea de *Molinos*.

Tamén “Una pieza [de terra] en la aldea de *Viñas* [próxima á dos *Muíños*], nombrada *Canal* [dun muíño?]”. Estas citas deben referirse a varios muíños próximos entre si, situados nas aldeas da Teixoeira e *Os Muíños*, que están contiguas e xunto ao rego da Soidade, o cal recibiría ese nome, hoxe o máis consolidado, por nacer nas inmediacións do pazo da Soidade, aínda que, segundo a devandita

documentación tamén se chamou —á parte das Bouciñas e con máis denominacións nos distintos puntos do seu percorrido— rego das Viñas e da Barreira.

O P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 cita, ao pasar pola parroquia de Artes, os lugares, máis ou menos próximos ao dos *Muíños*, de Arribas e As Bouciñas nos seguintes termos: “A As Ribas, A Bogareira, lugar, río y *molinos*. A Bouciñas. A Sanchanaz, campo, lugar, río y puente”. Sobre o lugar, tamén próximo ao dos *Muíños*, da Bogareira, topónimo aínda recordado, fala un preito do ano 1758 depositado no Arquivo da Deputación Provincial de Pontevedra, sostido por don Jorge Caamaño, señor do antigo couto de Goiáns, contra don Pedro Arias Mariño, pola posesión do muíño da Bogareira: “El *molino* da Bugareira, sito en el lugar del mismo nombre, con su cubo y tres ruedas molientes y corrientes con su presa, *canales* en el río da Bogareira [...] que pasa por Sanchanás y otras partes”. Este muíño debeu estar, sobre o río de Artes, uns 500 metros río arriba da ponte de Sanchanás, situada a carón do lugar da Ponte, preto do lugar dos *Muíños*.

No lugar chamado *Os Muíños* da freguesía de Oleiros hai varios muíños, uns mellor conservados ca outros, algúns restaurados, situados no curso alto do río de Artes ou Sanchanás, dende as proximidades de Portochouso, río arriba, pasando polo lugar dos *Muíños* e dos *Muíños de Arriba*, ata a aldea inmediata das Lobeiras de Abaixo.

Algúns dos muíños “todos dichos molinos”, citados na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) sobre o río de Artes, que esta fonte documental, referíndose ao seu curso alto, chama río Fervenza ou da Fervenza, poden ser os nomeados no topónimo *Os Muíños* de Oleiros, que a comprobación recolle coa forma castellanizada *Molinos*: “Casa en la que bive [un tal Domingo Gómez], sita en la aldea de *Molinos*, terreña [...] tiene una pieza en dha aldea de *Molinos*, nombrada da Porta”. Carré Aldao (1928), referíndose aos núcleos poboados da freguesía, escribe: “Las aldeas [...] son *Muíños* (la mayor, 139 almas) [...]”. O topónimo duplicouse en *Os Muíños* e *Os Muíños de Arriba*.

O topónimo *Os Muíños* é moi abundante en Galicia, país dos mil ríos, muíños e regatos.

Olveira (Santa María)

Parroquia

Olveira

Lugar da parroquia de Olveira

Olveira da Igrexa

Lugar da parroquia de Olveira

Olveira de Arriba

Lugar da parroquia de Olveira

No lugar contiguo ao de *Olveira*, *Olveira da Igrexa*, situado, como o seu nome indica, onda a igrexa vella, debeu haber en antigo tempo unha oliveira. Dende un inicial latín OLIVĀRIA, coa caída do *i* pretónico, chegaríase a *Olvaria* e, finalmente ao actual *Olveira*. A oliveira nomeada no topónimo debeu ser un exemplar único que quizais serviu de lugar de reunión onde dirimir os asuntos da parroquia. Así, aínda que non o temos atestado con relación á arbore que nos ocupa, sabemos, por un documento publicado por López Ferreiro nos seus *Fueros Municipales de Santiago y de su Tierra*, que o 9 de outubro do ano 1448 o concello e os homes bos da Pobra do Deán se reuniron “segundo que han de uso e costume su (debaixo de) a *Olveira* da vila da Proba”. Ás nosas preguntas na aldea de Olveira sobre a antiga existencia de oliveiras, un dos seus habitantes, duns 60 anos de idade, contestounos que el e os nenos da súa época ían, ao chegar o domingo de Ramos, pedir pólas destas árbores “ás casas grandes” do lugar. No contiguo de Casanande puidemos fotografar unha oliveira de regular tamaño.

O nome da parroquia de Santa María de Olveira aparece citado por primeira vez nunha atestación de entre 1142 e 1149 do mosteiro de Toxos Outos, que a sitúa no territorio de Posmarcos baixo o monte Taúme, preto do mar, nun lugar chamado por aquel tempo Fisterra, que pode ser o actual cabo de Corrubedo: “in territorio Pistomarchis in loco certo vocitato (chamado) Finibus Terre sub monte Ceume prope litus maris loco certo in ecclesia Sancte Marie de Olvaria”. Ese mesmo ano e na mesma fonte rexístrase “*Sancte Marie de Olveyra*”. En 1166, tamén en Toxos Outos, noméase “*Sancte Marie de Ulvaria*”. En 1200, no mesmo mosteiro: “*Santa María de Olveria* in terra Pistomarchos sub monte Ceume”. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) refírese ao actual lugar de *Olveira da Igrexa* como “lugar de la Iglesia”, e ao de *Olveira de Arriba* coa súa forma actual. Este topónimo aparece como *Olveira de Susao* (de *sursum* ‘arriba’) nun rexesto ou resumo documental do ano 1283 do mosteiro de Antealtares e como *Olveira de Suso* en 1586, nun documento do Arquivo da Catedral de Santiago. Na parroquia de Palmeira a comprobación cita no ano 1763 un lugar chamado *Olveira*, sen a vogal pretónica desaparecida, que si perdeu o topónimo *Olveira*: “lugar de Vilar y agro de *Olveyra*”.

Aínda que o topónimo debeu nacer onda a igrexa vella, a parroquia ten hoxe o seu centro de culto nun templo novo inaugurado no ano 1967 no lugar da Agra. Por outra banda, a aldea de *Olveira de Arriba*, desprazada cara ao norte, tamén está afastada do lugar onde está a igrexa primitiva.

O apelido *Olveira*, seguramente nado no lugar ribeirense do mesmo nome, presenta o maior número de ocorrencias, unhas 450, no concello Ribeira, seguido polos limítrofes do Porto do Son e A Pobra do Caramiñal.

Á parte dos devanditos *Olveira*, *Olveira de Arriba* e *Olveira da Igrexa* do concello de Ribeira, o NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Olveira* nos concellos de

Dumbría, neste nome de lugar e parroquia, e Teo, e *A Oliveira* en Corcubión (*A Coruña*). *Oliveira* no de Poio, *A Oliveira* en Pontearas (Pontevedra) e *A Arnoia* (Ourense). E *A Oliveira* en Gondomar, Pontearas e Vigo (Pontevedra). En canto ao diminutivo *Olveiroa*, é o nome dun lugar e parroquia do concello coruñés de Dumbría, que non se referirá a unha oliveira pequena, senón a unha entidade de poboación máis pequena en comparación co límite lugar de *Olveira* da parroquia do mesmo nome antes citados. Na freguesía de *Olveiroa* hai un lugar chamado *A Ponte Olveira*.

Outeiro, O

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Carreira

A orixe etimolóxica do orotopónimo *O Outeiro* é discutida. Aínda que tradicionalmente se explicou como procedente do latín hispánico **ALTARIU*, vocábulo reffeito sobre *ALTARIA* (plural de *ALTARE* ‘altar’, con translación semántica de ‘altar’ a ‘lugar alto’), a profesora M. P. Álvarez Mourín considérao unha creación romance formada por unha voz *outo* (en latín *ALTU*), perdida no léxico, pero presente na toponimia en nomes de lugar como os de *Montouto*, *Toxos Outos* e *Ribasoutas*, máis o sufixo *-eiro*. Sexa cal sexa o matiz etimolóxico, o topónimo, derivado de *ALTU* ‘alto’ refírese a pequenas elevacións de terreo. Nalgunha partes de Galicia, incluído o concello de Ribeira, o termo *outeiro* pode designar grandes rochas que sobresaen do terreo, o que non se corresponde cos dous topónimos que nos ocupan, situados en cadanseu outeiro non especialmente pedroso.

Unha atestación do ano 1733 de *Galiciana* cita o “lugar de *Outeiro*, sito en la feligresía de San Julián de Artes”. O P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 transcribe este topónimo, hoxe estandarizado como *O Outeiro*, coa forma *Oiteyro*, que puido ser a que se usaba no seu tempo, xa que na actualidade o nome común *outeiro* é *eiteiro*, variante dialectal da palabra nesta área. No ano 1763 a comprobación do Catastro de Ensenada cita o topónimo como *Outeyro*: “Alonso Martines, casa, la que avita, en la aldea de *Outeyro* y su término” e “Otra [peza de terra] en la aldea de *Outeyro*, llamada Pereyro”.

O Outeiro da freguesía de Carreira é citado nun documento do ano 1563 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago da seguinte maneira: “lugares y casares que se dizen de Bigián y *O Outeiro* en Carreira”. O topónimo non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG fáino por primeira vez no ano 1864 sen artigo, diferenciado nos topónimos *Outéiro de Abajo* e *Outéiro de Arriba*. En 1900 como *Outeiro*.

O NG 2003 rexistra máis de 500 lugares chamados *O Outeiro*, *Outeiro* e derivados.

Padín

Lugar da parroquia de Ribeira

No topónimo *Padín* subxace o nome persoal de procedencia latina *Palatinus*, documentado en Galicia por primeira vez o ano 961, segundo unha atestación do mosteiro de Celanova. Do seu xenitivo PALATINI chegouse, a través dunha forma intermedia *Paadín*, ao actual *Padín*.

Segundo indica o historiador de Ribeira D. Bravo Cores, no plano de Uribe (ano 1864) e no Censo de 1869 (que cuantifica unha soa vivenda), o lugar de *Paadín*, segundo a grafía da época que reflectiría unha pronuncia antiga, foi un lugar practicamente despoboado ata o ano 1870. Isto parece concordar coa ausencia do topónimo no Catastro de Ensenada (1752) e na súa comprobación (1763). Esta documentación podería indicar que o lugar tomou o nome do apelido do seu primeiro habitante.

O topónimo aparece por primeira vez no NG 2003. Hoxe o barrio de *Padín* forma parte do casco urbano de Ribeira, onde existe o apelido *Padín*.

O NG repite o topónimo *Padín* nos concellos de Negreira, Valdoviño (A Coruña), Campo Lameiro, Rodeiro, Vigo (Pontevedra), Lugo e Vilalba (Lugo).

Palmeira (San Pedro)

Parroquia

Palmeira

Lugar da parroquia de Palmeira

Nunha rúa do casco urbano da vila de Palmeira existe unha casa que representa na súa fachada a figura pétrea dunha palmeira, trasladada dunha edificación anterior, e ata hai poucos anos unha palmeira presidía, xunto co cruceiro que aínda permanece, o adro da igrexa parroquial. Para explicar o topónimo *Palmeira* parece razoable pensar, aínda que non neste tipo de palmeira, nun derivado da palabra *palma*. Por exemplo, no *Atlas Lingüístico Galego (ALGa)* aparece só nun punto, no concello de Ribeira, a voz *palmeira* para a aceda (*Rumex acetosella* L.), planta herbácea que se emprega en ensaladas e condimentos cuxas follas poden recordar, aínda que sexa vagamente, as palmas dunha palmeira. Outra posibilidade sería que o topónimo *Palmeira* se referise a un antigo lugar de confluencia de varios camiños, que lembrase unha palma da man aberta.

Nunha atestación do ano 1285 de *Galiciana* lese: “Arrendo que fai García Frayz, abade de San Ciprián de Calago dunha herdade en San Pedro de Palmeira”. Noutro documento do ano 1334 do mosteiro de Toxos Outos, a aristócrata dona Leonor González de Saz lega á igrexa de Palmeira douscentos soldos: “Item mando a *Sam Pedro de Palmeyra* CC sl.”.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Palmeira* no concello de Viveiro (Lugo), e *A Palmeira* no tamén lugués de Ribadeo.

Páramos, Os

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Os dicionarios de galego recollen a voz *páramo* co significado de ‘lugar ermo e raso’. Trátase dunha voz de orixe prerromana incorporada ao latín hispánico coa forma *PARĀMUS*, considerada non celta por manter o seu *p-* inicial, que seguramente leve o sufixo intensivo ou superlativo *-āmo*.

Nunha ara votiva de León do século II (*CIL*, II, 2660) cítase un cazador que ofrece os cornos dun cervo que matou en *aequore parami*, é dicir: “na chaira do *Páramo*” ou na “chaira do *páramo*”. Por esta segunda tradución, que considera a palabra *páramo* substantivo común, albiscamos que a expresión latina *aequore parami* pode ser unha repetición ou tautoloxía de altiplano, de acordo co sentido actual do vocábulo *páramo* de ‘lugar ermo, raso e desabrigado’. A zona ribeirense dos *Páramos*, próxima á costa, participa desas características.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da entón parroquia de Carreira, moito antes de que se crease a de Castiñeiras, rexistra “La partida sesenta y siete que dize agro de *Páramos*”. O topónimo, ao estar preto do límite coa parroquia de Ribeira, tamén é citado pola comprobación referente a esta freguesía.

O NG 2003 documenta o topónimo *O Páramo* referido ao concello lugués dese nome. Na mesma provincia, *Páramo* é nome de lugar e parroquia no concello de Castroverde. *O Paramo* nos de Noia (A Coruña) e Pontearreas (Pontevedra). *Paramos* no de Val do Dubra (A Coruña) e no de Tui (Pontevedra), nome de parroquia.

Parte ó Río

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *Parte ó Río* ten o mesmo significado ca o de *Banda ó Río* (véxase). O lugar está situado na parte, en latín *PARTE(M)*, ou banda esquerda dun pequeno curso de auga, un río, en latín *RIVU(M)*, que logo desemboca na próxima lagoa de Vixán. Como ocorre coa práctica totalidade dos pequenos cursos fluviais de Ribeira, este hoxe amósase moi diminuído e disimulado debido á alta presión urbanística que sofre o concello.

O topónimo *Parte ó Río* non aparece citado no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). O NG cita por primeira vez o nome da aldea chamada *Parte ó Río* no ano 1864 duplicado e castelanizado como *Parte del Río de Abajo* e *Parte del Río de Arriba*. En 1900 noméao como *Parte al Río de Abajo* e *Parte al Río de Arriba*.

O NG 2003 só recolle o nome deste lugar chamado *Parte ó Río*.

Pé do Corniño, O

Lugar da parroquia de Carreira

A primeira parte do topónimo, *O Pé* < latín PĒDE(M), parece referirse á parte inferior do tal *O Corniño*. Este é un claro diminutivo en *-iño* da palabra *cornio* que, entre outros significados aínda ten o de ‘cume, parte máis alta dun monte’. Á súa vez, a voz *corniño* debe proceder dunha base prerromana oronímica *CORN- ‘esquina, punta, ángulo, cúspide, altura rochosa’. De acordo con estas premisas, o lugar chamado *O Pé do Corniño* atópase situado nunha pequena altura que amosa, a carón do colexio de Carreira, varios afloramentos rochosos, algúns hoxe apenas perceptibles, se ben un, que fai de alicerce pétreo ao muro dunha casa, aínda está á vista. Algunha desas pedras podería ser o que queda do *corniño* ou gran pedra nomeada no topónimo, que aínda existía nos anos oitenta.

A pedra ou corniño nomeada na segunda parte do topónimo *O Pé do Corniño* antes da súa desaparición

A comprobación do Catastro de Ensenada cita no ano 1763 a rocha ou pedra en cuestión nos seguintes termos: “Otra [peza de terra] en el agro da *Pedra do Corniño*”, que pode ser a forma orixinaria do topónimo. A comprobación nomea na freguesía de Carreira un agro chamado *Corno da Silva*. O topónimo rexístrase sen artigo coa forma *Pé do Corniño* por primeira vez no NG 2003. Nesta fonte non aparece ningún outro lugar con ese nome.

113

Pedra do Pino, A

Lugar da parroquia de Corrubedo

Na zona do lugar chamado *A Pedra do Pino* hai varias pedras naturais e piñeiros. A pedra pode ser un grande afloramento rochoso hoxe situado na horta-xardín dunha edificación familiar moderna existente no lugar. A segunda parte do topónimo, *O Pino*, reproduce a palabra castelá homónima, que en galego ten como forma patrimonial *piñeiro* < latín PINĀRIU(M).

O topónimo *A Pedra do Pino* non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG aparece por primeira vez o ano 1981 como *Pedra do Pino*, sen artigo. Entre a toponimia maior de Galicia, *A Pedra do Pino* é un topónimo único.

Pedra Pateira, A

Lugar da parroquia de Ribeira

A actual zona urbana de Ribeira chamada *A Pedra Pateira* recibe o seu nome dun saínte costeiro e dunha pedra mariña situada ao seu carón. *Pateira*, a segunda parte do topónimo, é un termo problemático. Podería estar relacionada co crustáceo chamado *pateiro*, voz que fai referencia ao corpo *pato*, en latín vulgar *PLATTU(M), ou aplanado deste animal, outrora moi frecuente na ría de Arousa e que se utilizaba para estercar as leiras. Os dicionarios históricos de galego documentan a voz *pateira* cos significados, entre outros, de ‘pedra grande para sentarse al lado del fuego’ e ‘cavidad en la parte baja del horno para recoger la ceniza’, vocábulos propios da vivenda tradicional.

O P. Sarmiento, ao seu paso por Santa Uxía de Ribeira na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755, rexistra, entre os lugares do antigo couto de Martín, o de *Punta Pedra Pateira* e “sitios de la orilla, desde el Cabío hasta la *punta Pedra Pateyra*”.

A Pedra Pateira é un topónimo único.

Pedras Miúdas, As

Lugar da parroquia de Aguiño

O transparente topónimo *As Pedras Miúdas*, hoxe nome dunha rúa do extenso núcleo poboado de Aguiño, recolle na súa segunda parte o feminino plural do adxectivo *miúdo*, en latín MINŪTU(M) ‘reducido, pequeno, moi breve’, participio de perfecto do verbo *minuere* ‘diminuír’, que deu en galego a palabra *minuto* ‘cada unha das sesenta partes iguais en que se divide unha hora’, e mais o adxectivo patrimonial *miúdo*.

O topónimo non se rexistrou ata o NG 2003. Esta fonte cita tamén o nome de lugar *As Pedras Miúdas* nos concellos de Ponteceso (A Coruña) e Salvaterra de Miño (Pontevedra).

Pedriña, A

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *A Pedriña*, que hoxe dá nome a un barrio de Palmeira, parece un diminutivo en *-iña* da palabra *pedra*. Está nunha zona pedrosa que, comezando no illote da Tixosa, segue polo lugar da Rochela ata chegar, máis ao interior, ao da *Pedriña*.

Nunha atestación do ano 1625 do Arquivo da Catedral de Santiago lese: “Se afora el lugar de Ixán (Vixán?) a Bartolome *da Pedriña*”. O Catastro de Ensenada (1752) e a súa comprobación (1763) non recollen o topónimo, que non se rexistra ata o NG 2003. Antes, o rueiro do concello de Ribeira do ano 1987 rexistra *Barrio da Pedriña*.

Pedriñas, As

Lugar da parroquia de Carreira

No lugar das *Pedriñas* habería en antigo tempo unha agrupación de pedras de pequeno e mediano tamaño. Malia que hoxe o topónimo dá nome a unha rúa do casco urbano de Carreira, aínda pode verse, aflorando do asfalto, algunha pedra. Tamén cabería a posibilidade de que o topónimo proveña dun sintagma latino (TĒRRAS) PETRINEAS. No NG o topónimo aparece por primeira vez no ano 1864 sen artigo como *Pedriñas*.

O NG 2003 xunta trece lugares en Galicia nomeados *A Pedriña, As Pedriñas* ou *Pedriña*.

Pedrosa, A

Lugar da parroquia de Carreira

Este topónimo reproduce o adxectivo *pedrosa* referido a unha terra pedrosa ou con moita pedra. A palabra provén de PETRŌSA, do latín PĒTRA ‘pedra’ co sufixo abundancial *-osa*. O lugar da *Pedrosa* hoxe forma parte do lugar de Carreira, o actual centro urbano da parroquia. A presenza de edificacións non permite ver o lugar da *Pedrosa* no seu estado natural, pero nel destacan grandes muros de cerramentos feitos con grandes pedras.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita en repetidas ocasións o “agro da *Pedrosa*”.

O NG 2003 rexistra dezaseis lugares chamados *A Pedrosa, As Pedrosas* ou *Pedrosa*.

Penisqueira, A

Lugar da parroquia de Aguiño

O NG de 2003 rexistra este topónimo, sen artigo, como *Penisqueira*. Hoxe na parroquia de Aguiño existen dous lugares chamados *A Penisqueira*: o orixinal, onde debeu nacer o topónimo, que dá nome a unha punta litoral moi rochosa, e o seu correspondente de traslado, copiado daquel, *A Penisqueira*, nome dunha rúa de Aguiño. A carón da punta da *Penisqueira*, en dirección oeste, está, nun sector de costa moi pedroso, a praia e o río da *Penisqueira*, pequena corrente de auga que alimenta unha pía e un lavadoiro situado na beira mesma do mar. O singular conxunto está rodeado por un valado bastante alto, o cal quizais tivo a función de protexer as lavadeiras dos salseiros do mar que alí bate con forza. Outra particularidade do lavadoiro é que está nun lugar deshabitado bastante afastado de Aguiño, o núcleo de poboación máis próximo.

En canto á posible etimoloxía e significado do topónimo, aínda que, segundo o DdD, algún compendio lexical galego documenta a voz *penisco* como unha clase

O fermoso lavadoiro situado na pedregosa punta litoral da Penisqueira

de planta gramínea, cremos que, dado o carácter marcadamente rochoso do lugar, *A Penisqueira* sexa un abundancial en *-eira* da palabra *penasco* < *pena* + *sco* ‘pena grande’. Un seu cognado castelán, pero abundancial en *-al*, sería o topónimo *Peñiscal*, nome dun arrabalde moi penedoso da pequena localidade abulense de Casasola. No concello lugués de Trabada existe o topónimo similar *As Penesqueiras*, estudado por X. Marqués Valea.

O topónimo *A Penisqueira* non se localizou na documentación antiga; rexístrase por primeira vez no NG 2003, sen artigo, como *Penisqueira*. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 rexistra *Rúa da Pinisqueira*. O próximo NG documentará *A Penisqueira*. Entre a toponimia maior non hai máis lugares en Galicia así chamados.

Perdigoteira, A

Lugar da parroquia de Artes

O lugar da *Perdigoteira* foi outrora abundante en perdices, xa que o zootopónimo é un derivado abundancial co sufixo *-eira*. Os dicionarios de galego documentan *perdigoto* ‘cría de perdiz’, palabra para a que hai que supoñer un antecedente do latín vulgar *PERDICOTTU(M), diminutivo de *perdiz*.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia cita “Otra [peza de terra] nombrada *Perdigoteyra*” e “Tiene una pieza en la aldea de Viñas nombrada *Perdigoteyra*”.

O NG 2003 só recolle este lugar chamado *A Perdigoteira*.

Pinar de Martín, O

Lugar da parroquia de Aguiño

O transparente topónimo *O Pinar de Martín* nomea, coa palabra castelá *pinar*, un piñeiral ou monte con piñeiros propiedade de alguén chamado *Martín*, nome de persoa proveniente do latín MARTINUS, derivado de *Marte*, o nome do deus da guerra da mitoloxía romana. A difusión deste antropónimo en Galicia, moi frecuente dende a Idade Media, está estreitamente relacionada co culto a san Martiño de Tours.

Non vemos documentado este topónimo no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG non aparece ata o ano 2003. Esta fonte non rexistra ningún outro lugar de nome *O Pinar de Martín*.

Pitas, As

Lugar da parroquia de Corrubedo

As Pitas pode facer referencia a palabra galega *pita* na súa acepción de ‘galiña’. Outra posibilidade, quizais menos probable, é que o topónimo se refira a un conxunto da planta foránea e invasora chamada *pita*, voz de orixe incerta, de nome científico *Agave americana*, que temos visto coa súa rechamante floración que recorda unha árbore pequena en moito lugares areosos da beiramar do concello de Ribeira, incluído o lugar das *Pitas*, onde se poden ver conxuntos de pitas, malia que cabe a posibilidade de que a presenza desta planta no lugar se deba a unha interpretación errónea do topónimo.

O topónimo *As Pitas* non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG aparece por primeira vez no ano 1981 como *As Pitas*. O NG 2003 rexistra outro lugar chamado *As Pitas* no concello do Porto do Son (A Coruña).

Poi

Lugar da parroquia de Castiñeiras

O topónimo *Poi* provén do latín PAULI, xenitivo do nome de persoa latino *Paulus*, en referencia a unha antiga propiedade ou posesión territorial de alguén dese nome. Se no canto de desaparecer o *-l-* intervocálico de *Pauli* o que se produce é a perda do *-i* final xorde o topónimo *Pol*.

A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) documenta na parroquia de Ribeira, moitos anos antes de que se crease a de Castiñeiras, o topónimo coas forma *Poyo* e, coa castelanizada, *Poy*: “Tiene una pieza [de terra] llamada *Poyo*”, “Tiene una pieza llamada *Poy*, labradío” e “Otra, *Poy de Arriba*”, topónimo conservado na actualidade, situado na parte máis alta do de *Poi*. Máis abaixo está, este despoboado, o núcleo de *Poi de Abaixo*. Malia a citada atestación *Poyo*, que pode ser un erro, non cremos que o topónimo *Poi* proveña do latín PŎDIU(M) ‘pequena altura’, coa perda ou apócope do *-o* final.

O topónimo *Poi* aparecerá por primeira vez no próximo NG. O actual rexistra un lugar chamado *Poi* no concello de Valdoviño (A Coruña). Segundo recolleemos de G. Navaza (2006), no concello tamén coruñés do Porto do Son existe un lugar chamado *Vistipoi* < BUSTU(M) PAULI ‘busto de Paulo’.

Pombal, O

Lugar da parroquia de Ribeira

O topónimo *O Pombal*, que hoxe dá nome a un populoso barrio de Ribeira, recolle a voz homónima *pombal*, abundancial en *-al* (latín < *-ALE*) de *pomba*, en latín PALUMBA(M), en referencia a un pombal ou construción onde viven e se crían as pombas domésticas que puido pertencer ao pazo de San Lourenzo, ligado historicamente aos Mariño, antigo e influente apelido galego. Na fachada principal do edificio, dificilmente accesible debido á desordenada trama urbanística de Ribeira, está o escudo heráldico da familia.

Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) lemos: “En la pieza [unha peza de terra] segunda nombrada agro do *Pombal*” e “huerta do *Pombal*”. En 1863, documentos municipais consultados polo historiador local D. Bravo Cores xa falan do *Pombal* como barrio e como rúa.

O NG 2003 rexistra 23 lugares de nome *O Pombal*, un *O Pombal de Abaixo*, outro *O Pombal de Arriba*, un *Pombal*, dous *Pombar* e outros dous *O Pombar*, estes variantes de *Pombal* e *O Pombal*.

Ponte, A

Lugar da parroquia de Artes

A Ponte, en latín PÖNTE(M), é un topónimo transparente, que neste caso se refire á chamada *ponte de Sanchanás*, situada sobre o río de Artes, a corrente fluvial máis grande e caudalosa do concello de Ribeira en comparación coas demais, todas de pouco caudal e percorrido. A carón desta ponte, na ourela dereita do río, na parroquia de Olveira, existe un lavadoiro monumental, antano cuberto e alimentado pola corrente de auga, hoxe en desuso pero en perfecto estado de conservación.

Non atopamos o topónimo no Catastro de Ensenada (1752), nas súa comprobación (1763) nin en Carré Aldao (. 1928), o que parece indicar a relativa modernidade deste topónimo, que debeu substituír o de *Sanchanás*, posible antigo lugar con casas citado polo P. Sarmiento, que tamén nomea na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 a ponte ao seu carón: “Sanchanaz, campo, lugar, río y puente”. Este topónimo *A Ponte* aparecerá por primeira vez no próximo NG. É numeroso na nosa terra, como corresponde a un país de tan abundosa rede fluvial.

Porto, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *O Porto*, en latín PŎRTU, orixinariamente ‘entrada, lugar de paso, acceso’, pode referirse a un porto ou paso de montaña entre dous lugares máis altos, a un lugar dun río con pouca altura e corrente de auga por onde atravesalo ou a un lugar na ribeira dun río ou do mar onde paran os barcos para cargar, descargar ou abrigarse. Loxicamente, os topónimos costeiros que nos ocupan, situados na beiramar, designan esta última circunstancia.

O porto marítimo nomeado no topónimo *O Porto* da parroquia de Corrubedo aproveitou para a súa construción artificial unha entrada natural do mar na terra. O seu homónimo da freguesía de Palmeira asentou a súa fábrica noutro porto natural, situado ao abeiro da gran rocha do Castelo. Parece que, tanto un coma o outro (o de Palmeira semella máis antigo) non deben ser, nas súas fábricas primitivas, anteriores ao século XIV, polo medo das poboacións a asentarse de maneira permanente na primeira liña de costa por mor dos ataques vidos polo mar. Así, unhas testemuñas de idade avanzada, que prestan declaración no Preito Tabera-Fonseca (empezou no ano 1526), falando do xa daquela desaparecido portádego que se cobraba antigamente nas torres do Oeste de Catoira, coméntanlles aos seus interlocutores que: “de antes no abía *puertos* en la ría [de Arousa] como agora”. As testemuñas non se referirían ao primeiro porto que debeu haber na zona (o de Padrón), situado no fondo da ría, senón aos posteriores, construídos de maneira progresiva cara á súa bocana.

Segundo o historiador F. J. Pérez Rodríguez, non hai ningún dato documental que avale a existencia dun porto en Palmeira nas primeiras décadas do século XIV, polo que cabería supoñer que se puido fundar na segunda metade. Este autor, baseándose en M. Vázquez Bertomeu, comenta que cara ao ano 1480, nos repertorios de rendas arcebispais, o antigo couto de Palmeira, asociado ao beneficio

Vista de Palmeira
co seu porto

parroquial, distinguíase do porto, que pagaba á parte. No ano 1607, o cardeal J. del Hoyo escribe sobre *San Pedro de Palmeira*:

Esta iglesia es puerto. Tiene como sesenta y dos feligreses, los treinta y dos pescadores y los treinta labradores: Los frutos se parten en esta manera: el trigo y pulpos parte con la dignidad arçovispal [...], los menudos lleva todos el rector.

O P. Sarmiento, con motivo da súa visita á parroquia de San Pedro de Palmeira nos anos 1754-1755, refírese ao “Castelo y *muelle* artificial”. No Interrogatorio do Catastro de Ensenada (1752) lemos:

A la treinta y siete [pregunta] dijeron que en esta feligresía y Puerto de Palmeira hay nueve embarcaciones de porte de cuatro toneladas que conducen sardina al Reino de Portugal [...] Y todas hacen dos viajes al año desde dicho Puerto de Palmeira al nominado Reino de Portugal [...] cada tripulación se compone de cinco hombres y dos muchachos.

A comprobación do Catastro informa no ano 1763 da presenza de *barcos* (os que ían a Portugal), *lanchas* e *dornas*: “Dorna, tiene una de pescar en la mar que tripula el ynteresado y un muchacho”. Daquela, e seguramente antes, o lugar do *Porto* tiña casas con sobrado: un tal *Juan Gonzales* “havita una [casa] de un alto en el *Puerto de Palmeira*”.

En canto ao porto de Corrubedo, nunha atestación do ano 1552 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase a “Pedro Fernández, mercader del *puerto de Corrubedo*”. En 1578, na mesma fonte documental, aparece un tal “Bartolomé Fajardo, residente en el *puerto de Corrubedo*”. O cardeal Jerónimo del Hoyo no ano 1607 escribe: “Hay dos hermitas; una de Sancta Tecla y la otra de Nuestra Señora de los Remedios, en el *puerto* de Corrubedo, donde el mar es bravo sobremanera y el *puerto* muy peligroso. O NG rexistra por primeira vez o topónimo individualizado coa forma castellanizada *Puerto* no ano 1900. Antes, en 1864, rexistra *Pueblo*, denominación que se debe referir ao lugar poboado, onde estaba o porto.

O topónimo *O Porto* é abundante en Galicia, aínda que poucos se refiren a *portos* de mar.

Porto Alto

Lugar da parroquia de Corrubedo

O lugar de *Porto Alto* está situado nun lugar alto, enriba da zona do porto pesqueiro. É un lugar de creación recente. Nós a principios dos anos 70 do século pasado recordamos alí moi poucas casas. O topónimo aparecerá por primeira vez no próximo NG. Esta fonte rexistra outro lugar chamado *Porto Alto* no concello ourensán de Xinzo de Limia, situado nun lugar alto sobre o río Limia, onde puido

haber un porto fluvial con pouca altura e corrente de auga por onde poder atravesar o río.

Portochouso

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O nome de lugar *Portochouso*, situado a carón do río de Artes, sinala un antigo *porto* ou sitio con pouca altura e corrente de auga por onde pasar a citada corrente fluvial. A segunda parte do topónimo, *Chouso*, é o resultado en galego de CLAU-SU(M), participio pasivo do verbo latino *claudere* ‘cerrar, pechar, interceptar’, en referencia a un porto *chouso* ou cerrado polo que non se podía pasar ou que ofrecía dificultades para facelo, quizais, entre outras posibles causas, por desaparecer as súas pedras, poldras ou pasais (algún portos ou vaos tíñanas) ou as lousas do seu fondo (algún portos estaban lousados, para evitar que os carros se enterrasen ao cruzar o río).

Co mesmo participio en feminino, *chousa*, concordando con algún substantivo, como terra, leira etc., xorde o topónimo, moito máis numeroso có de *Portochouso*, *A Chousa*, referido a terras, leiras ou montes cercados ou cerrados. Nome de lugar de significado contrario ao de *Portochouso* é *O Portofranco*, formado na súa segunda parte polo adxectivo *franco* ‘que permite o paso, sen obstáculos’.

Nunha atestación do ano 1248 do mosteiro de Oia, do Arquivo Histórico Nacional, publicada por M. do C. Pallares e E. Portela, cítase un camiño que “asy como vay o *porto do río* u (por onde) pasan os carros”. En canto ao topónimo que nos ocupa, aparece citado nun documento (rexesto) do ano 1477 do mosteiro de Antealtares, cando “Fr. Juan de Pastor, abad [do devandito cenobio]” afora, entre outras propiedades, “a Juan de Serantes y a su mujer María Afonso, moradores en el coto de Oleiros, en el río de *Porto Chouso* un terreno para edificar un molino”. Unha atestación máis serodia, do ano 1600, cita o “lugar de *Portochouso*, sito a la dicha feligresía de San Martiño”. Outra de 1603, tamén do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, di: “lugar de *Portochouso*, en la dicha feligresía de San Martiño d’Oleiros”. A comprobación do Catastro de Ensenada cita na parroquia no ano 1763 un muíño, pertencente a un tal *Juan da Vila*, situado no lugar de *Porto Chouso*: “Otro [chamado] *Porto Chouso* [...] Todos dichos molinos (algún dos cales podería ser o construído pouco despois do ano 1477) muelen todo el año con agua del río Ferbenza”, que é o río de Artes, chamado varias veces na comprobación río da Fervenza pola fervenza ou cadoiro que existe, preto da aldea de San Amedio, no curso alto desta corrente fluvial, de modesto caudal pero o máis grande do concello de Ribeira.

O NG 2003 só rexistra este lugar chamado *Portochouso*.

Prado, O

Lugar da parroquia de Corrubedo

O DRAG documenta a palabra *prado* como ‘comunidade vexetal (herbácea) densa e húmida, sempre verde, que pode experimentar un certo esgotamento estival’. De acordo con este significado, o lugar chamado *O Prado* que nos ocupa, que hoxe dá nome a unha rúa do núcleo urbano de Corrubedo e á praia contigua, ocupa un lugar húmido, situado a carón do Campo da Agra, sucado por unha pequena corrente de auga que axudaría a manter sempre verde o prado contemplado no topónimo.

O nome de lugar *O Prado* non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Aparece por primeira vez no NG 2003.

O topónimo *O Prado* e os seus compostos e derivados son bastante abundantes en Galicia.

Queimadoiros, Os

Lugar da parroquia de Artes

O sufixo *-oiro* (< latín *-ORIU*) emprégase unido a un verbo, neste caso *queimar* < latín **caimare* < latín *cremare*, para nomear lugares en que se realiza a acción descrita polo verbo (así *queimadoiro*, *rapadoiro*, *lavadoiro*...). O topónimo *Os Queimadoiros* sinálanos, pois, un lugar onde antano se queimou algo, quizais refugallo vexetais procedentes das faenas agrícolas e forestais. Algúns dicionarios de galego, como o *Gran Diccionario Xerais da Lingua*, ofrecen a voz *queimadoiro* como ‘lugar onde se queima algo’.

Nun preito do ano 1758 conservado no Arquivo da Deputación Provincial de Pontevedra, entre don Jorge Caamaño, do couto de Goiáns (Boiro) e don Pedro Arias Mariño, unha das testemuñas do primeiro era un tal “Domingo Muñiz, vecino del lugar dos *Queimadoiros*”. Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Artes (1763) lemos: “Alexandro de Dios, casa la en que vive, de un alto en la aldea de *Queymadoiros*”.

O NG 2003 non rexistra máis lugares chamados *Os Queimadoiros* ca este.

Queiro, O

Lugar da parroquia de Ribeira

O glosario de Du Cange ofrece un documento do ano 985 onde a voz *quer* (*cher(um)*) aparece como sinónimo de rocha (*rupe(m)*). Así, referíndose a unha antiga delimitación territorial, escribe: “Deinde tenditur usque ad *rupem* sive *cherum* Clarinthi”, isto é: “Despois vai ata a rocha (*rupe(m)*) ou *quer* (*cheru(m)*) de Clarinto”. Pola súa banda, Menéndez Pidal na súa *Toponimia prerrománica hispana* explica o topónimo *Queiro* e outros peninsulares similares como provenientes dunha voz igual a **CARIO* ‘rocha’, estendida por varias linguas primitivas de toda a conca

do Mediterráneo, que prevalecería no catalán *quer* ‘monte rochoso’, vocábulo representado no topónimo homónimo *Quer* e na segunda parte de *Queralps*, atestado como *Keros albos* nun documento do ano 839 da Consagración da Catedral de Urgell. Estes topónimos cataláns designan lugares moi pedrosos, o mesmo que, segundo temos comprobado, os de *Quer*, na provincia de Guadalaxara, *Quero*, na de Toledo, *Quirós*, en Asturias, *Queiro*, *Queirós* e *Queiroz*, en Portugal, e *O Queiro* do concello de Ribeira. Este, que hoxe dá nome a un barrio de Ribeira, debe referirse á pedra explotada modernamente nunha canteira, nomeada no topónimo urbano *Rúa (da) Canteira*, onde aínda se albiscan, ocultos polas edificacións e a vexetación dos escasos terreos que quedaron baleiros, os restos da antiga pedreira, hoxe esgotada.

Seguramente referidas a outro lugar chamado *O Queiro* do concello do Porto do Son, nunha atestación do ano 1396 citase un tal “Álvaro Afonso de *Queyro*” e noutra de 1594, tamén do Arquivo da Catedral de Santiago, a “Domingos de *Queiro*, veciño de Lousame”. Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Santa Uxía de Ribeira (1763) lemos: “En la pieza quinta nombrada viña do *Queiro*”, “Otra [peza de terra] *Queiro*, labradío” e “Tiene, Andrés de Loxo, en la dicha vega [de Martín] una pieza nombrada *O Queiro*, labradío”.

No concello de Ribeira hai preto de dez persoas apelidadas *Queiro*. Á parte do *Queiro* ribeirense, o NG 2003 rexistra o devandito topónimo *Queiro* do concello do Porto do Son (A Coruña). Visitamos este lugar, situado na parte máis montañosa da parroquia de Nebra, e puidemos comprobar que é moi pedroso, especialmente na parte alta da aldea.

Quinteiro, O

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *O Quinteiro* tanto pode corresponder ao latín QUINTANĀRIU, derivado de *quintana* e esta de *quinto* ‘quinta parte’, como ao latín tardío QUINTĀRIU ‘medida de capacidade’. Pode referirse, de acordo coa palabra homónima *quinteiro*, a unha ‘especie de praza ou terreo común que serve nunha aldea de lugar de reunión’, a un ‘conxunto de varias casas que forman un grupo separado dentro da aldea’ ou ao ‘terreo arredor da casa, no que está o curral, o alpendre etc.’. O *Diccionario de Ausencias*, que recolle “palabras que usan acotío as xentes da Arousa”, ofrece a voz *quinteiro* co significado de ‘lugar onde se tiraban os restos orgánicos da casa, que xunto cos excrementos de animais, coma o porco e as galiñas, se empregaba para estercar as leiras. Por extensión aplícase a lugares onde hai moita sucidade ou non están ben limpos’.

O topónimo *O Quinteiro* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG fai a súa aparición por primeira vez no ano 1864 sen artigo como *Quinteiro*.

Entre a toponimia maior en Galicia xúntanse, sumando *O Quinteiro* e *Quinteiro*, outros 25 lugares construídos con esta palabra. Na provincia de Lugo rexístranse as variantes *O Quintairo*, *Quintairo* e *Os Quintarios*, que só poden vir de QUINTANĀRIU.

Rascacú

Lugar da parroquia de Aguiño

Segundo testemuño oral do fotógrafo e naturalista de Aguiño A. Parada Mariño, “o *Rascacú* é un eiteiro polo que os rapaces baixaban esvarando e rascando o cu. De aí o de *rascacú*. Agora queda dentro dunha horta e fixeron un cortello ó lado”. Esta definición concorda co segundo significado que o *Gran Diccionario Xerais da Lingua* lle dá ao substantivo masculino *rascacú*, á parte do máis coñecido e xeral de arbusto de follas bicudas que rascan, de ‘superficie inclinada sobre a que escorregan, sentados, os rapaces; escorregadoiro, esvaradoiro’. O mesmo xogo infantil, moi frecuente ata mediados do século pasado, debeuse practicar nun penedo do monte *Rascacú*, situado enriba da praia da Arnela, no Porto do Son (A Coruña), e no *Penedo do Rascacú*, nome dunha rocha dos montes de San Cibrán, parroquia de Guláns, Pontearreas (Pontevedra).

A palabra *eiteiro*, aplicada polo noso comunicante para referirse á pedra esvarada do lugar de *Rascacú* de Aguiño, é unha variante dialectal de *outeiro* e designa na zona do Barbanza non unha pequena elevación de terreo, coma no galego común, senón unha gran rocha ou penedo, onde, no caso que nos ocupa, os nenos de antano rascaban o cu xogando ao esvarar pola citada *eiteiro* ou pedra alta. Este xogo infantil tamén se practicou na aldea ribeirense do Monte da Laxe, pertencente á parroquia de Olveira, onde a pedra máis pequena (esta non plana) das tres principais que hai no lugar recibe o nome de *Rascacú*, segundo nos comentou unha amable comunicante.

Non atopamos o topónimo *Rascacú*, de *rascar* + *cu*, no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Incorporouse ao NG 2003. Esta fonte non rexistra, entre a toponimia maior, ningún outro lugar chamado *Rascacú*.

Reirís

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *Reirís* agocha, disimulado polos cambios fonéticos, o nome de persoa *Ragiricus*. Este antropónimo, coma moitos presentes na toponimia galega, é de orixe xermánica. Está composto pola raíz *rang-*, talvez de *rakk-*, do gótico *wrakjan* ‘perseguir’ ou de *ragin* ‘consello, decisión, resolución’; e un segundo compoñente *-ricus*, latinización do xermánico *reiks* ‘poderoso’. Dende unha locución (VILLA) RAGIRICI, *villa* agrícola ou granxa de *Ragiricus*, co nome en xenitivo, chégase ao actual *Reirís* coa terminación *-is* (non en *-iz*), polo seseo característico das falas do galego occidental ás que pertence a subárea do Barbanza.

Nun documento do ano 1020-1061 do mosteiro de Samos cítase unha *villa* chamada *Rairici*. Noutro de ano 831, publicado en *Diplomática española del período astur*, noméase unha persoa de nome *Reirigo*. O lugar de *Reirís* que nos ocupa aparece nun documento do ano 1223 do mosteiro de Toxos Outos, como *Reirit*: “quantum habeo in Villa Viride et in *Reirit*”, o que quere dicir: “canto teño (trátase dun testamento) en Vilaverde (hoxe nome dun rego) et *Reirit*”. Noutra atestación de 1565 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase un tal *Bastían de Reyriz* de Noia, que sería oriúndo do lugar de *Reirís*. En 1754-1755 o P. Sarmiento anota *Reiriz*. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) cítase o *lugar de Reirís*, e, referíndose a uns muíños, que debían estar sobre o devandito rego de Vilaverde: “Otros dos llamados de *Reyrís*”. Esta mesma fonte documental cita, na parroquia de Artes, limítrofe coa de Olveira, un tal “Andrés de *Raeriz*, vecino de Santa María de Olveyra” e na freguesía de Carreira un tal *Adrián de Reiriz*.

O concello de Ribeira está á cabeza en Galicia, con moita diferenza, no número de persoas que levan o apelido *Reiriz*, nado no lugar de *Reirís*.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Reirís* nos concellos da Laracha, Frades, Mesía (A Coruña) e no de Caldas de Reis (Pontevedra). En canto a *Reiriz*, é nome de lugar dos concellos de Foz e Pantón, de lugar e parroquia do de Samos e de parroquia do Saviñao (Lugo).

Revolta, A

Lugar da parroquia de Carreira

Lugar da parroquia de Castiñeiras

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *A Revolta* recolle o substantivo homónimo *revolta* ‘cambio pronunciado na dirección dun camiño, estrada, rúa etc.’, en orixe participio do verbo *revolver* ‘darlle voltas a algo’. Podería nomear, segundo os casos, a volta ou a *revolta* dun camiño, unha *revolta* orográfica ou a curva dun río.

Dado que o concello de Ribeira non ten tradición no cultivo do trigo, non cremos que os topónimos que nos ocupan se refiran a unhas antigas *terras da revolta*, en referencia a unhas terras ganadas ao monte nas que se cultivase *trigo da revolta* (Eladio Rodríguez) ou de *segunda volta*, despois da colleita principal ou de *sazón*. O lugar chamado *A Revolta* da parroquia de Carreira dá nome a un lugar accidentado e pedroso favorable á formación de *revoltas* orográficas ou a camiños con curvas que se adaptasen a el. O lugar *A Revolta* da freguesía de Castiñeiras, situado nun alto, de orografía parecida, é tamén moi accidentado e costento. O lugar *A Revolta* de Palmeira, aínda que situado noutro lugar alto e en costa, é o menos abrupto dos tres.

Como a parroquia de Castiñeiras se segregou das de Carreira e de Ribeira e se creou no ano 1967, non podemos saber se o lugar chamado *A Revolta* citado no ano 1763 na comprobación do Catastro de Ensenada na freguesía de Carreira, é o pertencente a esta ou á de Castiñeiras: “La partida [terras] diez y siete que dice

agro da *Revolta*”. Na mesma fonte, ano 1763, o lugar chamado *A Revolta* da parroquia de Palmeira aparece como “Otra [peza de terra] agro da *Revolta*, cavida un ferrado” e “Otra, cova da *Rebolta*”.

A Revolta é un topónimo abundante en Galicia.

Rial, O

Lugar da parroquia de Castiñeiras

O hidrotopónimo *O Rial*, emparentado coa palabra latina RIVU(M) ‘arroyo’, refírese a unha pequena corrente de auga que baixa polo lugar para deseguido desembocar na praia de Castiñeiras.

O topónimo *O Rial*, que non aparece nas fontes antigas, faino no NG 2003. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 recolle *Rúa do Alto do Rial*. Ao pé da rúa corre o regato contemplado no topónimo.

O Rial e *Rial* son topónimos bastante abundantes en Galicia. O apelido homónimo rexístrase no concello de Ribeira.

Ribeira (Santa Uxía)

Parroquia e capital, co nome de Santa Uxía de Ribeira, do concello

Ribeira, parroquia e capital do concello do mesmo nome, recibe o seu topónimo por estar na *ribeira* do mar. O DRAG recolle a voz *ribeira* co significado de ‘franja de terra que está ao lado dun río, dun lago ou do mar’. A actual vila de Ribeira debeu nacer uns metros ao norte da desaparecida praia de Colomer, na parte máis meridional do porto actual, a cal, co paso dos anos se foi ampliado en etapas sucesivas cara ao norte.

Como debeu acontecer noutros lugares da costa galega, segundo a documentación antiga (véxase *Porto, O*), parece que tamén no concello de Ribeira a ocupación e o poboamento da primeira liña de costa ou ribeira non se debeu producir de maneira permanente ata, *grosso modo*, principios do século XIV, debido ao medo e á inestabilidade producidos polos numerosas agresións e ataques que chegaban polo mar, especialmente na ría de Arousa. Así, a “*Santa Eugenia de Ripa Maris*” ou da Ribeira do Mar, doada ao mosteiro de Melón no ano 1159, non debe ser, como advirte o historiador F. J. Pérez Rodríguez, a actual *Santa Uxía de Ribeira*, xa que o citado cenobio non tivo nunca terras na península do Barbanza. Este autor tamén fai notar que as primeiras parroquias ribeirenses en aparecer na documentación medieval están no interior, máis ou menos afastadas da costa. Estas son, empezando pola atestada en máis antigo tempo: a de *Oleiros*, ano 911, segundo un rexesto dun documento perdido do mosteiro de Antealtares publicado por Lucas Álvarez; a de *Artines*, seguramente o actual Artes, ano 1050; e a de *Olvaria*, hoxe Olveira, entre 1142 e 1149.

A poboación de Ribeira e o seu porto vistos dende A Curota. Ao fondo, a illa de Sávora

En canto a *Santa Uxía de Ribeira*, os documentos máis antigos coñecidos só rexistran *Santa Uxía de Carreira*. Así, no ano 1200, nun documento do mosteiro de Toxos Outos, cítase o lugar de Deán, logo duplicado ou dividido nos de Deán de Abaixo e Deán de Arriba, hoxe pertencentes á parroquia de *Santa Uxía de Ribeira*, pero daquela á de *Sancte Eugenie de Carraria*: “[...] tota nostra hereditate quantam habemus (temos) in villa que vocatur (que chamamos) Dayan in concurrencia *Sancte Eugenie de Carraria* que est in terra de Postomarchos”. En 1213 un tal Fernando Fernández, alcumado *Carreira* e *de Carreira*, seguramente por ser da antiga parroquia de *Santa Uxía de Carreira*, dóalle ao mosteiro de Toxos Outos unha súa herdade que tiña “in loco certo Dayam Minore sub aula *Sancte Eugenie*”. Dous anos despois, en 1215, outra atestación de Toxos Outos cita “*Sancta Ougenia de Dayan Mayor*”. En 1242, nun documento do mosteiro de Armenteira, a antiga freguesía de Santa Uxía de Carreira aparece, coa súa advocación actual, como San Paio de Carreira. Por estas atestacións medievais poderíamos supoñer ou conxectar que a parroquia de Carreira tivo antigamente as advocacións de San Paio e Santa Uxía, cedéndolle esta a *Ribeira* cando se constituíu como parroquia na primeira liña da costa, libre de ataques e agresións marítimas.

Sexa como for, a mediados do século XIV o *Tombo de tenzas primeiro* aínda volve rexistrar “*Santa Ougea de Careyra*”. Por fin, a parroquia de *Santa Uxía de Ribeira*, situada (non así os dous lugares chamados Deán e Carreira) na *ribeira* do mar, documéntase de maneira segura por primeira vez no ano 1387: “It mando a *Sta Ougea de Ribeira* hua libra de cera”, nunha atestación da colección diplomática de *Galicia Histórica*.

Despois do ano 1387, asentada definitivamente a advocación *Santa Uxía* para a parroquia de *Ribeira*, o *Liber Tenencie de Horreo* rexistra en 1438 *Stta Ougea de Rribeyra*. O *Libro do Subsidio*, en GMH, ofrece en 1500, “*Santa Eugia de Ribera*”, co topónimo castelanizado. En 1524, no Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, “*Santa Ougya de la Ribeyra*” (na documentación antiga hai vacilación do artigo de / da Ribeira). En 1547, no mesmo arquivo, “*Santa Ougia de Ribeyra*”.

Esta serie continuada do topónimo *Ribeira* con *b* é coherente coa sonorización do *-p-* intervocálico do seu antecedente etimolóxico, RIPARIA, en *-b-*, evolución fonética que se dá sistematicamente en galego, como por exemplo, en *capítulu(m)* > *cabido*, *cepŭlla(m)* > *cebola*, *lŭpu(m)* > *lobo* ou en *pŏpulu(m)* > *pobo*. Logo, a tradición gráfica de *Ribeira* con *b* rómpese nos primeiros anos de 1600, cando o cardeal Jerónimo del Hoyo escribe erroneamente o topónimo e o haxiotopónimo castelanizados con *v*.: “Sancta Eugenia de Rivera [...] Hay una hermita de San Alverto, confesor, con hermitaño”, en referencia á ermida de Santo Alberte, atestada por primeira vez nun documento do ano 1247 do mosteiro de Toxos Outos.

Cómpre destacar que, dende a aparición por primeira vez na documentación escrita da parroquia de *Santa Uxía de Ribeira* en 1387, o nome desta aparece en moitas ocasións citada só co seu haxiotopónimo. Así, no ano 1400, nunha atestación publicada na colección documental de *Galicia Histórica*, establecida de maneira definitiva a advocación de *Santa Uxía* para a parroquia de *San Uxía de Ribeira*, cítase o antigo Couto de Martín, que daquela pertencía, xunto co de Deán, á parroquia de Ribeira, nos seguintes termos: “Item mando a meu primo Gonçalo Lopes Doçón o meu couto de Martín, friigresía de *Santa Ougía* [omítese de *Ribeira*]”. No *Tumbo Vermello de don Lope de Mendoza*, contra o ano 1435, *Santa Ougía* e *Santa Ugía*. Os recadadores da mitra compostelá á que pertencía a freguesía, de finais do século xv, citan “el su puerto de *Santa Ougía*”. No Preito Tabera-Fonseca, anos 1525-1534, cítase “el castillo que se dize de Palmeira, cabo (xunto a) *Santa Ougilia* [vólvese omitir de *Ribeira*]”. Na mesma fonte antiga pregúntase polo castelo de *Santa Ougía*, *Santa Eujea* ou *Sancta Oujea*, nunca de *Ribeira*. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) acontece o mesmo: “casa de un alto, en el lugar de *Santa Eujenia*”.

Pensamos que o haxiotopónimo *Santa Uxía*, aínda en uso, puido servir para diferenciar o lugar e o porto de *Santa Uxía* de toda a parroquia de *Santa Uxía de Ribeira*. O primeiro estaría formado, *stricto sensu*, pola igrexa anterior, que estivo situada na actual praza de Compostela, a reitoral, localizada un pouco máis arriba, no desaparecido lugar de Queiximonde, e o porto inicial, que debeu ocupar a parte máis interior do actual. De acordo con esta formulación, o P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 documenta, á parte dos “Lugares del Coto de Martín”, os “Lugares de *Santa Eugenia* (sic)”, a saber: “Queiximonde. Aquí la casa del Cura. Fafián. El Porto [e] El grande arenal de Corozo o de Santa Eugenia”. Despois o ilustre monxe bieito explica que “el coto de Deán, *Santa Eugenia* (sic) y el coto de Martín, todos tres forman la feligresía de *Santa Eugenia* o *Santa Uxía de Ribeira*”.

En canto ao nome da advocación, *Santa Uxía*, a súa forma masculina deriva, a través do latín, do grego *Eughenios*, de *eu* ‘ben, bo’, e *genos* ‘nacemento, orixe’, polo que *Uxía* e as súas variantes con ditongo *Ouxía* e *Ouxea*, provenientes de EUGENIA, equivalen a ‘ben nacida’, ‘de boa caste ou familia’. Segundo a tradición cristiá, santa Uxía de Alexandría (século III) era filla dun senador romano. Asistiu á escola da súa cidade e converteuse ao cristianismo. Disfrazada de home entrou

nun mosteiro de Alexandría, do que chegou a ser abade. Alí, unha muller enferma reclamou os seus servizos terapéuticos e acabou namorándose dela, que a rexeitou. A namorada, enfurecida, acusou o suposto abade de intento de violación. O xuíz, que coincidiu ser o pai da acusada, sabedor do sexo da súa filla, absolveuna, despois converteuse ao cristianismo e sufriu martirio. A mesma sorte fatal correu a súa filla en Roma quen, despois de varios tormentos que non a dan matado, finalmente morre degolada.

Á parte de ser a patroa do concello de Ribeira, *Santa Uxía* é a santa titular doutras nove parroquias. En canto a *Ribeira* (e *A Ribeira*), en Galicia hai moitos lugares así chamados que dan nome a *ribeiras* de mar ou de río.

Ribeira, A

Lugar da parroquia de Aguiño

A Ribeira, hoxe nome dunha rúa de Aguiño, referiuse nun principio á praia contigua, que forma unha *ribeira*. O topónimo *A Ribeira* que nos ocupa non aparece na documentación antiga. No ano 1943, na folla número 155, correspondente á Pobra do Caramiñal, dos mapas do Instituto Geográfico y Catastral, figura castelanizado como “playa de la *Ribera*”. Incorporárase por primeira vez no NG 2003. O rueiro do concello de Ribeira de 1987 rexistra *Rúa da praia da Ribeira* referido á rúa así chamada, situada a carón do areal. Os naturais do lugar pronuncian *A Rebeira*.

Río Grande, O

Lugar da parroquia de Ribeira

Os regos das Saíñas, que fan de límite entre as parroquias de Ribeira e Palmeira, e o da Chamiza (tamén chamado da Becerra) xúntanse ao final dos seus percorridos para formar o curtísimo, en lonxitude, río *Grande*, nomeado no topónimo. O cal, despois de só 20 ou 30 metros, segundo estea a marea baixa ou chea, desemboca na praia ribeirense de Coroso, logo de pasar baixo a antiga *punte de Corozo*. Esta, segundo o mapa do Couto de Deán do ano 1627, estaba no “Camino Real por el arenal de Corozo, el que sigue a las villas de la Puebla del Deán, Caramiñal y Ciudad de Santiago”.

A caracterización de *río grande* para a pequena corrente fluvial que nos ocupa, expresada no hidrotopónimo *O Río Grande* é relativa, pois foi concibida en contraposición ao tamaño doutra corrente de auga máis pequena próxima, que desemboca na mesma praia, nomeada no hidrotopónimo *O Río Pequeno*. En canto ao emprego da palabra *río*, en latín RIVU(M), no topónimo *O Río Grande*, un exemplo similar, no mesmo concello, é o do topónimo *O Río do Mar*, que, máis ca un río propiamente dito, nomea o curto pero caudaloso canal por onde desauga no mar toda a masa líquida da lagoa do Carregal, formada polas achegas do río de Artes, o de Sirves e o río Longo.

Desembocadura do río Grande na praia de Coroso

Non atopamos o hidrotopónimo *O Río Grande* nas fontes documentais antigas. Aparece por primeira vez no NG 2003. Esta fonte só rexistra este topónimo *O Río Grande*.

Río Pequeno, O

Lugar da parroquia de Ribeira

Como comentamos na entrada anterior, a corrente fluvial nomeada no hidrotopónimo *O Río Pequeno*, que tamén desemboca na praia de Coroso, é máis pequena cá nomeada no hidrotopónimo próximo *O Río Grande*. En canto ao río pequeno, o seu brazo principal nace na chamada *fonte dos Munises*, situada en Deán Grande, preto do cruceiro de Santa Clara, no lugar chamado *Os Munises* e no NG do ano 1864 *Munises de Abajo* e *Munises de Arriba*. Este topónimo refírese á familia, parentela ou descendencia dun tal *Muniz*, apelido derivado do nome *Munio*, de etimoloxía pouco clara, con seseo *Munís*, frecuente, castelanizado como *Muñiz*, no concello de Ribeira e nos contiguos e próximos, respectivamente, da Pobra do Caramiñal e Boiro. Así, nun documento do ano 1825 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicado polo historiador ribeirense D. Bravo Cores, o entón párroco de Ribeira, don Joaquín Juan Folgar, notifica, ao derrubarse o teito da praza de abastos da época, a morte, entre outras persoas, de “Gerónima *Muniz*, del lugar de *Munizes*”. Nun documento anterior, do ano 1626, do Arquivo do Reino de Galicia, publicado tamén por D. Bravo Cores na súa *Historia de Riveira 1200-1975*, cítase o lugar de “*Munizes*, que por outro nome se dice *Villa Nova*”, daquela pertencente ao Couto de Deán, e no mapa anexo do ano 1627 aparece coa forma *Muñizes*, coa fonte ao seu carón. Despois do seu nacemento no lugar de *Fonte dos Munices* ou *Munises*, onde aínda hai unha familia apelidada *Muñiz*, que poderían ser os descendentes dos nomeados no topónimo, a pequena corrente fluvial contemplada no hidrotopónimo *O Río Pequeno*, de moi curto percorrido, fragmentase ao chegar ás inmediacións da estrada AC-305. Despois de pasar baixo terra a carón do Instituto

de Ensino Secundario número I de Ribeira, morre, volvendo formar unha soa canle, na praia de Coroso, onde un pequeno carrizal aínda sinala o lugar da súa desembocadura nos meses nos que o seu escaso caudal chega ao mar.

Non vemos o hidrotopónimo *O Río Pequeno* nas fontes documentais antigas, aínda que o seu curso e nacemento na *Fonte dos Munises* aparecen debuxados en 1627 no mapa do antigo Couto de Deán. O topónimo rexístrase por primeira vez no NG 2003. Esta fonte documenta outros dous lugares chamados *O Río Pequeno* nos concellos do Pino (A Coruña) e Ribadeo (Lugo). No concello pontevedrés de Cambados existe un lugar de nome *Río Pequeno*.

Robaleiras, As

Lugar da parroquia de Palmeira

Aínda que hoxe o topónimo *As Robaleiras* dá nome a unha rúa do núcleo urbano de Palmeira, nun principio debeu designar unhas pedras mariñas da próxima praia da Cambra abundantes en robalos, o coñecido peixe da familia dos serránidos (*Dicentrarchus labrax*), macho da robaliza e xeralmente de tamaño maior ca esta. Polo que respecta á etimoloxía da voz galega *robal*, do que o zootopónimo *As Robaleiras* é abundancial co sufixo *-eira* en plural, explícase, seguindo a Corominas e Pascual, como metátese de **lobarro*, derivado de *lobo*, que coma o latín *lupus* se aplicou metaforicamente a este peixe, talvez pola súa voracidade.

Topónimos paralelos aos das *Robaleiras* < **(pedras) robaleiras* son os de *Punta Robaleira* en Cangas (Pontevedra) e Cedeira (A Coruña). En canto á *Punta Robaliceira*, nome doutro saínte pedroso do concello de Cariño (A Coruña), fai referencia á robaliza, a femia do robal. No fondo da ría de Arousa leva o nome de *Robaleira* unha punta marítima da parroquia de Bamio, Vilagarcía de Arousa (Pontevedra), situada na desembocadura do río Ulla.

O topónimo *As Robaleiras* aparece rexistrado por primeira vez no NG 2003. Esta fonte tamén rexistra o nome de lugar *A Robaleira* nas parroquias, loxicamente de beiramar, de Abelleira, concello de Muros, e Valdoviño, no concello tamén coruñés do mesmo nome. Na freguesía de Alcabre, Vigo, existe outro lugar chamado *A Robaleira*.

Robalo, O

Lugar da parroquia de Aguiño

O Robalo dá nome a unha rúa, neste caso de Aguiño. Nun principio designou un conxunto de pedras mariñas próximas que remataban nunha máis grande, que debía ser *O Robalo* propiamente dito. Na actualidade están soterradas baixo o reccheo portuario sobre o que se construíu a rampla do carro varadoiro do porto desta vila costeira. Estas pedras aparecen en fotografías antigas, como a que acompaña

A pedra do Robalo moitos anos antes de que fose soterrada. No seu extremo vese unha figura humana que quizais estea pescando robalos (Colección do padre Gaité)

esta entrada. Tamén se poden ver dende o aire, completamente libre de recheos, no proxecto de cartografía aérea “Voo Americano serie B” do ano 1956-1957.

Segundo lle contou Juan Parada Ayaso, que tiña 90 anos de idade en 2009, ao seu fillo A. Parada Mariño, colaborador e fotógrafo deste libro, un tal Ciprián Rivas de Carreira acostumaba pescar robalos dende a pedra do Robalo, xa que en determinadas épocas do ano acudían en gran número a esta zona da costa de Aguiño. Este mariñeiro lanzaba á man na rompente das pedras o seu liñón co seu anzol iscado con *magorro de polbo*.

As rochas ou pedras do *Robalo* separaban a praia da Tasca da praia de Aguiño. Hoxe séguese a empregar o topónimo *O Robalo* para identificar un pequeno sector de praia que estaba a carón desas pedras antes de seren entulladas. Este pequeno areal continúa cara a oriente co nome de praia da Tasca. No ano 1943, na folia número 155, correspondente á Pobra do Caramiñal, dos mapas do Instituto Geográfico y Catastral aparecen case xuntos *El Robalo* e *Pa* (sic, será praia) *de Aguiños* (sic). O topónimo aparece por primeira vez no NG 2003, fonte que non recolle ningún outro lugar chamado *O Robalo*.

Rocapellón

Lugar da parroquia de Corrubedo

O topónimo *Rocapellón* semella un composto ou un derivado escuro do substantivo, seguramente de orixe prerromana, *roca* ‘masa pétrea’. De acordo con esta apreciación, no lugar de *Rocapellón*, hoxe nome dunha estreita rúa do mesto núcleo de Corrubedo, vese unha roca sobre a que construíron un hórreo; a masa pétrea volve aflorar uns metros ao sur de maneira máis manifesta.

O topónimo *Rocapellón* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Cítase por primeira vez no NG 2003 coa forma *Rocapillón*.

A roca do lugar de Rocapellón sobre a que construíron un hórreo está chea de vexetación

O NG non documenta máis lugares chamados *Rocapellón*, pero entre a toponimia menor existe un barrio dese nome na vila coruñesa do Porto do Son. Malia que visitamos o lugar, non puidemos verificar, ao estar urbanizado, se é pedroso.

Rochela, A

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *A Rochela* debe ser un diminutivo en *-ela* (<latín *-ĒLLA*) da palabra *rocha*, que semella un galicismo chegado ao galego en época máis tardía cá palabra máis patrimonial *roca*, proveniente de **ROCCA*, voz seguramente de orixe prerromana. De acordo co seu significado, o lugar, hoxe entullado polos recheos marítimos, aínda se presenta moi rochoso nas partes costeiras menos transformadas, coa illa Tixosa e outras pedras mariñas máis pequenas nos seus arredores. Fotos non demasiado antigas, feitas antes da alteración do litoral neste punto, ofrecen o lugar no seu estado orixinal moi pedroso. Nunha delas vese en marea baixa o que parece un antigo camiño de carro que se abre paso entre o rochedo, vía que puido ser utilizada para transportar dende o mar o argazo con que antano se estercaban as terras nas vilas e aldeas de beiramar. A veta pétreo do lugar da *Rochela* esténdese cara ao interior chegando ata o lugar da *Pedriña*, onde aínda se ven entre as casas rochas e afloramentos rochosos.

Topónimo derivado da voz francesa *roche* ‘roca’ co sufixo *-elle*, relacionado co da *Rochela*, é o francés *La Rochelle*, do departamento de Charente-Maritime, documentado no século XI como *Rochella*, cando a entidade que nomeaba era unha pequena poboación de pescadores construída nun promontorio rochoso.

Nos anos 1754-1755 o P. Sarmiento pasa por Palmeira e anota “Al Puerto y *Rochela*”. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) lemos: “Tiene en dicho lugar y viña da *Arrochela* una [peza de terra] de este nombre, cavida veinte quartillos, de ellos dos de parral, treze viña, y lo restante labradío secano” e “En el dicho lugar viña de *Arrochela*”, forma co artigo aglutinado, como se fose a pri-

meira sílaba da palabra, presente no NG por primeira vez no ano 1864. Nesta fonte non se recolle coa súa forma correcta *A Rochela* ata o ano 2003, que xa rexistrara en 1928 Carré Aldao.

O topónimo *A Rochela* é moito menos abundante que *A Rocha*. Así e todo, o NG 2003 rexistra outros lugares *A Rochela* nos concellos de Oleiros (A Coruña), Crecente, Forcarei e Gondomar (Pontevedra). No pontevedrés de Meis existe unha aldea chamada *Rochela*.

Rosende

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *Rosende*, repetido en Galicia, adoita explicarse como procedente do antropónimo de orixe xermánica latinizado *Rudesindus*, formado polas raíces góticas **hrôths* ‘vitoria, gloria’ e *sinths* ‘camiño’. Así, dun lexema (VILLA) RUDESENDI, co nome de persoa en xenitivo, *Rudesindi*, teriamos hoxe, desaparecido o termo *villa*, o topónimo *Rosende*, que sinalaría a antiga existencia no lugar dunha *villa* agrícola ou granxa dun tal *Rudesindus*, persoa que hoxe se chamaría *Rosendo*.

Nun documento do ano 1577 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítanse unhas “agras de *Rosende*, que ten e labra Bartolomé de *Rosende*, sitas en la dicha feligresía de San Pedro de Palmeira”. O P. Sarmiento anota nos anos 1754-1755 o topónimo como *Rosende*. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) referida á parroquia de Palmeira lemos: “Christina Mns[?], tiene en el lugar de *Rosendo* una pieza de tierra llamada agro de Sandián”, “La partida quarenta y tres es el agro do Moyño Vello, cito (sito) en el lugar de *Rosendo*”. Noutra atestación (rexesto) do ano 1772 do Arquivo do Reino de Galicia cítase o lugar de *Rosende* na freguesía da parroquia de San Pedro de Palmeira. O NG rexistra o topónimo por primeira vez no ano 1864 como *Rosendo* e como *Rosende* no ano 1930.

Entre a toponimia maior en Galicia hai outros quince lugares chamados *Rosende* e un *Rosendo*. Tamén existe *A Ponte Rosende*, nome dun lugar da parroquia do concello coruñés de Carballo.

Rueiro, O

Lugar da parroquia de Carreira

Rueiro do Adro, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Rueiro do Porto, O

Lugar da parroquia de Palmeira

Atendendo aos varios significados da voz *rueiro*, non todos os lugares chamados *O Rueiro* se referirán de maneira exacta ao mesmo. Os dicionarios de galego recollen a palabra coas equivalencias de ‘grupo de casas que forman un conxunto separadas das outras do lugar’, ‘barrio, lugar, quinteiro’, ‘grupo de casas que forman rúa’, ‘terreo circundante á casa labrega, que ocupa espazos como o curral, a eira, a horta e as construcións adxectivas’ e ‘especie de praza ou terreo comunal dunha aldea onde se celebran reunións ou festas’. Esta última acepción é a que parece corresponderlle ao topónimo *O Rueiro do Porto*, que tamén recibe o nome, seguramente máis tardío, de *Praza do Callao*, próxima ao porto de Palmeira. Este espazo de pequenas dimensións, no que conflúen varias rúas, era o lugar de Palmeira onde antano se celebraban espectáculos de monicreques e actuacións musicais de pequenas compañías ambulantes, o que parece cadrar coa devandita equivalencia da voz *rueiro* de ‘especie de praza ou terreo comunal dunha aldea onde se celebraban reunións e festas’. O significado de praza ou lugar aberto onde rematan varias rúas repítese no topónimo urbano Praza do Rueiro, hoxe Praza de Ourense, da cidade de Ribeira, referido a outra pequena praza moi parecida á do *Rueiro do Porto*, onde houbo unha fonte hoxe desaparecida dunha fábrica similar á que aínda existe na praza ou no rueiro de Santa Uxía de Ribeira. *O Rueiro do Adro*, hoxe unha rúa de Palmeira (tamén chamada *Numancia*), recibe o seu nome por rematar, no seu extremo leste, a carón do adro da igrexa de Palmeira, núcleo poboado que tamén ten o chamado *O Rueiro do Norte*. En canto ao lugar chamado *O Rueiro* da parroquia de Carreira, situado preto do Agro da Cuña e de Vixán, hoxe está formado por un conxunto de casas que forman rúa.

A comprobación do Catastro de Ensenada cita no ano 1763 na parroquia de Palmeira unha terra de labor chamada *O Rueiro* que non se corresponde con ningún dos dous lugares hoxe chamados *O Rueiro do Adro* e *O Rueiro do Porto*, porque estaba na aldea de Mondelo: “La partida quarenta y dos llamada agro do *Rueyro*, cavida dos ferrados y ocho quertillos, labradío secano de terzera calidad” e “Agro do *Rueyro*, cito (sito) en el lugar de Mondelo”. Este *O Rueiro* debe ser o actualmente denominado *O Rueiro do Norte*. Os topónimos *O Rueiro*, *O Rueiro do Adro* e *O Rueiro do Porto* aparecen por primeira vez no NG 2003. O plano de rúas do concello de Ribeira do ano 1987 recolle na parroquia de Palmeira *Camiño do Rueiro* e *Subida ó Adro*.

Á parte dos anteriores, o NG 2003 recolle catorce lugares chamados *O Rueiro* e un *Rueiro* na provincia da Coruña. Na de Pontevedra dous *O Rueiro*.

Sabartán

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *Sabartán* debe esconder o nome dun antigo posesor do lugar. No blog *Fror na area* de Miguel Costa (Cossue) este explica o topónimo como procedente do antropónimo *Samaritanus*. Así, dunha antiga (VILLA) SAMARITANI, xenitivo de *Samaritanus*, poderíamos ter hoxe *Sabartán* co antigo *m* convertido no actual *b* por equivalencia acústica.

Nun documento do ano 1098 do mosteiro de Oseira cítase unha muller de nome *Samaritana*. Por outro lado, segundo nos comunica o profesor G. Navaza, o topónimo podería provir dun antigo *(SALA) BALTANI, en referencia a unha antiga *sala* no sentido de ‘edificio, construción’ dun tal *Baltanus*, antropónimo documentado nunha atestación do ano 865 do mosteiro de Santa María de Sobrado. Tamén sería posible un antigo *(SALA) BALTARII / BERTARII ou *(SUB) BALTARII / BERTARII > *Sobaltar* > *Sabartar* > *Sabartán*.

O lugar de *Sabartán* aparece na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) coas formas *Serbartar*: “La partida nuebe que dice *Serbartar*”, e *Sobartan*: “que se dice agro de *Sobartar*”.

Sabartán aparece como topónimo único no NG 2003.

Sagres

Illas da parroquia de Aguiño

O topónimo *Sagres*, nome de dúas pequenas illas separadas por un estreito canal, tense relacionado coa palabra latina *sacer* ‘sagrado’. O significado e a etimoloxía deste nome de lugar débémollos ao P. Sarmiento: no seu *Onomástico etimológico de la lengua gallega*, escrito entre os anos 1757 e 1762, con estudo e edición de J. L. Pensado, di: “*Isla dos Sagres* (hacia Palmeyra), *sacer*, *sacre*”. O glosario de Du Cange recolle a voz latina *sacer* (distinta á de *sacer* ‘sagrado’) co significado

A illa de Sagres no solpor.

de “species falconis, quibusdam *Britannicus*, aliis *aërius*; Hierax, Thuano de Re accipitraria, vulgo *sacre*”. Designaba, pois, a palabra latina *sacer* unha especie de falcón usado na cetraría medieval, que o vulgo chamaba *sacre*. O *Dicionário etimológico da língua portuguesa* de J. P. Machado documenta a voz *sacre* co significado de ‘ave de rapina’: “Este voc. encontra-se em diversos romances, mas não parece provável que todos ou algúns deles provenham do ár. *çaqr*, ‘ave de rapina com vista muito aguda’”.

O significado do zootopónimo *Sagres* parece verse corroborado polo topónimo *Falcoeiro*, nome dunha punta litoral e dun illote contiguos aos de *Sagres*, que é un claro abundancial en *-eiro* (latín < -ARIU) da palabra *falcón*, polo que os zootopónimos *Sagres* e *Falcoeiro* se complementan e explican entre si, aínda que cómpre dicir que os últimos falcóns, documentados no ano 1970 no cabo *Falcoeiro* por E. Fernández de la Cigoña, eran falcóns peregrinos e non falcóns *sacre*.

Diminutivo de *Sagres* en *-elo* (latín -ĔLLU), en plural, é *Sagrelos*, contido nos *Aguillóns de Sagrelos*. A segunda parte deste topónimo, que dá nome a varios illotes pedrosos situados na entrada da ría de Corcubión, volve amosar a preferencia dos falcóns sacres polos illotes e acantilados inaccesibles. O mesmo para o imponente e abrupto cabo de *Sagres*, situado no extremo suroeste de Portugal, lugar onde, como no seu homónimo da parroquia de Aguiño, puideron criar antigamente falcóns sacres ou *sacres*.

No século XIV, no *Livro da falcoaria* do falcoeiro real portugués Pêro Menino, é citada a voz *sagre* nos seguintes termos: “Non enbarguando que todos os falcões hão este nome próprio a(s)y [...] e gerifaltes e *sagres* e burnis”, os *gerifaltes* e os *burnis* son outros tipos de falcóns. En canto ao lugar de Aguiño chamado *Sagres*, o P. Sarmiento, á parte da significativa cita anterior, *Isla dos Sagres*, na súa viaxe a Galicia do ano 1754-1775, escribe: “*Falcoeiro* [...] *Islas de Sagrés* (sic) y *Bermina*”, por *termina*. Na illa de *Sagres* do Sur existe unha pedra antropomorfa chamada *o home de Sagres*, que orixinou a lenda do mesmo nome.

O NG 2003 non recolle ningún lugar chamado *Sagres* entre a toponimia maior.

O illote Falcoeiro, contiguo á illa de Sagres, corrobora o significado deste segundo topónimo

Saiñas, As

Lugar da parroquia de Palmeira

O topónimo *As Saiñas*, cando está na ribeira do mar, como é o caso, refírese a unhas antigas SALINAS ou charcas con pouca altura de auga de mar que ao evaporarse producen sedimentos de sal. O sitio concreto das *Saiñas* do concello de Ribeira, onde debeu nacer o topónimo, está uns metros ao sur, hoxe coa estrada AC-305 polo medio, da aldea do mesmo nome. Trátase dunha pequena marisma contigua ao lugar onde se xuntan os regos das *Saiñas* e da Chamiza, que desaugan uns metros despois, formando unha soa corrente, na praia de Coroso polo denominado río Grande. A marisma, onde puideron estar os estanques aos que se derivaría a auga do mar próximo para a produción do sal, antano era máis grande, pois nos últimos anos do século XIX foi atravesada pola primitiva estrada Ribeira-Padrón (hoxe a devandita AC-305), que substituíu o antigo camiño real que abeiraba o areal de Coroso, pasando pola antiga ponte do río Grande.

Nunha atestación do ano 886 publicada na *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, o rei Afonso III doa á igrexa de Santiago unha salinas, entre as que estaban as da Lanzada, situadas no territorio ou comiso *Saliniense* ('abondoso en salinas'), hoxe *O Salnés*: "*salinas* que fuerunt de nostra ratione iure percepto in comisso qui dicitur *Saliniense* [...] ipsas iam dictas *salinas*, que sunt in littore maris in supradicto loco de termino de Plataneto et usque in Lanzada". Segundo un documento do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, publicado por D. Bravo Cores, o *Saiñas* que nos ocupa é dado en foro no ano 1548 polo arcebispo don Pedro Manuel a Gómez de Deán, cóengo de Santa María de Iria, polo tempo da súa vida e tres voces co nome de *Casal de Saiñas*. En 1754-1755 o P. Sarmiento ao pasar por Palmeira anota *Saiñas*. Na comprobación do Catastro de Ensenada menciónase: "lugar das *Saynas de Abajo*", "Havita una [casa] de un alto en el lugar das *Saiñas de Abajo*", "Havita una [casa] de un alto en el lugar das *Saiñas*" e "Jph das *Saiñas*. Havita una [casa] terreña en el lugar das *Sayñas de Abajo*, derecha [limita con] Antonio das *Saiñas*".

O apelido *Saiñas*, nado no lugar das *Saiñas*, só se documenta en Galicia no concello de Ribeira, cunhas 80 ocorrencias, e no limítrofe da Pobra do Caramiñal con trece.

No concello coruñés de Carballo, na marisma de Baldaio, tamén deberon existir outras salinas marítimas de evaporación que deron outro topónimo *As Saiñas*.

Ademais dos dous citados, existe o topónimo *As Saiñas* nos concellos de Cedeira (A Coruña), Vigo (Pontevedra) e Barreiros (Lugo). O NG 2003 tamén rexistra un lugar chamado *A Saiña* no concello coruñés de Valdoviño. O lugar nomeado *As Saiñas* do concello de Barreiros, ao non estar na costa, debe ter outra explicación.

Salmón

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O topónimo *Salmón* pode conter o nome de persoa de orixe xudía *Salomón*. Outra posibilidade é que sexa un hidrotopónimo prerromano relacionado cunha raíz **sal-* ‘auga rápida e axitada’, tamén presente, por exemplo, na *Saimia* < **Salimia*, nome dun lugar do concello coruñés de Ponteceso onde o río Anllóns forma un salto de auga, ou, en Asturias, *Salime*, topónimo referido a outra fervenza do río Navia, hoxe baixo as augas do encoro de Grandas de Salime. Polo que respecta ao lugar chamado *Salmón*, alí a presenza do elemento auga está garantida pola existencia dunha fonte cuxo manancial nace un pouco máis arriba e forma unha pequena corrente de auga que tamén pasa polo lugar, moi achegado á aldea de *Salmón*, chamado *Canaveiro*, fitotopónimo abundancial dunha planta hidrófila. Finalmente, o rego recolle dirección norte e desemboca no río de Artes.

A nosa conxectura coincide coa do especialista en hidrotoponimia E. Bascuas (2014). Este autor explica o hidrotopónimo ribeirense *Salmón* a partir da devandita raíz **sal-* ‘auga axitada’ acompañada do sufixo *-mo*, compoñentes que tamén estarían noutros hidrotopónimos europeos estudados por H. Krahe: *Salm*, nome dun afluente do Amblève (Bélxica-Luxemburgo), e *Salm*, nome doutro río tributario do Mosela.

Un documento do ano 1583 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago recolle a concesión dun “Foro de Gómez Sobrino y Catalina de Sobrido, su mujer, a Juan Pérez, hijo de Bieito de Sobrido, de una parte y quiñón en el lugar de *Salmón*”. Na mesma fonte documental, no ano 1599: “Venda de Alberto de Bretal [...] no lugar de *Salmón*”. As características hídricas do lugar de *Salmón*, aínda que non son nomeadas de maneira explícita, aparecen reflectidas na comprobación do Catastro de Ensenada (1763), que cita “Una pieza [de terra] en la aldea de *Salmón*, llamada *Ameneiros*” árbore tamén amiga da auga. Esta peza delimitaba ao levante coa devandita pequena corrente fluvial asociada á fonte: “L. Rrío” e “L. Río”. Na comprobación tamén atopamos: “Unha [terra de labor] nombrada Boutureira, en términos de la aldea de *Salmón*, P (poñente) Río”.

Sálvora

Lugar e illa da parroquia de Aguiño

E. Bascuas (2014) explica o topónimo *Sálvora* a partir dunha raíz hidronímica indoeuropea **salva-*, relacionada cunha raíz **sal-* ‘gris, sucio’. Pokorny, no seu dicionario etimolóxico de indoeuropeo, reconstrúe tres raíces **sal-* homófonas, pero distintas, con cadansúa significación propia: **sal-* ‘auga axitada’, **sal-* ‘sal’ e **sal-* ‘gris, sucio’. Esta última sería, segundo Bascuas, a que estaría no topónimo *Sálvora*, que, polo tanto, equivalería a “illa das algas”, ‘a illa de cor escura’, ‘a illa gris’ ou ‘a illa nebulosa’. Para o mesmo autor *Sálvora* tamén podería ser ‘a illa do sal’.

Malia as explicacións anteriores, parécenos máis probable e verosímil que o hidrotopónimo *Sálvora* conteña o radical *sal- que significa ‘auga axitada ou movida’, referida á do mar, que bate con forza na parte oeste da illa, orientada ao mar aberto, onde a punta de *Salvareiros* parece indicar o lugar do nacemento do hidrotopónimo *Sálvora*. Non lonxe, na boca da ría de Arousa, atopamos, no concello do Grove, o talasónimo similar *Sálvora*, nome duns baixos e pedras tamén moi batidas polo mar. Este fenómeno natural repítese na inmediata *Touza de Sálvora*, lugar onde o mar rompe contra unha pedra ou *touza* situada entre augas. Na batida e axitada costa suroccidental da illa de Sálvora, onde debeu nacer o topónimo, naufragou, ao bater contra unha pedra, o 2 de xaneiro do ano 1921, o vapor-correo *Santa Isabel*, infeliz protagonista de tan terrible e coñecida traxedia marítima.

En Cantabria o hidrotopónimo *Salvorón*, nome dun río que nace nos Picos de Europa e que, despois de salvar un forte desnivel cos seus correspondentes saltos de auga, desemboca no Deva, quizais conteña na súa composición o radical hidronímico prerromano *sal- ‘auga axitada’, ‘auga rápida’.

O topónimo *Sálvora* aparece citado por primeira vez nun documento do ano 899, publicado por López Ferreiro na súa *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, xunto cos nomes das illas de Ons, Arousa e a daquela tamén illa do Grove:

Insulam Aones cum ecclesia Sci. Martini; insulam Arauca cum ecclesia Sci. Iuliani ibi fundata; item insulam Salvare cum ecclesia ibi sita, et ecclesiam Sci. Vincentii in insula Ocobre cum dextris suis.

San Amedio

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Tal como indica o profesor G. Navaza (2007), a advocación de *San Mamede* é característica das elevacións montañosas, xa que *san Mamede*, *san Mamedio*, *san Medio*, *san Domedio*, *san Nomedio* ou *san Amedio* foi un santo anacoreta que deu nome a varias serras e montañas cos seus correspondentes santuarios. É o caso, e haberá máis, da ourensá *Serra de San Mamede*, que ten o seu punto culminante no lugar chamado *Fonte do Santo*, onde o santo ten a súa capela. En Portugal, a *Serra de São Mamede*, situada no Alto Alentejo, sinala outro destes lugares. Aínda que con relación a unha altura moito máis modesta, no concello coruñés de Carballo está a aldea de *San Mamede*, situada na ladeira sur do *Petón de San Mamede*, prominencia de 221 metros de altura onde debeu haber unha capela dedicada a este santo, hoxe non recordada pola veciñanza. No concello pontevedrés das Neves, a ermida de *San Nomedio* está no cume do monte do mesmo nome que acada case os 700 metros de altura. A capela de *San Mamés*, localizada preto da localidade burgalesa de Pancorvo, da que só se conserva a súa ábsida, está nunha altura rochosa. En canto ao lugar de *San Amedio*, situado enriba das fervenzas do mesmo nome a carón do límite co concello da Pobra do Caramiñal, do que tampouco ninguén

recorda a súa capela, é a entidade de poboación máis alta, con diferenza, do concello de Ribeira, rivalizando neste aspecto con outras da Serra do Barbanza.

O haxiotopónimo *San Mamede*, do que *San Amedio* é unha das súas variantes populares, foi estudado por Piel (1961). Prové do nome latino *Mammes*, *-etis*, posiblemente ligado a cognomes romanos como *Mammeus*, *Mammeanus* ou *Mammatus*, relacionados co termo latino *mamma* ‘nai, ama de leite, mamá’. O nome tamén podería ter unha orixe semítica a partir de *Mohamed* (o mesmo có do profeta Mahoma, pero moi anterior ao nacemento deste), proveniente da raíz *H-M-D* ‘loar’.

O P. Sarmiento, na súa visita a Galicia dos anos 1754-1755, ao pasar pola parroquia de Oleiros transcribe o topónimo coa súa forma castelá *San Mamed*. Unha das testemuñas que achega no ano 1758 don Jorge Caamaño, señor do couto de Goiáns, no seu preito contra don Pedro Arias Mariño, que limos no Arquivo da Deputación de Pontevedra, era un tal “Domingo de Lixó, vecino del lugar de *San Mamed*, feligresía de San Martín de Oleiros”. En 1763, na comprobación do Catastro de Ensenada, lemos: “Juan de Lixó [parente do anterior?], casa en la que bive, en el lugar de *San Mamed*”. O topónimo aparece no NG por primeira vez no ano 1864 coa forma castelanizada *San Mamed*.

Aínda que non o recolle a *Cartografía dos apelidos de Galicia*, debido ao seu escaso número de portadores, en Ribeira hai algunhas persoas apelidadas *Sanmamed*, cuxos primeiros antecesores puideron ser oriúndos da aldea de *San Amedio*.

San Mamede é o santo titular de moitas parroquias galegas e nome de varias, así como de lugares, das provincias da Coruña, Lugo e Ourense.

San Martiño de Oleiros (San Martiño)

Parroquia

O topónimo *Oleiros*, do latín *OLLARIUS*, fálanos dunha antiga comunidade de *oleiros* ou fabricantes de olas instalados no lugar. A tradición oral non recorda a presenza deste tipo de artesáns na parroquia. O P. Sarmiento na súa viaxe a Galicia dos anos 1754-1755 relaciona o topónimo coa antiga existencia dunhas supostas “*ollas funerarias* que se hallan en las dichas mámoas”, posibilidade que nos parece moi pouco verosímil.

Cognado castelán do galego *Oleiros* é o topónimo *Olleros*, cun exemplo moi representativo na rúa chamada antigamente *Olleros* da cidade de Valladolid, hoxe de nome *El Duque de la Victoria*. Nela descubríronse, con motivo dunhas obras e de acordo co seu verdadeiro e xenuíno nome, gran cantidade de fragmentos de cerámica, algúns de tamaño considerable e en bo estado de conservación, pertencentes a un antigo alfar.

O *Oleiros* que nos ocupa aparece citado nun rexesto moderno dun documento do ano 911, hoxe perdido, do mosteiro de Antealtares, como “*iglesia de San Martiño de Oleiros*”. Probablemente tamén sexa un *San Martiño de Oleyros* que apa-

rece nunha atestación do ano 1380 do mosteiro de Belvís contida no TMILG. Así mesmo, hai exemplos no século XVI no Arquivo Histórico da Universidade de Santiago e no Arquivo da Catedral de Santiago. Aínda que hoxe o topónimo *Oleiros* dá nome a toda a parroquia e non a un lugar concreto, a comprobación do Catastro de Ensenada cita no ano 1763 “Una casa en el sitio de *Oleiros*”, lugar, quizais situado onda a igrexa, no que vivirían e traballarían en antigo tempo os *oleiros* nomeados no topónimo. A comprobación tamén nomea unha “casa de un alto en la aldea de *San Martín*”, que é o santo titular da parroquia, polo que sabemos que o lugar onde está o templo se chamaba no ano 1763 *San Martiño*, entidade de poboación que tamén puido recibir o nome de *Oleiros*, de aí o nome completo da freguesía de *San Martiño de Oleiros*, que no NG 2003 aparece como *Oleiros (San Martiño)*. No próximo figurará como *San Martiño de Oleiros (San Martiño)*.

Entre a toponimia maior de Galicia hai unha ducia de lugares chamados *Oleiros*, incluído o concello coruñés dese nome, un *Os Oleiros* no concello de Covelo (Pontevedra), outro *Vilar de Oleiros* no de Castro Caldelas (Ourense), e un terceiro, nome de lugar e parroquia, *Seoane de Oleiros*, en Xinzo de Limia (Ourense). O topónimo *Oleiros* repítese en Portugal.

San Paio

Lugar da parroquia de Carreira

No lugar de *San Paio*, como adoita acontecer cos haxiotopónimos que fan referencia aos nomes dos patróns e das patroas das parroquias, está a igrexa de *San Paio* de Carreira. O nome *Paio* vén do latín *Pelagius* e este do grego *Pelagios* ‘mariñeiro, home de mar’, derivado de *pélagos* ‘mar’. San Paio (séc. X), nacería, segundo algúns autores, no lugar de Albeos, Crecente (Pontevedra). Con só dez anos levárono como refén a Córdoba, onde foi martirizado. Tras a súa morte, o seu tío, o bispo Hermoixio de Tui, fixo construír en Albeos un mosteiro de monxas bieitas na honra do seu sobriño.

Aínda que a advocación antiga da actual parroquia de *San Paio de Carreira* era *Santa Uxía*, a de *San Paio* xa se documenta no ano 1242, polo que albiscamos que a freguesía puido ter as dúas advocacións, cedéndolle despois a de *Santa Uxía* á de Ribeira, cando esta se creou.

O P. Sarmiento nos anos 1754-1755 cita *San Payo* e “A la Iglesia *San Payo*”.

San Paio é o santo titular de 43 parroquias galegas e ocupa o décimo oitavo lugar en número delas. O seu haxiotopónimo espállase por toda a xeografía galega, dando nome a varios lugares e parroquias.

San Pedro

Lugar da parroquia de Palmeira

Aínda que a día de hoxe non existe ningún resto material á vista que o confirme, no lugar de *San Pedro* puido estar a primitiva igrexa da parroquia de *San Pedro* de Palmeira. Así acostuma suceder cos haxiotopónimos dos santos titulares doutras freguesías galegas, caso do lugar de *San Paio* da entrada anterior ou, referido á mesma advocación, do lugar de *San Pedro* da parroquia estradense de *San Pedro* de Acorados, todos, e hai moitos máis, situados onda cadansúa igrexa parroquial, de aí os haxiotopónimos das súas respectivas advocacións. Con respecto ao lugar de *San Pedro* que nos ocupa, esta lóxica dedución é compartida por outros autores. Así, C. García Bayón escribiu no seu día: “El templo primitivo [da parroquia de *San Pedro* de Palmeira], quizás románico, parece que tuvo su asiento en el lugar de *San Pedro*”. J. Ordóñez Buela afirma: “A mansión de Deus non sempre estivo en Palmeira onde agora gallardea. Durante moitos séculos e ata o décimo oitavo ocupou o lugar denominado *San Pedro* nas sinuosidades do monte”. Pola súa banda. E. Barreiro, nun seu artigo publicado en *El Eco de Galicia* o 14 de xuño do ano 1885, reproduce unha lenda sobre o traslado do templo parroquial ao seu lugar actual nos seguintes termos:

La iglesia fué erigida en la parte más prominente del puerto. Cómo en todos los pueblos, hay aquí sus tradiciones más ó menos vulgares y anécdotas ingeniosas, referentes a costumbres ó defectos de los vecinos. Dícese que tiempo há el templo de los Palmeiranos ocupaba otra situación distinta de la en que, y que conveniéndoles á el tenerlo cerca del muelle reuniéronse un día todos los pescadores, y arrimando hombros á la fábrica de la iglesia empujáronla hácia el sitio en el cual les convenía tenerla; por eso llaman á palmeiranos ronzadores.

O mesmo relato popular aparece recollido no *Portal de ditados tópicos galegos* nos seguintes termos:

Según versión antiga, dos homes de Palmeira, en estado de embriaguez, quiseron trasladar (ronzar) de lugar a igrexa empujándola. Sacaron as chaquetas e se pusieron manos (léase ombros) a la obra. Pasó por allí un chusco y se llevó las chaquetas. Cuando nuestros hombres, luego de empujar un rato, notaron en falta las chaquetas dijeron: “Vamos bien, ya no se ven las chaquetas”. Desde entonces reciben el nombre de ronzadores los habitantes de Palmeira por este hecho [o verbo *ronzar* é explicado por algúns dicionarios co significado de ‘mover una cosa pesada ladeándola’].

A situación da primeira igrexa da parroquia de *San Pedro* de Palmeira no interior, no lugar de *San Pedro*, e non na actual, no litoral, cadraría coa precaución de situar as antigas poboacións e as súas igrexas lonxe da costa co fin de preservalas dos ataques que antigamente chegaban dende o mar.

O nome *Pedro* vén do latín PETRUS, forma en masculino da palabra *pětra* ‘pedra, rocha’, por ser o apóstolo de nome *Pedro* a pedra vivente sobre a que Cristo construíu a súa igrexa, segundo a tradición cristiá. San Pedro (séc. I), pescador de Cafarnaún en Galilea sobre o lago de Xenezareth, foi, co seu irmán André, o primeiro dos apóstolos en seguir a Xesús, a quen acompañou ata a súa detención no horto das Oliveiras e, despois da resurrección, ata a ascensión. Logo da desaparición do seu mestre viviu en Xerusalén, onde foi prendido por Herodes. Máis tarde marchou a Roma e alí converteuse no seu primeiro bispo. Finalmente, de novo en prisión, Nerón mandouno crucificar.

Un documento do ano 1562 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, comentado polo historiador ribeirense D. Bravo Cores, cita na parroquia de Palmeira, entre outros, os lugares contiguos de “Casal de Arriba” e “Casal de la Iglesia de San Pedro”, onde estaría a igrexa. O primeiro podería ser o que un século despois aparece na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) como “*San Pedro de Arriva*” e o segundo podería tratarse do que a citada comprobación rexistra co nome de *San Pedro de Avajo*. Esta fonte antiga tamén nomea o lugar como *San Pedro*. O P. Sarmiento rexistra nos anos 1754-1755 *San Pedro de Abaixo* e *San Pedro de Arriba*.

Aínda que hoxe o lugar de *San Pedro* forma unha soa unidade de poboación, a igrexa puido estar, atendendo a esta documentación, na parte máis baixa da aldea, que debe corresponder ao antigo lugar de *San Pedro de Abaixo*.

A *Cartografía dos apelidos de Galicia* rexistra 1800 ocorrencias do apelido *Sampedro* no concello de Ribeira, e 313 e 209, respectivamente, nos limítrofes do Porto do Son e A Pobra do Caramiñal.

San Pedro é titular de 322 parroquias (dezaoito compartidas con San Fiz), sendo o segundo santo con máis parroquias en Galicia despois de santa María. O seu haxiotopónimo espállase pola xeografía do país, dando nome a un bo número de lugares e parroquias.

Sancortes

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Parece, atendendo á documentación antiga, que o actual topónimo *Sancortes* foi en orixe *Cencortes*, pois Lucas Álvarez menciona un documento, ao que non pon data, do mosteiro de San Martiño Pinarío que se conserva no Arquivo Histórico Diocesano, en que unha tal “Teresa, hija de un clérigo de Santa Uxía de Ribeira, vende a Antealtares el lugar de *Cencortes*, en el coto de Oleiros”. No Arquivo da Catedral de Santiago hai outro de 1559, tamén sobre un foro do mosteiro en Oleiros en que se cita a *Juan de Cencortes*, que obtén o beneficio do Xobre (A Pobra do Caramiñal).

Topónimos coa mesma orixe, algún deles quizais o noso, encontrámoslos na documentación antiga, como nunha atestación do ano 950 do *Livro de Mumadona*,

cartulario do Mosteiro de Guimarães en que se menciona un lugar de Portugal, hoxe desaparecido, chamado *Centum Cortes*. No rexesto dun documento de 1318 do Arquivo do Reino de Galicia recóllese que Dominga Pérez do Esteiro e o seu fillo, Fernando Pérez venden a Fernán Martíz de Xunqueiras (da Torre de Xunqueiras, na Pobra do Caramiñal) unha leira na agra de *Cencortes*. En 1559, tamén no rexesto dun documento do Arquivo da Catedral de Santiago cítase a *Juan de Cencortes*.

Daquela, o topónimo *Sancortes*, antes *Cencortes* (latín < CĒNTU(M) CORTES) equivalería a ‘cen cortes’ en referencia á antiga existencia no sitio dun número elevado de lugares cerrados e cubertos para gardar o gando, que non terían por que ser exactamente cen, pois os creadores do nome puideron redondear a cifra a esa cantidade, número que tradicionalmente tivo connotacións positivas. Topónimos paralelos ao de *Sancortes* son os de *Zanfoga*, *Zanfogas*, *Santifoga* e *Sanfoga* ‘cen fogares ou casas’, provenientes do latín CĒNTU(M) FŌCA.

O NG 2003 non rexistra ningún outro lugar de nome *Sancortes*.

Santa Uxía de Ribeira

Capital do concello

Véxase *Ribeira (Santa Uxía)*.

Sarreiras, As

Lugar da parroquia de Ribeira

Como ocorre co topónimo *Queiro*, ao que está próximo, o das *Sarreiras* hoxe dá nome a un barrio e unha rúa integrados na cidade de Ribeira. A súa entidade orixinal, formada por tres casas algo afastadas do núcleo urbano, está na aba norte do monte da Garita, nunha ladeira mestura de pedras e xabre ou area grosa resultado da descomposición e arrastre do granito. Esta característica do solo pode ser o detalle natural ao que se refire o topónimo, xa que *As Sarreiras* pode ser un abundancial co sufixo *-eiras* (latín < ARIAS) da palabra de orixe prerromana *sarro* ou *sarrío* que o DdD dá co significado de ‘sábrego, xabre, arenisca, sustancia calcárea o piedra en la dentadura, hollín, residuo’, quizais primitivamente referida a lugares areosos e pedrosos, significado que recolle a palabra galega *sarrío*, que o dicionario de X. M. Pintos (DdD) ofrece coa equivalencia de ‘sarro, arena’, ou o vocábulo castelán, citado por Corominas e Pascual, *sarro* ‘depósito calizo que dejan las aguas’. O *Gran Diccionario Xerais da Lingua* documenta a palabra *sarridallo* como sinónimo de *cascallo* ‘pedra miúda producto da meteorización das rochas, area grosa’.

O topónimo *As Sarreiras* non se cita no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). No NG aparece por primeira vez o ano 1981 como *Sarreiras*. Esta forma sen artigo mantense ata o ano 2003. Entre a toponimia maior é topónimo único.

Sego

Lugar da parroquia de Artes

Unha atestación do ano 1583 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita un tal “Alonso de Lesta de *Sego*, vezino de la feligresía de Sanjián d’Artes”. O de *Sego*, co *e* aberto, é un topónimo problemático. Malia que no ano 1967 o profesor Rabanal se pregunta se terá algunha relación coa palabra celta *sego* ‘vitoria’, a comprobación do Catastro de Ensenada (1763) recolleo varias veces coa forma *Cejo*, e unha, respectivamente, como *Sejo*, *Sego* e *Cego*. Así, por exemplo: “Otra [peza de terra] en la aldea de *Cejo*, nombrada Brea a labradío” e “aldea de *Cejo*”. Estas formas quizais se refiran con gheda e seseo explosivo, fenómenos característicos da zona, ao substantivo ou ao adxectivo *cego* ‘persoa privada do sentido da vista’ ou a algo ‘tapado, sen saída’, por exemplo un camiño sen saída que sería considerado un *camión cego*.

Sirves

Lugar da parroquia de Olveira

Hai motivos para pensar que o de *Sirves* é un topónimo prerromano en referencia ao elemento auga. E. Bascuas (2014) explica a partir dunha raíz indoeuropea **kei-* ‘cor (case sempre escura)’, mais o sufixo *-ro-* acompañado de *-v-*. Para este autor, o topónimo *Sirves* nacería como nome de río co sentido de ‘auga sucia, lamacentá’ ou, quizais ‘auga encharcada’, que sería a do río de *Sirves*, unha das pequenas correntes fluviais que, logo de pasar pola aldea de *Sirves*, alimenta a lagoa do Carregal.

Nunha atestación do ano 1050 de *La Coruña fondo antiguo (788-1065)* o topónimo aparece como *Cervis*: “Trado (entrego) eam tibi (a ti) per suos [terminos antiguos, id est: ...] de Daian et per marco de Curugeira [...] per ubi dicitur de *Cervis*”, documento no que tamén se citan os actuais lugares, tamén do concello de Ribeira, de Deán (hoxe Deán Grande e Deán Pequeno) e Cruxeiras. En 1169, nunha atestación do mosteiro de Toxos Outos, aparece como *Cirves*, e noutro documento sen data da mesma fonte documental como *villa Cirvis*. Estas atestacións antigas demostran que na forma actual do topónimo se representa o seseo explosivo propio da zona (como en *Arousa* < *Arauza*) e do concello (como na *Covasa* < *A Covaza*, *Coroso* < *Corozo*). En 1573, en documento do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, “casal que se dize de *Sirbes*”. O P. Sarmiento en 1754-1755 escribe xa *Sirves*.

Emparentado co hidrotopónimo *Sirves*, antigamente *Cervis*, *Cirvis* e *Cirves*, semella o de *Cerves*, nome dun río ourensán, situado en zona non seseante, afluente do Miño.

Sobreira

Lugar da parroquia de Carreira

A corticeira ou *sobreira*, do latín SUBERARIA, é bastante abundante no concello de Ribeira, cuxo clima temperado e húmido, como sucede no resto das Rías Baixas e nos vales dos ríos que desembocan nelas, constitúe un hábitat adecuado para esta árbore. Malia que no lugar de *Sobreira* debeu haber unha sobreira illada cuxo tamaño e corpulencia destacarían na paisaxe, os seus habitantes non recordan a presenza destas árbores, que tampouco se ven na actualidade.

Na comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) atopamos este topónimo sen artigo: “la partida que dice agro de *Sobreira*”. Con artigo temos: “La partida cincuenta y cinco que dice agro da *Sobreira*” e “La partida diez y siete que dice lugar de Viján y agro da *Sobreira*”. A mesma comprobación cita un lugar chamado *A Sobreira* na parroquia de Oleiros: “Otra [peza de terra] llamada da *Sobreira*”, e *A Sobreira* e *As Sobreiras* na de Palmeira: “Otra [peza de terra] agro da *Sobreira*” e “Viña das *Sobreiras*”.

En Galicia hai bastantes lugares chamados *Sobreira*, *A Sobreira* e *O Sobreiro*.

Sobrido

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

O fitotopónimo *Sobrido* é un abundancial en *-ido* (< latín -ĒTU) de sobreira. Polo tanto, no lugar de *Sobrido* habería no momento da creación do topónimo un conxunto ou grupo de sobreiras. Chegados ao lugar, comprobamos a existencia dunha pequena mancha ou bosque de sobreiras mesturadas con algún carballo.

Un documento do ano 1571 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cita un tal “Antón de *Sobrido* de San Martiño de Oleiros, por la entrega de un ferrado de pan de trigo correspondiente a la renta del lugar de *Sobrido*”. Na súa viaxe a Galicia do ano 1745 o P. Sarmiento escribe: “*Sobrido*, en San Martín de

O pequeno “sobrido” ou bosque de sobreiras do lugar de Sobrido

Oleiros; en todo este país hay muchos *sobreiros* o alcornoques y así Sobrido viene de *suberetum*". A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita o topónimo nos seguintes termos: "Domingo Maneiro, difunto, y su mujer, casa, la en que havita, sita en la aldea de *Sobrido*, de un alto" e nomea unha tal *Lorenza de Sobrido*, que viviría na aldea de *Sobrido*. Na parroquia de Carreira a comprobación cita outro lugar chamado *Sobrido*: "que dize agro de *Sobrido*" e na de Ribeira *Sobral*: "Otra [peza de terra] *Sobral*, labradío".

O apelido *Sobrido*, nado no lugar homónimo, é abundante no concello de Ribeira (309 ocorrencias), dende onde se espallou aos limítrofes da Pobra do Caramiñal, con 123 portadores, e O Porto do Son, con 114.

O NG 2003 non rexistra ningún outro lugar chamado *Sobrido*, pero si a súa variante *Sobredo* nos concellos de Touro, Vedra (A Coruña), Salceda de Caselas, Tui (Pontevedra), Folgoso do Courel (Lugo), Boborás e Rubiá (Ourense). No concello ourensán do Saviñao existe un lugar de nome *Sobreda*.

Soidade, A

Lugar da parroquia de Artes

O haxiotopónimo *A Soidade*, que o NG 2003 rexistra como *A Soledá*, refírese á virxe homónima titular da capela do pazo do mesmo nome. Nela está enterrado o famoso cura liberal, que foi párroco de Carreira, Manuel Acuña Malvar, morto en 1845. Dous anos antes, segundo un documento do Arquivo Histórico de Pontevedra do que existe copia no Arquivo Municipal de Ribeira, que foi publicado por D. Bravo Cores, o sacerdote fai doazón á súa sobriña e ao seu consorte de, entre outras propiedades, "la Casa y Granja titulada de *la Soledad*, a labradío, tojar, pinal y robleda, cerrada sobre sí, con lo demás que contiene de su extensión, y se halle dentro de otras fincas situadas en las parroquias de San Julián de Artes y Santa Eugenia de Riveira". Carré Aldao (1928) anota que "El grupo menor *Soledad* tiene su nombre de una capilla de esta advocación".

O NG 2003 rexistra o topónimo como *A Soledá*, forma que se repite dando nome a outros dous lugares dos concellos das Neves (Pontevedra) e A Pastoriza (Lugo).

Souto, O

Lugar da parroquia de Olveira

O fitotopónimo *O Souto*, en latín SALTU(M), sinala a antiga existencia no lugar dun *souto*, terreo poboado de castiñeiros. A comprobación do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia cita este topónimo nos seguintes termos: "Domingo San Pedro, otra [peza de terra] llamada agro do *Souto*" e "Diego Riveiro, vezino de la feligresía de San Pedro de Muro, tiene en el agro do *Souto*, en el lugar de Sirves, una pieza llamada del mismo nombre". San Pedro de Muro, de onde era natural o

dono do agro, limita coa freguesía de Corrubedo e pertence ao concello do Porto do Son.

Os topónimos *O Souto*, *Souto* e os seus derivados e compostos son moi abundantes en Galicia.

Tasca, A

Lugar da parroquia de Aguiño

É posible que no lugar da *Tasca* houbera no momento da creación do topónimo unha taberna ou *tasca*, voz que se documenta en Galicia polo menos dende o ano 1885. O topónimo *A Tasca*, que hoxe dá nome a un barrio da zona urbana de Aguiño, próximo á pequena praia do mesmo nome, non aparece citado no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Aparece por primeira vez no NG 2003, mentres que o rúeiro do concello de Ribeira do ano 1987 rexistra *Rúa da Tasca*.

O NG non documenta entre a toponimia maior ningún outro lugar denominado *A Tasca*.

Teira

Lugar da parroquia de Corrubedo

Este topónimo, á parte de referirse á aldea corrubedá de *Teira*, situada xunto a unha zona de monte moi pedrosa, tamén nomea unha punta litoral así mesmo moi rochosa da parroquia sonense de San Pedro de Muro, limítrofe coa de Corrubedo. E. Bascuas (2006) opina que ambos os dous poderían ser orotopónimos referidos a un monte ou un relevo rochoso a partir dun étimo *TARIA, dunha base oronímica prerromana **tara*, raíz que aparece en palabras como *tara* e *taro*, aparentemente exclusivas de Galicia, que o dicionario de Franco Grande e o Apéndice ao de E. Rodríguez recollen co significado de ‘cotarro, relieve rocoso al que sólo suben las cabras’, mentres que o DRAG ofrece *taro* coa equivalencia de ‘terreo con rochas ao que non é fácil acceder’, e o *Gran Diccionario Xerais da Lingua*, tamén *taro* igual a ‘relevo rochoso de difícil acceso’ e ‘baixío areoso’.

As atestacións antigas aducidas por Bascuas de *subtus monte Teyra* (ano 1168) e “sub monte de *Teyra*” (1201), que se refiren ao actual monte do Facho, moi rochoso sobre todo na ladeira que baixa ata a aldea de *Teira*, cómpre engadir outra dos anos 1191-1193, na que se cita unha rocha mariña chamada *Teira* moi perigosa para a navegación naquel momento. Trátase do chamado *De viis maris*, texto—descoñecido ata a súa edición publicada no ano 2005 por P. Gautier Dalché—consistente nun itinerario marítimo inglés atribuído ao historiador R. de Howden. Na Península Ibérica empeza na costa vasca e ofrece datos moi interesantes da de Corrubedo, onde cita a “*Ordure de Thare (Teira)*” e a “rupem illam de *Tayre*”. O escrito en latín, traducido ao galego, di o seguinte:

Despois [...] hai un bo porto que se chama Tambre [Noia?] [...] Despois está un monte agudo ao que chaman Santo Alberte [sobre Ribeira, que daquela quizais non existiría como lugar poboado] [...] E alí hai un porto que dista do Tambre sobre unha milla. E no medio deste porto está a illa que chaman Sálvora [...] E advírtase que xunto á illa de Sálvora hai unha(s) rocha(s) perigosa(s) á(s) que moito temen os [navegantes] que pasan por alí, á(s) que chama(n) Ordure de Thare (Teira), e entra no mar [deben ser un conxunto de baixos] unhas dúas millas e, cando sobe a marea, queda cuberta e non se pode ver. Queda á esquerda segundo se entra no porto de Padrón, e creo que é preciso que, cando se queira ir cara ao porto de Tambre, se afasten de terra o máis posible para evitar aquela rocha de Teira.

Aos anteriores topónimos, que nomean, respectivamente, un lugar terrestre situado a carón dun monte moi pedroso, unha punta litoral tamén rochosa e unha rocha ou pedra marítima, cómpre engadir o derivado de *Teira*, *Teirón*, que dá nome a un saínte rochoso da parroquia de Sorrizo, Arteixo (A Coruña), e a unha gran pedra da praia de Razo, Carballo (A Coruña). Este segundo é citado nun dos seus libros polo escritor bergantiñán X. A. Andrade, moi familiarizado coa praia de Razo, como “a pedra Teirón”. Os dous topónimos *Teirón*, ao referirse tamén ao elemento pedra, parecen estar de acordo con E. Bascuas, quen relaciona o topónimo *Teira* con relevos ou lugares rochosos.

O topónimo *Teira*, referido á aldea corrubedá, aparece citado na comprobación do Catastro de Ensenada (1763): “Una [peza de terra] llamada braña de *Teira*” e “Otra, *Teiráns*”, que pode ser un derivado xentilicio de *Teira*, en referencia a uns habitantes procedentes da próxima aldea de *Teira*.

As primeiras persoas apelidadas *Teira* serían oriúndas da aldea do mesmo nome. A *Cartografía dos apelidos de Galicia* rexistra 307 ocorrencias no concello de Ribeira, dende onde pasaría aos da Pobra do Caramiñal, O Porto do Son, Boiro, Noia, Lousame e Rois.

No NG 2003 non aparece ningún outro lugar chamado *Teira*.

Teixoeira, A

Lugar da parroquia de Artes

O zootopónimo *A Teixoeira*, do baixo latín *TAXONARIA*, designa un lugar onde antano houbo tobos de teixos, teixugos ou porcos teixos. Unha atestación (rexesto) do ano 1582 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago pode referirse a este topónimo: “Relaxación de Alonso de Sieira (O Porto do Son), labrador, a Payo de Orellán (O Porto do Son), del lugar y casal de *Teixoeira*”. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) aparece varias veces coas formas *aldea de Teijueyra* e *aldea de Teyxueira*.

En Galicia entre a toponimia maior hai vinte e dous lugares chamados *A Teixoeira*, *As Teixoeiras*, *Teixoeiras* e *Teixoeira* e cinco da súa variante *A Teixugueira* e

As *Teixugueiras* mais un *Teixós* no concello lugués de Oourol, forma que no galego occidental sería *Teixóns*. Tamén existe o microtopónimo *A(s) Tanxugueira(s)* repetido en varios concellos galegos. O do ourensán do Riós perpetuouse como nome do coñecido grupo de pandeireteiras chamado *Tanxugueiras*, que provén, polo tanto da toponimia.

Torreiro

Lugar da parroquia de Corrubedo

Malia a existencia do faro de Corrubedo, atendido por un fareiro ou torreiro antes da súa automatización, este e todos os topónimos *Torreiro* e *O Torreiro* galegos reproducen a voz *torreiro* que os dicionarios dan co significado de ‘campo ou espazo aberto e común, a xeito de praza, onde se fan as festas’, ‘lugar comunitario de reunión’. Estes significados coincidían á perfección, ata hai poucos anos, coa realidade física do lugar chamado *Torreiro* onde había un espazo aberto ou *torreiro* situado a carón do porto. A palabra *torreiro*, ao derivar de *terra*, orixinariamente foi *terreiro*, por teren os torreiros o solo de terra. En Portugal úsase, sen alteración da vogal átona, *terreiro*, forma que tamén rexistran os dicionarios de galego. En Lisboa temos o topónimo urbano *Terreiro do Paço*, tamén chamado *Praça do Comércio*, a coñecidísima praza situada diante do antigo pazo dos reis de Portugal.

Aínda que o topónimo corrubedán *Torreiro* non se cita na documentación antiga, o seu desaparecido *torreiro* vese no proxecto de fotografía aérea “Voo Americano Serie B” de 1956-1957, cando aínda faltaban bastantes anos para que ocupase ese espazo de reunión e festa o edificio da Casa do Mar de Corrubedo, inaugurado no ano 1988. Hoxe leva o nome de *Torreiro* unha rúa e unha travesía que rodean o espazo da malograda praza ou *torreiro*. A este respecto, un ancián habitante na hoxe rúa de *Torreiro* comentounos que, cando veu casar para Corrubedo, a antiga praza ou campo estaba baleira e tiña o solo de terra.

O topónimo *Torreiro* non é citado no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). Recóllese por primeira vez no NG 2003. Esta fonte tamén documenta outro lugar chamado *Torreiro* no concello de Abegondo (A Coruña), e *O Torreiro* nos de Aranga (A Coruña) e Salceda de Caselas (Pontevedra).

Touro, O

Lugar da parroquia de Ribeira

Para explicar o topónimo *O Touro* cómpre acudir a unha raíz oronímica prerromana **taur-*, referida a elevacións de terreo, sen esquecer a posible metáfora zoonímica que compararía a altura montañosa coa figura dun touro. De acordo con isto, o lugar ribeirense do *Touro* está nun lugar prominente nunha zona accidentada, situada a carón da costa.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Ribeira (1763) cita o topónimo *O Touro* sen artigo: “Vega de Martín [...] una pieza llamada *Touro*, labradío” e “Otra [peza de terra] *Touro*, labradío”.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Touro*, referido á parroquia e concello coruñés dese nome e *Touriño* no lugués de Vilalba, situado nunha pequena altura.

Trasporto

Lugar da parroquia de Aguiño

Tal como indica o seu nome de maneira transparente, o lugar de *Trasporto* está *tras*, do latín *TRANS* ‘detrás’, do porto pesqueiro de Aguiño. No proxecto de fotografía aérea “Voo Americano Serie B” do ano 1956-1957 o lugar que hoxe ocupa a entidade de poboación chamada *Trasporto* aparece completamente despexado de edificacións. Isto concorda co testemuño de A. Parada Mariño, de 69 anos de idade, quen recorda que na súa infancia a zona hoxe coñecida como *Trasporto* era os *Campos do Sur*, diferenciados dos *Campos do Norte*, que estaban onde hoxe se levanta o campo de fútbol da Tasca. Nestas dúas zonas, segundo o noso informante, os mariñeiros tendían as súas redes a secar, polo que todo o lugar recibía o nome de *Campos das Pezas* (do norte e do sur), en referencia a un tipo de aparellos que ían en pezas separadas.

O topónimo *Trasporto*, que debe ser recente, non aparece nin no Catastro de Ensenada (1752) nin na súa comprobación (1763). O NG rexístrao por primeira vez no ano 1981. O rueiro do concello de Ribeira do ano 1987 tamén o nomea. O P. Sarmiento nos anos 1754-1755 documenta preto do actual lugar de *Trasporto* outro chamado *La Piedra de Antecouso*, que estaría, non tras, senón diante do actual lugar de Couso, dende unha determinada perspectiva.

O NG 2003 rexistra só o topónimo *Trasporto* que nos ocupa.

Ventín

Lugar da parroquia de Palmeira

No lugar de *Ventín* tivo en antigo tempo a súa facenda alguén chamado *Valentinus*, xa que este topónimo recolle o nome persoal, que hoxe sería *Valentino*. Dende (VILLA) VALENTINI, isto é, *villa*, no sentido de granxa ou grande explotación agrícola, de *Valentinus*, en xenitivo *Valentini*, chégase a *Ventín*.

O P. Sarmiento, no seu percorrido por Galicia dos anos 1754-1755, anota *Ventín*. Na comprobación do Catastro de Ensenada (1763) temos:

Andrés de Orellano [...] la partida nuebe que tiene en el lugar de *Bentín*. Cyprián Fernández [...] havita una [casa] de un alto en el lugar de *Ventín* [...] tiene otra terreña en dicho lugar. Joseph Sánchez [...] tiene en el lugar de *Bentín* unha pieza llamada agro da Bousiña.

O NG 2003 tamén rexistra o topónimo *Ventín* nos concellos de Ames, Mazari-cos, Muros, neste nome de dous lugares, Touro, nome de parroquia e concello (A Coruña), A Caniza (Pontevedra) e Pol (Lugo). Tamén *Ventín de Abaixo* e *Ventín de Arriba*, lugares da parroquia de *Ventín*, Fornelos de Montes (Pontevedra).

Vilar, O

Lugar da parroquia de Carreira

O topónimo *O Vilar*, do latín medieval VILLARE, é un derivado de *villa*. Empregouse a partir de finais do primeiro milenio co significado que tivera anteriormente *villa* ‘vivenda de morada coas súas construcións adxectivas e terras pertencentes a unha grande explotación agrícola e gandeira’. Hoxe a voz *vilar*, aínda que relacionado con este significado, ten outros, como o de ‘aldea pequena’, e, estes recollidos no DRAG: ‘conxunto de casas que forman, xeralmente, un grupo separado dentro da aldea’ e ‘grande extensión de terra dividida en leiras ou agros que pertencen a distintos donos’. Esta última equivalencia puido ser a que orixinou o topónimo *Vilartrigueiro*, nome dun lugar do concello de Coristanco (A Coruña), en cuxa grande extensión de cultivo se sementaría trigo, logo repartido entre os distintos propietarios.

O lugar chamado *O Vilar* da parroquia de Carreira, que hoxe dá nome a unha aldea grande, formada polo *Vilar de Arriba* e *O Vilar de Abaixo*, é citado polo P. Sarmiento nos anos 1754-1755 sen artigo como *Vilar*. Algúns anos máis tarde, a comprobación do Catastro de Ensenada (1763) rexistra “La partida setenta y ocho que dicen Amendiño, sito en el lugar de Liboy y *Vilar*”. De acordo con este documento os lugares chamados *O Vilar de Arriba* e *Liboi* están pegados. Na mesma fonte lemos: “María Pérez, havita una [casa] terreña en el lugar de *Vilar*”.

O topónimo *O Vilar* é moi abundante en Galicia. O NG rexistra a forma sen artigo, *Vilar*, unha soa vez na provincia de Ourense.

Viñas, As

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *As Viñas*, *Viñas* no NG 2003, inmediato ao das Bouciñas e próximo aos dos Muíños e A Teixeira, todos situados sobre o rego da Soidade, no abrigado val de Artes, sinala a antiga presenza de viñas. A palabra *viña* é o resultado en galego da latina VINĒA. Nas linguas romances, entre as que está o galego, dá nome á planta e ao terreo onde se cultiva.

O P. Sarmiento nos anos 1754-1755, ao pasar pola parroquia de Artes, anota *Viñas* entre as súas aldeas. A comprobación do Catastro de Ensenada da freguesía (1763) contabiliza “Una pieza [de terra] en la aldea de *Viñas* llamada Currelos”, “Casa, la en que avita, sita en la aldea de *Viñas*, de un alto”, “Aldea de Teyxueira, uno [muíño] nombrado de *Viñas*, en el riachuelo del mismo nombre”, trátase

Algunha das viñas
ou conxunto de vides que
aínda quedan
no lugar das Viñas

do rego da Soidade, e “Molino, tiene en el llamado da Braña, sito en la aldea de Molinos [...], en el molino de *Viñas*”. Sobre o lugar das Bouciñas, inmediato ao das *Viñas*: “Otra [terra de labor] llamada *Bouziñas*, circundada sobre sí, a *parra*”. E unhas terras de labor situadas un pouco ao leste da aldea das *Viñas*, chamadas actualmente *A Viña do Cuarto*: “Otra [peza de terra] nombrada *Viña do Carto*, a *parra*”. Finalmente, un documento de 1758 do Arquivo da Deputación de Pontevedra, referido ao lugar da Bogareira, hoxe despoboado, situado sobre o curso do río de Artes, a uns 800 metros do lugar das *Viñas*, di: “molino da Bogareira con su *latta de biñedo*”, en referencia a unha lata ou armazón sobre o que se estenden as parras. Do pasado vinícola do lugar das *Viñas* e dos próximos A Teixoeira, As Bouciñas, Os Muíños e A Bogareira do val de Artes aínda quedan, segundo puidemos comprobar, algunhas vides.

O NG 2003 recolle este topónimo sen artigo coa forma *Viñas*. Por razóns obvias, en Galicia hai bastantes topónimos que levan o substantivo *viña*.

Viso, O

Lugar da parroquia de Olveira

O topónimo *O Viso*, do latín *visu*, participio do verbo *video* ‘ver’, repetido en Galicia, dá nome a lugares máis ou menos elevados dende os que se ven as contornas circundantes, situadas a menor altura, caso deste lugar, un pouco máis abaixo do cal se atopa un cruceiro de capela levantado nunha antiga encrucillada, antano moi transitada, por onde pasaba o camiño que se dirixía a Xuño.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita o topónimo: “Domingo López, tiene en el agro do *Viso*, sito en el mismo lugar, una pieza del mismo nombre”.

En Galicia existen bastantes lugares chamados *O Viso*. *Vis*, a primeira parte dos topónimos *Vis de Baixetes* e *Vis de Correa*, A Estrada (Pontevedra), é *Viso* coa perda do *-o* final.

Vixán

Lugar da parroquia de Carreira

Véxase a entrada *Montevixán*.

Xarás

Lugar da parroquia de Ribeira

Aínda que a terminación *-ás* de *Xarás* require o anterior sufixo *-ALES*, que indica un colectivo de algo, pensamos que o topónimo non pode ser un abundancial da planta chamada *xara*, porque esta non é a voz patrimonial galega deste vexetal. Parécenos máis verosímil poñer o nome de lugar *Xarás* en relación coa palabra, de etimoloxía descoñecida, *xaral*, recollida polos dicionarios dende Carré Alvarelos co significado de ‘arenisca, tierra de mala calidad’, do que *Xarás* podería ser o seu plural. Esta proposta parece cadrar coa realidade do lugar, o cal, situado nunha das abas do granítico monte de Santo Alberte, é moi arento e pedroso (houbo unha canteira).

Outra posibilidade sería a de que no topónimo *Xarás* se agochase o nome dun posesor medieval **Iaratius* a partir dunha posible (VILLA) **IARATHI > Iarazi > *Xaraz > Xarás*. Así, nunha atestación do ano 1118 publicada no *Liber Fidei Sanctae Bracarensis Ecclesiae* cítase unha “Sancte Marie de *Iarazi*”.

A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia de Artes (1763), cuxo actual límite oriental coa de Ribeira está a poucos metros do lugar de *Xarás*, cita unha peza de terra nomeada *Fonte Jarás* e outra *Fonte Xarás*. A mesma fonte documental rexistra o topónimo como *Monte Xarás*.

Xebre

Lugar da parroquia de Castiñeiras

O topónimo *Xebre*, pronunciado co *é* aberto, podería estar relacionado co adxectivo homónimo *xebre*, que algún dicionario de galego recolle co significado, referido á palabra *terra*, ‘de moi boa (selecta) ou moi mala calidade’. Tamén *xebre*, en latín *SEPAR-ĀRIS*, ‘separado’, e *enxebre* ‘sen mestura’, e de aí, ‘auténtico, puro, selecto’.

Nunha atestación do ano 1599 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase “agra de *Gebre* en la feligresía de Carreira”. A comprobación do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cita varias veces *o agro de Jebre*. En polo menos dúas ocasións especifican que é unha terra de terceira calidade: “Agro de *Jebre*, cavida doce quartillos, labradío secano, terceira calidad”, “Otra (peza de terra] en el agro de *Jebre*, cavida diez quartillos, labradío secano, tercera calidad” e “Tiene en el agro de *Xebre* otra de este nombre”. O NG 2003 rexistra este topónimo coa forma errónea *Sebre*, pero será incluído coa forma correcta na próxima edición.

Outra posibilidade sería que no topónimo *Xebre* se escondese o nome dun poseedor medieval. A este respecto, nunha atestación do ano 1088 contida no *Livro Preto. Cartulario da Sé de Coimbra* cítase un *domne Gebre*. Non cremos que *Xebre* sexa un dos moitos topónimos prerromanos rematados en *-bre*.

Xenxides

Lugar da parroquia de San Martiño de Oleiros

Este nome de lugar atestámolo por primeira vez nun documento de 1551 conservado no Arquivo Histórico Universitario en que se citan o “lugar y torre de *Xenxide*”, segundo o resumo do contido. O P. Sarmiento na viaxe que fixo a Galicia no ano 1745 tamén escribe este topónimo como *Xenxide*. O NG rexístrao por primeira vez no ano 1864, castelanizado como *Gengide*. Carré Aldao (1928) menciona a forma *Xenxide*. Esta forma repítese, outra vez castelanizada como *Gengide* no ano 1943, na folla número 155, correspondente á Pobra do Caramiñal, dos mapas do Instituto Geográfico y Catastral. Por esta documentación parece que a forma tradicional do topónimo era *Xenxide*. Partindo, pois, da forma *Xenxide*, este topónimo puido ser nun estadio anterior, segundo suxestión de G. Navaza, **Seixide*, abundancial co sufixo *ide*, coa relaxación da vogal final, de *-ido*, variante de *-edo* (latín < *etu*), de *seixo* < latín *saxum* ‘pedra, rocha’, co que o actual *Xenxides* sinalaría un lugar abundante en pedra ou, máis especificamente, en pedra de seixo ou cuarzo. Trasladados a *Xenxides*, puidemos comprobar o anticipado por Navaza, pois as casas da aldea están cimentadas no subsolo rochoso do lugar e parte do cerramento da propiedade dunha delas está construído sobre unha gran pedra que ten partes de seixo.

A conversión do *i* de **Seixide* no *n* de **Senxide*, actualmente con palatalización do *s-* inicial, dáse noutros topónimos. Así os pares, *Guimarei* / *Guimarén* e *Leborei* / *Leborén*.

O NG rexistra a forma *Xinxides* no ano 1981 e *Xenxides* en 2003. Entre a toponimia maior non hai máis lugares con ese nome.

Bibliografía

- Agrafoxo Pérez, Xerardo (1986). *Prehistoria e arqueoloxía da Terra da Barbanza*. Noia: Concello de Noia.
- Barreiro, Lisardo (1885). Cartas Gallegas. Desde Palmera. *El Eco de Galicia*. 155 (14/VI/1885), 2.
- Bascuas, Edelmiro (2002). *Estudios de hidronimia paleoeuropea gallega*. Verba. Anexo 51. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Bascuas, Edelmiro (2006). *Hidronimia y léxico de origen paleoeuropeo en Galicia*. Sada: Edicións do Castro.
- Bascuas, Edelmiro (2014). *Novos estudos de hidronimia paleoeuropea gallega*. Vigo: Universidade de Vigo.
- Boullón Agrelo, Ana Isabel (1999). *Antroponimia medieval galega (séculos VI-II-XII)*. Tübingen: Niemeyer.
- Bravo Cores, Daniel (2001). *Historia de Riveira 1200-1975. Una singladura de 800 anos*. Cambados: [edición do autor].
- Búa Carballo, Carlos (2018). *Toponimia prelatina de Galicia*. Verba. Anuario Galego de Filoloxía. Anexo 78. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Cabeza de León, Salvador (1930). *Notas de un preito entre os veciños de varias freiguesías da xurisdición de Noia e o Arcebispe de Sant-Yago, sobre o aproveitamento dunha balea botada pol-o mar en 1577*. Arquivos do Seminario de Estudos Galegos V. A Coruña: Nós.
- Cabeza Quiles, Fernando (1988). As preocupacións mariñeiras no folclore popular. En: *Coloquio de etnografía marítima* (1984. Santiago de Compostela). [Santiago de Compostela]: Consellería de Pesca, 149-161.
- Cabeza Quiles, Fernando (1992). *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Cabeza Quiles, Fernando (2008). *Toponimia de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Cabeza Quiles, Fernando (2014). *A toponimia celta de Galicia*. Noia: Toxosoutos.

- Cabeza Quiles, Fernando (2020). *Toponimia de Carballo*. Terra Nomeada 6. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.370>
- Carballeira Anllo, Xosé María, coord. (2000). *Gran Dicionario Xerais da Lingua*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Carrasco, Lorena e Navaza, Gonzalo (2014). *Toponimia do Val de Fragoso*. 3: *Bede*. Vigo: Universidade de Vigo.
- Carré Aldao, Eugenio (1980 [1928]). *La Coruña*. Vols. IV (1); V (2); VI (3); VII (4). En: Francisco Carreras y Candi, dir. *Geografía general del Reino de Galicia*. A Coruña: Ediciones Gallegas.
- Carrillo Boutureira, Francisco (1999). La actividad pesquera en la Galicia de los ss. IX-XIII, a través de la diplomática medieval y la toponimia actual. *Anuario Brigantino*. 22, 105-134.
- Cornide, José (1991 [1764]). *Descripción circunstanciada de la costa de Galicia, y raya por donde confina con el inmediato reino de Portugal, hecha en el año de 1764*. Sada: Edición do Castro. Edición e estudo de Xosé Luís Axeitos.
- Corominas, Joan e Pascual, José Antonio (1980-1991). *Diccionario crítico-etimológico castellano e hispánico*. 6 vols. Madrid: Gredos.
- Costa, Miguel (2008-2017). *Fror na area* [blog]. Disponible en <http://www.fror-narea.blogspot.com>
- Du Cange, Charles du Fresne (1883-1887). *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Niort: L. Favre. Disponible en <https://archive.org/details/glossariummedia01adelgoog/page/n2>
- Fernández Pazos, Xosé María (2015). Los viejos templos. La vieja iglesia y la rectoral. Los documentos. En: *Santa Uxía de Ribeira, ocho siglos de comunidad*. Ribeira: Parroquia de Santa Uxía, 39-46.
- Fernández Rei, Francisco (1991). *Dialectoloxía da lingua galega*. 2ª ed. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Flórez, Enrique (1767). *De la iglesia de Tuy desde su origen hasta el siglo décimo sexto*. España Sagrada XXII. [Madrid]: En la oficina de Antonio Marín.
- Gago Pérez, Manuel (2018a). Palmeiranadas miñas. *S.M.S.S.M. para P.E.R* [blog persoal]. 14/V/2018. Disponible en <https://smssmparaper.wordpress.com/palmeiranadas-minas/>
- Gago Pérez, Manuel (2018b). *Aitón, Eitón, Outón*. *S.M.S.S.M. para P.E.R* [blog persoal]. Disponible en <https://smssmparaper.wordpress.com/aiton-eiton-outon/>
- García Bayón, Carlos (1998). *Riveira, guía urgente pero apasionada*. Noia: Toxosoutos.
- García González, Constantino (1985). *Glosario de voces galegas de hoxe*. Verba. Anexo 27. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

- Gautier Dalché, Patrick (2005). *Du Yorkshire à l'Inde. Une "géographie" urbaine et maritime de la fin du xixe siècle (Roger de Howden?)*. Xenevra: Librairie Droz.
- González Pérez, Clodio (1992). Os cruceiros de Capela II. Concello de Santa Uxía de Ribeira. *Cuadernos de Estudios Gallegos*. XL (105), [169]-187.
- Hermo González, Gonzalo (2017). *O Tombo de tenzas primeiro (ACS CF 17) (1352-1412). Estudo completo e edición das vinte e cinco primeiras tenzas, con especial atención ao elemento onomástico*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela.
- Hoyo, Jerónimo del (1959 [1607]). *Memorias del arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela: Editorial Porto. Edición facsímile.
- Lixó Gómez, Carlos (2016). A microtoponimia de Sálvora. *Estudos de lingüística galega*. 8, 127-145. <https://doi.org/10.15304/elg.8.2667>
- Longo Viejo, Cristián (2016). Ictiotoponimia de los concejos de Carreño y Gozón. *Cuadernos del Ridea*. 1, 101-137.
- López Ferreiro, Antonio (1967). Liber Tenencie de Horreo. *Compostellanum*. XII (2), 271-331.
- López Ferreiro, Antonio (1975 [1895]). *Fueros municipales de Santiago y de su tierra*. Madrid: Ediciones Castilla.
- López Ferreiro, Antonio (1983 [1898-1911]). *Historia de la Santa Apostólica Metropolitana Iglesia de Santiago de Compostela (apéndices documentales)*. Santiago de Compostela: Editorial Sálvora.
- Lucas Álvarez, Manuel (1999). *El archivo del monasterio de San Martiño de Fóra o Pinario de Santiago de Compostela*. 2 tomos. Sada: Ediciós do Castro.
- Machado, José Pedro (1977). *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. 5 vols. Lisboa: Livros Horizonte.
- Marqués Valea, Xulia (2004). *A toponimia de Trabada*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Menéndez Pidal, Ramón (1968). *Toponimia prerrománica hispana*. Madrid: Gredos.
- Menino, Pêro (1931 [1345-1385]). *Livro de falcoaria*. Coímbra: Imprensa da Universidade. Notas e glossário de M. Rodrigues Lapa.
- Meyer-Lübke, Wilhelm (1911). *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Moralejo Álvarez, Juan José (2008). *Callaica nomina. Estudios de onomástica gallega*. Biblioteca Filolóxica Galega. Santiago de Compostela: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Navaza Blanco, Gonzalo (2006). *Fitotoponimia galega*. Biblioteca Filolóxica Galega. Santiago de Compostela: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Navaza Blanco, Gonzalo (2007). *Toponimia de Catoira*. Catoira: Concello de Catoira.

- Navaza Blanco, Gonzalo (2011). *O nome dos lugares*. 1. Saiáns: Instituto de Estudos Miñoranos.
- Navaza Blanco, Gonzalo (2021). *Os nomes dos concellos da provincia da Coruña*. A Coruña: Real Academia Galega. <https://doi.org/10.32766/rag.377>
- Ordóñez Buela, Juan (2006). Historia de Palmeira. *Galicia Hoxe*. 24/VIII/2006.
- Palacio Sánchez, Antón (1981). *Toponimia del ayuntamiento de Pantón (Lugo)*. Tese de doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela.
- Palacio Sánchez, Antón (2017). Antropónimos en topónimos galegos. En: Ana Isabel Boullón Agrelo, ed. *Estudar toponimia. Aproximacións metodolóxicas e interpretativas. Verba*. Anexo 75. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, [115]-136.
- Pallares Méndez, María do Carme e Portela Silva, Ermelindo (1980). Idade Media. En: *Historia de Galiza*. Madrid: Alhambra, 61-135.
- Parada Mariño, Antonio (2011-). *Aguiño: Tierra de leyendas* [Facebook]. Disponible en <https://www.facebook.com/Aguiño-Tierra-de-leyendas-136122653136152>
- Pérez Rodríguez, Francisco Javier (2015). La Edad Media en el Finisterre de San Alberto: el actual municipio de Ribeira en tiempos medievales (siglos IX-XV). En: *Santa Uxia de Ribeira, ocho siglos de comunidad*. Ribeira: Parroquia de Santa Uxia, 15-38.
- Piel, Joseph-Maria (1948). *Nomes de "possesores" latino-cristãos na toponímia asturo-galega-portuguesa*. Coimbra: Coimbra Ed.
- Piel, Joseph-Maria (1961). Semblanza toponímica de un ayuntamiento gallego: Fonsagrada. En: *Studia philologica: homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60º aniversario*. Madrid: Gredos, vol. 2, 599-608.
- Piel, Joseph-Maria (1966). Über Tiernamen in der hispanischen, insbesondere portugiesischen Toponomastik. En: *Portugiesische Forschungen der Görresgesellschaft*. Vol. 6. Aschendorffsche: Münster, 164-202.
- Piel, Joseph-Maria e Kremer, Dieter (1976). *Hispano-gotisches Namenbush*. Heidelberg: Carl Winter.
- Rabanal, Manuel (1967). *Hablas hispánicas, temas gallegos y leoneses*. Madrid: Ediciones Alcalá.
- Regueira González (1986). *Riveira desde sus orígenes*. Ribeira: Concello de Ribeira.
- Rodríguez González, Eladio (1958-1962). *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. 3 vols. Vigo: Galaxia.
- Sa Bravo, Hipólito de (1972). *El monacato en Galicia*. A Coruña: Librigal.
- Sarmiento, Martín (1950). *Viaje a Galicia (1754-1755)*. Santiago de Compostela: Instituto de Estudos Galegos P. Sarmiento. Edición de Francisco Javier Sánchez Cantón e José Manuel Pita Andrade.

- Sarmiento, Martín (1970). *Colección de voces y frases gallegas*. Salamanca: Universidad de Salamanca. Edición e estudo de José Luis Pensado.
- Sarmiento, Martín (1973). *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*. Salamanca: Universidad de Salamanca. Edición e estudo de José Luis Pensado.
- Sarmiento, Martín (1975). *Viaje a Galicia (1745)*. Salamanca: Universidad de Salamanca. Edición e estudo de José Luis Pensado.
- Sarmiento, Martín (1999 [1757-1762]). *Onomástico etimológico de la lengua gallega*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza. Edición e estudo de José Luis Pensado.
- Schulze, Wilhelm (1966). *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*. Berlín-Zúric-Dublín: Weidmann.
- Silveira, Joaquim da (1935). Toponímia portuguesa (Esboços). *Revista Lusitana*. 33, 233-268.
- Tis Ta-Bau [Martínez Lemiña, Juan Bautista] (1930). Varias historias del supuesto Aguiño (Riveira). *Céltiga. Revista Gallega*. 125 (10/III/1930), [9].
- Tobaruela, Pere (2011). *Poñente*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Tofiño de San Miguel, Vicente (1849 [1789]). *Derrotero de las costas de España, de Portugal y de las islas Azores o terceras en el océano Atlántico*. Madrid: Imprenta Nacional.
- Vázquez Bertomeu, Mercedes (2002). *La hacienda arzobispal compostelana. Libros de recaudación (1481-83 y 1486-91)*. Santiago de Compostela: Instituto de Estudos Galegos Padre Sarmiento.
- Vázquez Lijó, José Manuel (2012). *Luces sobre a casa de Goiáns no Antigo Réxime*. Boiro: Concello de Boiro.
- Vidal Blanco, Francisco Antonio (2019). A pedra da Ra de Palmeira. *Galicia Encantada*. II/2019. Disponible en <https://galiciaencantada.com/lenda.asp?cat=7&id=2763>
- Vidal Pérez, Fidel (2008). Ribeira, as praias da memoria. *La Voz de Galicia*. 28/XI/2008. Disponible en https://www.lavozdeg Galicia.es/noticia/barbanza/2008/11/28/ribeira-as-praias-da-memoria/0003_7350753.htm
- Vilar Pedreira, Xosé Lois (2019). Gaifar. Texto nº 1. *Instituto de Estudos Miñoranos* [blog]. 1/VIII/2019. Disponible en <https://iem.gal/xeirras-do-iem/gaifar-texto-no1-xose-lois-vilar-pedreira/>

Recursos en liña

- ACS = *Arquivo - Biblioteca da Catedral de Santiago*. Santiago de Compostela: Catedral de Santiago de Compostela. Dispoñible en <http://csa.archivo3000.es/jopac/controladorconopac>
- Álvarez Pérez, Xosé Afonso, dir. (2011). *Portal de ditados tópicos galegos*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/ditados>
- AGON = *Asociación Galega de Onomástica* [web]. Santiago de Compostela: AGON. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/agon/>
- AHUS = *Arquivo Histórico da Universidade de Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela. Dispoñible en <http://www.usc.es/gl/servizos/arquivo/index.html>
- CAG = Boullón Agrelo, Ana I. e Xulio Sousa Fernández, dirs. (2006-). *Cartografía dos apelidos de Galicia*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/cag/>
- CME = Ministerio de Cultura (2004-). *Catastro de Ensenada* [web]. [Madrid]: PARES. Dispoñible en <http://pares.mcu.es/Catastro/>
- CODOLGA = López Pereira, Eduardo, dir. (2006-). *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Dispoñible en <http://corpus.cirp.es/codolga/>
- DdD = Santamarina, Antón, coord. (2006-2018). *Diccionario de Dicionarios. Corpus lexicográfico da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://sli.uvigo.es/TILG/index.html>
- DRAG = González González, Manuel e Antón Santamarina Fernández, dirs. (2006-). *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Dispoñible en <http://academia.gal/diccionario>
- Galiciana = Xunta de Galicia (2016-). *Galiciana. Arquivo Dixital de Galicia* [web]. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Dispoñible en <https://arquivo.galiciana.gal/arpadweb/gl/inicio/inicio.do>
- GMH: Villares, Ramón, dir. (2015-). *Gallaeciae Monumenta Historica*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega. Dispoñible en gmh.consello-dacultura.gal
- PARES = Ministerio de Cultura y Deporte (2008-). *Portal de Archivos Españoles* [web]. Madrid: Ministerio de Cultura y Deportes. Dispoñible en <http://pares.mcu.es/>
- TMILGa = Varela, Xavier, dir. (2007-). *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Universidade / Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/tmilg/tes>

Nomenclátoreos

- 1864 = *Las poblaciones, grupos, edificios, viviendas, albergues, etc., de las cuarenta y nueve provincias de España, dispuesto por rigoroso orden alfabético, entre las provincias, partidos judiciales, ayuntamientos, y entidades de población*. Tomo II. La Coruña. Madrid: Imprenta de José María Ortiz.
- 1888 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España en 1º de enero de 1888* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1891-1895.
- 1900 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico con referencia al 31 de diciembre de 1900. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1904.
- 1910 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico con referencia al 31 de diciembre de 1910. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico y Estadístico, 1916.
- 1920 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística con referencia al 31 de diciembre de 1920. Madrid. Talleres del Instituto Geográfico y Catastral, [1924?].
- 1930 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística con referencia al 31 de diciembre de 1930. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico y Catastral, 1933.
- 1940 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General de Estadística con referencia al 31 de diciembre de 1940. Madrid. Dirección General de Estadística, [1941?]
- 1970 = *Censo de la población de España de 1970; Nomenclator de las ciudades, villas, aldeas y demás entidades de población: provincia de Lugo* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1973.
- 1981 = *Censo de la población de España de 1981; Nomenclátor de la provincia de La Coruña* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1984.
- 1986 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población con especificación de sus núcleos: padrón municipal de habitantes: 1986* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1990.
- 1987 = *Concello de Riveira, rúas e prazas*. Ribeira: Concello de Ribeira.

1991 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población con especificación de sus núcleos: censos de población y viviendas: 1991* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1993.

2003 = *Nomenclátor de Galicia (NG). Toponimia oficial das provincias, concellos, parroquias e lugares*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.

Índice xeral

Introdución	5
Explicación dalgúns termos	9
Parroquias e lugares do concello de Ribeira	13
Formas comentadas	
Adro, O	17
Agrelo	18
Agro da Cuña, O	18
Agüeiros, Os	18
Aguíño (Nosa Señora do Carme)	19
Aguíño	19
Aldea, A	20
Aldea Vella, A	20
Ameixida, A	20
Ameneiro, O	21
Areceiros, Os	22
Arribas	22
Artes (San Xíán)	23
Atalaia, A	24
Avesadas, As	24
Axeitos	25
Bacelo, O	25
Balieiros	26
Balteiro	27
Banda ó Río	27
Barreiro, O	29
Bouciña, A	29
Bouciñas, As	29
Bouzas, As	29
Branca	30
Braña Aberta, A	30

Brañal, O	31
Bretal	31
Buxos, Os	32
Callao	32
Cambra, A	32
Campelos	33
Campo da Agra, O	33
Campos de Abaixo, Os	34
Campos de Arriba, Os	34
Canle, A	34
Capela, A	35
Caramcheiro, O	35
Carballa, A	36
Carballal, O	37
Carballiños, Os	37
Carballo, O	37
Carolinas, As	38
Carolo	38
Carregal	39
Carreira (San Paio)	39
Carreiriña	40
Carreiro, O	41
Cartas, As	43
Casal novo	44
Casanande	44
Castelo, O	45
Castelos, Os	46
Castiñeiras (O Bo Pastor)	47
Castiñeiras	47
Castro	48
Castro, O	48
Catía, A	50
Cerca, A	51
Cerradas	52
Chacín	52
Chimpín	53
Chiscas, As	53
Cocheiriza, A	54

Cochón, O	54
Conlleira, A	55
Corgo, O	55
Coroso	56
Corrubedo (Santa María)	57
Corrubedo	57
Couso	60
Covasa, A	61
Cristal	62
Cruce, O	63
Cruceiro, O	64
Cruceiro de Cruces, O	65
Cruceiro de Marcos, O	66
Cruxeiras	67
Cruz, A	68
Cubeliño	69
Cubelo	69
Cudieiros	71
Curros, Os	71
Deán Grande	72
Deán Pequeno	73
Devesa, A	74
Espiñeira, A	74
Espiñeirido, O	74
Fafián	75
Faro, O	75
Fieiteira, A	77
Figueirido	78
Filgueira, A	78
Fondevila	79
Fontán	79
Fonte Ramil	80
Fonte Seca, A	81
Fóra de Portas	81
Forcados, Os	82
Frións	83
Gándara, A	83
Garita, A	84

Goda	86
Granja, A	86
Graña, A	87
Gude	88
Hedreiras, As	88
Igrexa, A	89
Insuela	90
Iñeiras	90
Lagarto, O	91
Lagoíña, A	91
Laxes de Abaixo	92
Laxes de Arriba	92
Laxes do Castelo, As	92
Liboi	93
Listres	93
Lixó	94
Lixó, O	94
Lobeiras, As	95
Lomba, A	95
Mámoa, A	95
Martín	96
Meixe	97
Mexilloeiro, O	98
Miñoteiro, O	98
Modorróns	99
Moldes	100
Mondelo	101
Monte da Laxa, O	102
Montevixán	103
Mosqueiros	104
Mourelas	104
Muíño de Correa, O	105
Muíño Vello, O	105
Muíños, Os	107
Olveira (Santa María)	108
Olveira	108
Olveira da Igrexa	108
Olveira de Arriba	109

Outeiro, O	110
Padín	111
Palmeira (San Pedro)	111
Palmeira	111
Páramos, Os	112
Parte ó Río	112
Pé do Corniño, O	113
Pedra do Pino, A	113
Pedra Pateira, A	114
Pedras Miúdas, As	114
Pedriña, A	114
Pedriñas, As	115
Pedrosa, A	115
Penisqueira, A	115
Perdigoteira, A	116
Pinar de Martín, O	117
Pitas, As	117
Poi	117
Pombal, O	118
Ponte, A	118
Porto, O	119
Porto Alto	120
Portochouse	121
Prado, O	122
Queimadoiros, Os	122
Queiro, O	122
Quinteiro, O	123
Rascacú	124
Reirís	124
Revolta, A	125
Rial, O	126
Ribeira (Santa Uxía)	126
Ribeira, A	129
Río Grande, O	129
Río Pequeno, O	130
Robaleiras, As	131
Robalo, O	131
Rocapellón	132

Rochela, A	133
Rosende	134
Rueiro, O	134
Rueiro do Adro, O	134
Rueiro do Porto, O	135
Sabartán	136
Sagres	136
Saiñas, As	138
Salmón	139
Sálvora	139
San Amedio	140
San Martiño de Oleiros (San Martiño)	141
San Paio	142
San Pedro	143
Sancortes	144
Santa Uxía de Ribeira	145
Sarreiras, As	145
Sego	146
Sirves	146
Sobreira	147
Sobrido	147
Soidade, A	148
Souto, O	148
Tasca, A	149
Teira	149
Teixoeira, A	150
Torreiro	151
Touro, O	151
Trasporto	152
Ventín	152
Vilar, O	153
Viñas, As	153
Viso, O	154
Vixán	155
Xarás	155
Xebre	155
Xenxides	156

Bibliografía	157
Recursos en liña	162
Nomenclátorees	163
Índice xeral	165

CONCELLO DE RIBEIRA

LENDA

SIMBOLOXÍA	TOPÓNIMOS
	Límite municipal
	Límite parroquial
	Curso fluvial
	Autoestrada
	Estrada
	Lugares
	PARROQUIAS
	Hidrografía
	Outros topónimos

0 0.5 1 km

REAL ACADEMIA GALEGA

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

O filólogo Fernando Cabeza Quiles, autor nesta mesma colección de *Toponimia da Estrada* (2018) e de *Toponimia de Carballo* (2020), indaga agora na orixe e significados das 215 formas que designan as entidades de poboación de Ribeira. Cabeza é un dos principais divulgadores da realidade toponímica do país, socio fundador do Instituto de Estudos Bergantiñáns e membro da Asociación Galega de Onomástica.

Asociación Galega de Onomástica

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Deputación
DA CORUÑA

Asociación Galega
de Onomástica